

Les Cases Barates del MUHBA Bon Pastor

Història urbana i patrimoni
ciutadà al Besòs

Aina Mercader Sbert (ed.)

Les Cases Barates del MUHBA Bon Pastor

Història urbana i patrimoni ciutadà al Besòs

Aina Mercader Sbert (ed.)

Daniel Alcubierre, Carmen Cazalla Ocaña, Marta Delclòs,
Aurora Fernández, Toni Fernández, Manel Guàrdia, Natàlia Hervás,
Jaime Irigoyen, Andrea Manenti, Aina Mercader Sbert, Ricard Mercadé,
Elena Pérez Rubiales, Sonia Pons, Ramon Pujades i Bataller,
Joan Roca i Albert, Josep M. Romero, Maribel Rosselló, Edgar Strahle,
Paolo Sustersic, Carme Turégano, Paula Ustarroz

MUHBA Documents **19**

**Ajuntament
de Barcelona**

SUMARI

1. Introducció	5
1.1. Les Cases Barates, per una nova museologia urbana <i>Joan Roca i Albert</i>	7
1.2. El MUHBA Bon Pastor i l'Eix patrimonial i museístic del Besòs <i>Carmen Cazalla Ocaña</i>	11
1.3. La inserció internacional del projecte MUHBA Bon Pastor <i>Elena Pérez Rubiales</i>	17
2. El repte d'allotjar les majories	23
2.1. Barcelona: urbanització i habitatge, del Pla Cerdà al segle XXI <i>Maribel Rosselló i Manel Guàrdia</i>	25
2.2. Les Cases Barates del Bon Pastor, banc de proves de l'habitatge social barceloní, 1928-2003 <i>Paolo Sustersic</i>	39
2.3. Elements per una història social de les Cases Barates del Bon Pastor <i>Aina Mercader Sbert</i>	63
3. Les claus de la intervenció museística a les Cases Barates	83
3.1. D'habitatge a museu: el control arqueològic <i>Toni Fernández</i>	85
3.2. La rehabilitació d'una illa de les Cases Barates <i>Aurora Fernández i Ricard Mercadé</i>	99
3.3. Recerca i compilació de documents <i>Carmen Cazalla Ocaña, Marta Delclòs, Sonia Pons, Paula Ustarroz i Aina Mercader Sbert</i>	109
3.4. La formació i la restauració de la collecció <i>Natàlia Hervás</i>	127
3.5. Museïtzar les cases, domesticar el museu <i>Andrea Manenti i Paolo Sustersic</i>	139
4. Un centre de coneixement obert	153
4.1. De l'impuls veïnal al Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs <i>Josep M. Romero</i>	155
4.2. El model de cogestió de l'equipament museístic <i>Carme Turégano</i>	159
5. Annexos: Arxiu, col·lecció i publicacions	169
5.1. La formació d'un arxiu <i>Jaime Irigoyen i Edgar Straehle</i>	171
5.2. La sistematització dels objectes <i>Ramon J. Pujades i Bataller</i>	175
5.3. Estudis i edicions <i>Carmen Cazalla Ocaña, Elena Pérez Rubiales i Joan Roca i Albert</i>	181
5.4. MUHBA Bon Pastor virtual <i>Daniel Alcubierre</i>	189

1. INTRODUCCIÓ

1.1. LES CASES BARATES, PER UNA NOVA MUSEOLOGIA URBANA

Joan Roca i Albert

Els primers passos cap al projecte museístic Cases Barates es van fer el 2010, per iniciativa de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, que va aconseguir el suport del Districte de Sant Andreu. La proposta va consolidar-se tot seguit amb l'aliança amb el Museu d'Història de Barcelona (MUHBA), que des d'aleshores l'ha considerada un projecte fonamental per vertebrar el que, amb el temps, s'ha perfilat com a trànsit del «museu de la ciutat» al «museu de la ciutadania».

Després d'una dècada de treballs, el Pla de barris va fer possible el nou espai museístic. Tot el procés, de la recerca històrica fins a la creació de la col·lecció i la intervenció a les cases, ha estat una tasca conjunta entre el Museu d'Història de Barcelona, l'AVV Bon Pastor i altres entitats andreuques, diverses universitats i el Districte de Sant Andreu. Alhora, es van posar les bases per formalitzar una gestió compartida de l'equipament.

El projecte va madurar com a element estratègic de la xarxa d'espais d'història i patrimoni del MUHBA, amb l'estudi tant de precedents llunyans i que tenien tot un altre propòsit, com el Museu Social, actiu entre el 1909 i el 1920 a Barcelona, com de referents actuals

Entre aquests darrers, destaquen els espais museístics sobre l'habitatge popular impulsats pels sindicats i les socialdemocràcies del nord d'Europa. És el cas de l'Arbejdermuseet (Museu dels Treballadors) de Copenhaguen i, sobretot, el Työväenasuntomuseo (Museu de l'Habitatge dels Treballadors), que forma part de l'Helsingin Kaupunginmuseo (Museu de la Ciutat de Hèlsinki). Tot plegat, sense oblidar realitzacions properes, com les cases de la colònia tèxtil de la Fabra i Coats a Borgonyà, que forma part del Museu del Ter.

El projecte museístic de les Cases Barates del Bon Pastor s'ha distanciat d'un enfocament etnogràfic limitat a la comunitat més pròxima per inserir-se en el paradigma d'història urbana que vertebrava el Museu d'Història de Barcelona, amb l'ànim d'impulsar una història pública rigorosa de barri, de ciutat i d'Europa. Així s'explica als plafons ubicats a l'entrada del MUHBA Bon Pastor, que conformen així mateix el fil conductor que segueix la publicació que teniu a les mans. El MUHBA Bon Pastor ha estat una obra coral i els seus capítols successius desgranen des de múltiples perspectives el que s'anuncia en aquests plafons introductoris, que els visitants agraeixen perquè els

permeten conèixer el perquè i el com de tot plegat. Passo a exposar-ne tot seguit, i a manera d'introducció, les idees principals:

Testimoni de l'habitatge popular. Els polígons de cases barates acabats el 1929 van ser el primer model d'habitatge social de Barcelona. Dos es van situar vora el Besòs, en terrenys aleshores de Santa Coloma de Gramenet: el Baró de Viver i Milans del Bosch, l'actual Bon Pastor. Un factor que ha fet d'aquest darrer un lloc singular respecte d'altres barris de classe treballadora ha estat el seu caràcter de banc de proves de propostes d'habitatge diverses, no sempre dutes a terme, al llarg del segle xx i fins a temps recents. El MUHBA Bon Pastor conté les seccions del Museu dedicades a l'habitatge popular, que actualment corresponen a les sales número 34 i 35: «Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010» i «Viure a les Cases Barates. Bon Pastor, 1929-2010».

La doble escala urbana. El plantejament museològic s'alimenta de noves recerques i treballs previs, en especial de la instal·lació «Habitar Barcelona. Reptes, combats i polítiques al segle xx» al MUHBA Oliva Artés (2022), dels projectes *La ciutat dels polígons i Barcelona vista del Besòs*, que miren cap al centre de la ciutat des de les perifèries, i també dels estudis impulsats per l'AVV Bon Pastor. Es proposa una museologia en clau històrica i a doble escala: abordar el barri per explicar la ciutat, i viceversa, amb referències al món obrer europeu. Els interrogants sobre l'habitatge es formulen al principi, per preguntar-se sobre les opcions al llarg del temps, defugint la linealitat d'una deriva històrica inevitable.

Història urbana com a història pública. La base del projecte MUHBA Bon Pastor ha estat la recerca en història urbana, a partir de fonts escrites, orals, gràfiques, fotogràfiques, fílmiques i arqueològiques, compartida amb un ampli ventall acadèmic, incloent-hi els estudiosos del Bon Pastor. Es tracta d'un projecte d'història pública rigorós, de proximitat i de ciutat ahora, en el qual la doble escala esdevé decisiva, amb un enfocament com-

paratiu de la història de l'habitatge obrer a Europa. El propòsit, a cavall de la història i de la memòria, és mostrar la trajectòria de l'habitatge popular a Barcelona, en conjunt, i a les cases barates del Besòs, el Bon Pastor i el Baró de Viver, en particular.

La compilació i l'arxiu de fonts. El buidatge exhaustiu dels arxius relacionats amb els orígens i la història de les Cases Barates i dels seus habitants a l'antic Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona i l'Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet, entre d'altres, ha permès fonamentar noves visions sobre la seva trajectòria, que no es limiten al seu interès per la creació d'una museografia rigorosa. Alhora, s'ha fet un treball intensiu de compilació de fonts gràfiques i de creació de noves fonts orals i fotogràfiques, amb la sistematització de nombroses entrevistes amb persones que viuen o han viscut al Bon Pastor, que ha permès crear un fons documental de gran interès per a recerques futures, més enllà dels projectes sobre el barri.

La supervisió arqueològica. El projecte s'ha executat amb seguiment arqueològic, que ha permès descobrir elements que documenten tant la transformació de la disposició dels espais i les mesures contra la humitat, com la varietat de solucions adoptades, al llarg del temps, per fer més confortables les cases. La cerca arqueològica, incloent-hi els béns mobles, ha estat especialment important per tenir una idea clara de les estructures, dels equipaments bàsics de cuines, banys i patis, així com dels acabats de terres, parets i sostres. També ha permès inventariar amb rigor centenars d'objectes.

La creació de la col·lecció. La constitució de la col·lecció de béns mobles ha estat possible gràcies a la col·laboració ciutadana. El treball compartit entre les persones del barri i l'equip format pel MUHBA ha permès compilar un arxiu d'escrits, fotografies i filmacions, a més d'aplegar mobles i objectes de tota mena, que, sistematitzats com a estoc de base per a la Col·lecció d'Història Contemporània de Barcelona, han d'estar a disposi-

ció de la ciutadania com una part de l'arxiu del projecte. L'exposició pública que es va fer dels avenços en la col·lecció, amb una instal·lació a la manera escenogràfica del film *Dogville* el 30 de març de 2019, a la plaça de Vilabesòs, va donar impuls social i institucional al projecte. Calia encara triar i restaurar les peces, que finalment tindran, en el cas de les que no s'exhibeixin a l'espai museístic, una reserva visitable sota el Mercat del Bon Pastor.

La rehabilitació de les cases. El projecte de rehabilitació arquitectònica fou debatut pel Museu amb els tècnics, les entitats i el Districte, i la seva execució ha tingut seguiment arqueològic i de restauració, en un conjunt que no té cap protecció patrimonial. A l'exterior s'ha diferenciat entre la façana del carrer de Bellmunt, restituïda com era el 1929, i la del carrer de Barnola, deixada com era l'any 2016, quan en van marxar els habitants. Tot plegat en una doble versió, la de les cases l'interior de les quals es mantenia i la dels espais interiors que es reformaven. El debat ha estat important entre què convenia restituir formalment segons el disseny original de les cases i què convenia mantenir com a resultat d'una trajectòria històrica de gairebé un segle. Era un goig sentir citar en els debats acalorats a peu d'obra tant les opinions provinents dels qui havien viscut a les cases com les de grans clàssics, de Riegl a Sitte, Boito, Giovannone, Florensa o Choay, a més dels punts de vista de l'equip de Patrimoni Municipal.

Criteris de restitució patrimonial.

Com s'acaba de dir al punt anterior, ha estat difícil decidir entre tornar a les cases originals i mantenir, com a testimoni del pas del temps que és propi del patrimoni històric, les seves successives modificacions superposades, fruit de modificacions en moments diferents. En aquest sentit, els treballs arqueològics, la cura en les decisions i la documentació sobre aquesta qüestió han rebut tanta atenció com si s'hagués tractat d'un dels grans conjunts arquitectònics de la ciutat antiga. Cal destacar la bona predisposició tant de BIMSA, l'operador de les grans obres

municipals, com de l'empresa constructora, Natur System, a l'hora d'assumir els canvis que es van proposar des del Museu i del Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs a partir del seguiment arqueològic i de les reflexions sobre les pautes de rehabilitació de les cases a mesura que s'anaven presentant els dilemes de què convenia fer.

L'exposició generalista: «Allotjar les majories. Barcelona, 1860-1920». L'escassetat i les deficiències de l'habitatge popular ha estat un problema en moltes ciutats. L'exposició mostra les polítiques de construcció i les pautes d'accés a l'habitatge de les majories urbanes al llarg del segle xx a Barcelona: d'un lloguer inassumible al principi a una duríssima postguerra, a una adquisició quasi obligada del pis en propietat en el franquisme tardà i, finalment, als avenços en democràcia, tot i que les intervencions van ser més efectives a l'espai públic que no pas als habitatges. No partíem de zero a l'hora de pensar com mostrar el tema, sinó que s'havia ja organitzat, per anar elaborant-lo, l'exposició «Habitar Barcelona» al MUHBA Oliva Artés, sota la direcció d'Amador Ferrer i Carme Trilla. Completen el recorregut els vídeos *De la casa al pis* (2021) i *Els reptes de l'habitatge al segle xx a Barcelona* (2022), fets pel Museu i que es projecten a la sala d'actes. En tots els àmbits, seguint la línia habitual del MUHBA, es planteja un enfocament comparatiu amb altres ciutats del món.

El patrimoni exposat: «Viure a les Cases Barates. Bon Pastor, 1929-2010». El treball de reconstrucció museïtzada de quatre cases barates reflecteix la trajectòria del Bon Pastor entre el 1929 i el 2010, amb un breu epíleg fins al 2022. Cada casa mostra un dels grans períodes que s'han pogut distingir en la història del barri: «Casa 1, 1929-1952. Escassetat», «Casa 2, 1953-1974. Desenvolupament», «Casa 3, 1975-1993. Reforma» i «Casa 4, 1994-2010. Replantejament». El projecte s'allunya de les recreacions immersives per mantenir-se, d'una manera més austera, a prop de les dades arqueològiques i de la recerca històrica.

Completen l'exposició el documental *Bon Pastor, un segle de Barcelona* i la col·lecció de documents de planejament al llarg del temps a l'àrea del Bon Pastor, que es mostren a la sala polivalent.

Un espai de coneixement obert i co-gestionat. La conversió del MUHBA en museu de la ciutadania, amb motiu del seu vuitantè aniversari l'any 2023, comportava un repte triple: mostrar la història urbana a partir dels elements patrimonials, actuar com a centre de coneixement i ser significatiu tant per als veïns de l'entorn pròxim com per a les persones que venen de lluny. La confluència entre les aproximacions de ciutat i de proximitat permet aprofundir en un model nou d'entitat cultural en el qual s'entrellacen patrimoni, museu i ciutadania, en un espai de coneixement de gestió compartida entre el Museu d'Història de Barcelona i el Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs, amb el suport tant de l'ICUB, del qual depèn el Museu, com del Districte de Sant Andreu. És així com alguns dels diàlegs i seminaris del Centre de Recerca, Documentació i Debat del MUHBA tenen ara un nou lloc en aquest espai museístic vora el Besòs.

La inserció en l'Eix Patrimonial i Museístic del Besòs. El MUHBA Bon Pastor forma part de l'eix proposat pel Museu per mostrar la metròpoli des dels territoris d'expansió urbana del segle xx al llarg del riu Besòs, entès com a «eix de patrimoni i museus». Un eix que permet substanciar verbs fonamentals de la vida urbana: proveir a la Casa de l'Aigua, treballar a Fabra i Coats, habitar al Bon Pastor i urbanitzar a Oliva Artés. Aquest conjunt patrimonial es completa amb la Fundació Maquinista i Macosa, dedicada a la mobilitat, i els museus dels municipis metropolitans veïns de Montcada, Santa Coloma i Sant Adrià. A partir del MUHBA Bon Pastor, el recorregut permet visitar múltiples polígons d'habitatge, tal com s'explica al llibret *La ciutat dels polígons*, amb dibuixos d'Andrea Manenti i amb un text innovador d'Amador Ferrer, que fa poc que ens ha deixat per sempre i a qui des d'aquí volem retre un sentit homenatge.

Amb l'espai museístic del MUHBA Bon Pastor va començar la commemoració del vuitantè aniversari del Museu d'Història de Barcelona. La col·laboració entre el Museu i el Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs ha estat més que satisfactòria en el seu primer any d'existència, amb força activitats i visites compartides, i també ha funcionat de manera excel·lent l'entesa administrativa i operativa entre l'Institut de Cultura de Barcelona, del qual és part el MUHBA, i el Districte de Sant Andreu.

El més sorprenent, però, ha estat la ràpida incorporació del MUHBA Bon Pastor al mapa cultural de proximitat, de la ciutat i internacional. Un any i mig després, no només hi ha visitants de l'entorn proper i de la metròpoli barcelonina, sinó que també hi acudeixen persones vinculades al barri que en van marxar fa molt temps, així com joves estudiants d'arquitectura i paisatge i persones ben diverses d'altres països i continents. Hi fa molt la manera d'acollir els visitants, que sovint es troben amb la sorpresa que, si els membres del Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs hi són, poden gaudir d'una visita inesperada i gratuïta de qualitat, a més de les que ja ofereix el Museu.

El reconeixement internacional quant al rigor historiogràfic i museogràfic tampoc no ha trigat a arribar, amb diverses publicacions relacionades a través del CAMOC, secció dedicada als museus de ciutat de l'ICOM; de treballs fotogràfics amb la participació d'altres museus, com el MACBA, i de la inserció de la visita en els màsters d'arquitectura i altres disciplines acadèmiques.

Ha tingut una repercussió especial la incorporació, l'estiu de 2024, del MUHBA Bon Pastor a la xarxa Iconic Houses of the World, al costat de La Pedrera, la Casa Amatller i la Casa Bloc, també a Sant Andreu. I és així com el Bon Pastor i el MUHBA tenen avui un paper rellevant en la història i el patrimoni de l'habitatge popular a Europa en aquesta aventura de coneixement històric i patrimoni compartits, culturalment i socialment apropiables.

1.2. EL MUHBA BON PASTOR I L'EIX PATRIMONIAL I MUSEÍSTIC DEL BESÒS

Carmen Cazalla Ocaña

El MUHBA és un museu policèntric amb dinou espais. A través de l'Eix Besòs, format per quatre centres patrimonials, es mostra la ciutat i el seu creixement des de la perifèria. Durant dècades, el Museu ha estat al centre de la ciutat oferint un recorregut per les restes arqueològiques romanes i la Barcelona medieval. En aquests últims temps s'ha vist la necessitat de completar el relat en el seu recorregut històric i en el seu territori, síntesi sobre la trajectòria històrica de Barcelona. No es pot explicar el centre preindustrial sense la gran expansió de la ciutat contemporània, amb les seves múltiples perifèries, i viceversa. La ciutat en la seva diversitat és una. La incorporació de nous espais patrimonials (els mínims imprescindibles per fer coherent el projecte del Museu) ha anat acompanyada de la innovació en el relat, sempre basat en noves investigacions, en el tractament del patrimoni i en els models de gestió, amb la plena inclusió de la ciutadania. El MUHBA presenta un recorregut de més de 2.000 anys, des de l'època romana fins avui, integrant d'una manera potent la història de la Barcelona contemporània i el seu patrimoni industrial.

En el projecte de recuperació de les Cases Barates del Bon Pastor, el MUHBA ha comptat amb la complicitat del teixit

associatiu del barri, en concret l'Associació de Veïnes i Veïns del Bon Pastor, i també amb el suport municipal a través del Districte de Sant Andreu, l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB), el Pla de barris i Barcelona d'Infraestructures Municipals, SA (BIMSA), que ha portat a terme l'execució de l'obra.

El projecte del Bon Pastor se situa al centre de la història contemporània de la ciutat de Barcelona i, seguint la llera del riu Besòs, a l'Eix Patrimonial i Museístic del Besòs, concepte ideat pel Museu el 2018. Durant segles, la ciutat i les seves indústries van estar dins muralles fins a la seva demolició l'any 1854. Aquell any va començar a créixer una ciutat nova, l'Eixample planejat per Ildefons Cerdà, per tot el pla de Barcelona i que es va reunificar políticament en una sola ciutat el 1897. Durant el segle xx, Barcelona va continuar la seva expansió fins a formar la conurbació actual amb noves zones urbanitzades i el creixement de polígons industrials i d'habitatges. A partir de l'any 1975, la ciutat va començar a ser important en el sector terciari, tot i que la indústria va continuar en la perifèria metropolitana fins a l'actualitat al barri de Sant Andreu i les indústries tecnològiques al barri del Poblenou.

Visita d'obra a la futura seu del MUHBA Bon Pastor, gener de 2023. Fotografia de Toni Fernández.

Carrer de Bellmunt, dècada del 2000, una de les moltes fotografies cedides pels veïns i veïnes de les Cases Barates del Bon Pastor. Fotografia de la família d'Amparo Asensio.

Entrada a la nova seu del MUHBA Bon Pastor, 2023. Fotografia de Marta García Hoyos.

La zona propera al riu Besòs, de l'est al nord de la ciutat, mostra una gran varietat de processos d'urbanització, industrialització i habitatge popular que ajuda a definir la història contemporània de Barcelona. Constitueix un gran palimpsest urbà que ens permet, a través del seu coneixement històric i de les seves restes com a patrimoni de l'era industrial, fer una lectura molt significativa del conjunt de la ciutat des de la perifèria fins al centre. El MUHBA proposa l'Eix Patrimonial i Museístic del Besòs com el nucli central per poder explicar la història del segle xx de la ciutat.

Els espais patrimonials del MUHBA que s'han inclòs a l'Eix Besòs responen a alguns dels verbs bàsics per explicar la

vida de la Barcelona industrial i conformen els àmbits temàtics urbans treballats al Museu. Aquests espais i verbs són:

1. La Casa de l'Aigua, amb la idea de *proveir* la ciutat i incloent-hi els termes *sostenibilitat*, *canvi climàtic* i *medi ambient*; 2. La Fabra i Coats, amb els verbs *treballar* i *reivindicar*; 3. Les Cases Barates del Bon Pastor, amb *habitar*; 4. Oliva Artés, amb el verb *urbanitzar*.

Aquest enfocament verbal i també els interrogants que es van creant a partir del relat permeten al Museu incorporar nous conceptes com ara *aprendre*, *educar*, *defensar*, *lluitar*, *energitzar*, *emigrar* o *cuidar*, així com nous espais no municipals barcelonins al mateix Eix Besòs i que complementen el discurs: el Museu de la Immigració i les Tres Xemeneies de Sant Adrià de Besòs o la Fundació Maquinista-Macosa són bons exemples de col·laboració.

L'origen de per què el MUHBA agrega el Bon Pastor al seu discurs el trobem en el fet que l'equipament ens explica els conceptes expressats en el paràgraf anterior, l'arribada de la immigració a Barcelona per treballar a la indústria i altres sectors, la urbanització de nous espais, la creació de nous equipaments i la construcció dels habitatges on s'allotjaria aquesta població. El discurs se centra precisament en el terme *habitar*. El consistori municipal va crear el 1927 el Patronato de la Habitación per habilitar noves zones urbanes residencials en llocs perifèrics per a la població nouvinguda i per donar solució al problema de l'habitatge informal davant un esdeveniment tan important a escala internacional com l'Exposició Universal de 1929.

L'habitatge com a protagonista en el discurs de l'explicació de la ciutat contemporània i el fet de donar veu a partir del mètode de participació ens han portat a crear una nova manera d'entendre el MUHBA com a museu de la ciutadania, proposant una nova definició del Museu a través de la cogestió.¹ El ciutadà és corresponsable, es posa al

1. Vegeu el capítol 4.2, «El model de cogestió de l'equipament museístic», d'aquesta mateixa publicació.

En termes d'evolució del territori, és important tenir en compte que la part oriental i septentrional del municipi de Barcelona ha experimentat una meta-

MUHBA FABRA I COATS.
Barcelona, ciutat i treball

MUHBA CASA DE L'AIGUA.
Sostenibilitat, aigua i proveïments

MUHBA BON PASTOR
Habitat Barcelona

MUHBA OLIVÀ ARTÈS.
Urbanització de la metròpoli.
Laboratori ciutadà

EIX BESÒS
Riba de patrimoni i museus

morfos i urbana intensa en les darreres dècades, i no només en la millora de la intervenció en espais públics i equipaments socioculturals, sinó també en la millora ambiental d'espais degradats com el riu Besòs, que ha passat a ser una zona d'oci i esbarjo per als veïns. El paper del patrimoni de l'era industrial en la requalificació simbòlica d'aquesta part de Barcelona va partir del Poblenou a principis del segle XXI, i es va estendre cap a Sant Andreu i, alhora, fins als confins del municipi. Era una extensa àrea sense quasi elements patrimonials reconeguts i sense museus, com va mostrar el MUHBA en un breu informe l'any 2015.² Una zona en la qual, en canvi, no falten els centres d'estudis locals i les associacions ciutadanes. El Museu ha buscat en la ideació de l'Eix Besòs una triple escala. Primer, l'espai patrimonial i la trajectòria històrica a què ens referim com a ressò rellevant de la ciutat en conjunt i amb referents europeus i mundials. Segon, l'espai patrimonial com a testimoni directe de l'espai social pròxim, enriquit amb els estudis locals i amb els objectes, les imatges i altres documents aportats per la ciutadania. I, tercer, al Museu entenem la sinergia i la força de l'Eix Besòs com un àmbit que supera els termes municipals de la ciutat de Barcelona i que ha d'afegir altres municipis que en conformen la fesomia, la història, la memòria, la cultura, el medi ambient i el territori. Sense municipis com Santa Coloma de Gramenet, Sant Adrià de Besòs, Badalona o Montcada no es pot entendre la riquesa i la complexitat d'aquest eix. Tots aquests municipis actuen com a vasos comunicants i s'enriqueixen els uns als altres. Aquesta constatació ha portat el Museu a establir contactes interadministratius i interculturals que han propiciat la

MUHBA DOCUMENTS 19 13

MUHBA Casa de l'Aigua a la Trinitat Nova, 2020. Fotografia de Manuel Cohen.

Fabra i Coats, Nau F, a Sant Andreu, futura seu del MUHBA Fabra i Coats, 2024. Fotografia de Stanislav Lluís Biel Lorente.

Exposició «Interrogar Barcelona» al MUHBA Oliva Artés, 2015. Fotografia de Jordi Mota.

Carmen Cazalla i Raimundo Moreno Bautista, representant de l'IMHAB, durant l'entrega de claus de les Cases Barates del Bon Pastor, maig de 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

publicació de la guia d'història urbana de l'Eix Besòs,³ que incorpora les ribes dreta i esquerra del riu Besòs, des de la Casa de l'Aigua de Montcada o la zona de la Ponderosa, equipaments del municipi de Sant Adrià de Besòs, fins als diferents equipaments patrimonials, siguin o no de titularitat pública, dels districtes de Sant Andreu, Nou Barris i Sant Martí.

Per acabar, cal destacar el paper indiscutible de l'Eix Besòs en la formació del relat del Museu i, més en concret, de l'equipament MUHBA Bon Pastor, en què els aspectes en la recuperació dels espais patrimonials són diversos i de doble escala, de barri i de ciutat, a més de la seva inserció global en la història urbana. Pel fet de ser el primer equipament completat totalment de l'Eix Besòs, s'ha creat una nova manera de treballar, agrupant diverses metodologies tradicionals al projecte, com l'arqueològica, o reunint el contrast de les fonts primàries al treball audiovisual, amb la qual cosa s'ha superat la memòria i s'ha convertit en un document històric. A més, l'edició d'estudis i publicacions, la signatura d'acords que permeten la cogestió i la superació dels límits del municipi barceloní són derivades que van enriquant el projecte. A través de totes les seves accions, el MUHBA treballa en cada un dels projectes per transformar-se de museu de ciutat a museu de la ciutadania.⁴

3. Anna GARCIA, *Eix Besòs. Guia d'història urbana*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona, 2023. Disponible en línia al web del Museu.

4. Joan Roca i ALBERT, «Innovar en temps de pandèmia: decàleg per a un museu de la ciutadania», *MUHBA Butlletí*, núm. 36 (desembre de 2020), Barcelona, Ed. L'Avenç, pàg. 2 i 3. Disponible en línia al web del Museu.

MARTES, 10 JUNIO 2014

VIVIR

LA VANGUARDIA

El Molinet, hoy y ayer.
Ayer, el punto del río en el que se encontraba el molino que servía de punto de partida para el río de la izquierda del río en el barrio de Santa Coloma de Gramenet y el

Bon Pastor. Al lado, en primer plano, el punto actual, uno de los ríos que se crean a partir de la confluencia del río de la izquierda del río en el barrio de Santa Coloma de Gramenet.

El nuevo Molinet. El nuevo Molinet, que parte al principio del río de la izquierda del río de la izquierda del río en el barrio de Santa Coloma de Gramenet.

'Santaco Beach', o cómo un río deja de ser una cloaca a cielo abierto y deviene un parque familiar y el paraíso urbano de los ornitólogos

El color vuelve al Besòs

DOMINGO MARCHENA
Barcelona

La transformación de la desembocadura del río Besòs, que el Plan Metropolitano de 1976 definió como "una cloaca a cielo abierto" y "una cicatriz" entre Barcelona, Sant Adrià, Santa Coloma de Gramenet y Montcada i Reixac, se está viendo en muchas universidades. El Ayuntamiento de Santa Coloma calcula que 750.000 personas disfrutaron en el 2013 del espacio del parque fluvial del Besòs, Santaco Beach para algunos. La Urbanización de Barcelona, que gestiona toda el área, confía en que la influencia global puede duplicar hoy las cifras del último estudio oficial, que hablaba de 600.000 personas en el 2006. Los números igualan o superan otros de las mejores estaciones fluviales de Europa, la del Tíber en París por ejemplo. El proyecto del Besòs, expuso ayer la ciudad olímpica para Barcelona. La Dependencia de Montcada i Reixac, el control de los vertidos, el dragado de las corrientes de alta presión y el sostenimiento de los kilómetros de tendido eléctrico completan el milagro.

Las 115 hectáreas del parque (224 césped) y los cincuenta metros de carril bici convierten esta zona en una de las parques metropolitanos más concurridos. Aquí se celebran fiestas, se hacen actividades (desde todo, de coches) y se crean sociedades deportivas como la Gràcia de Reixac, con web y todo, y de la que forman parte celebraciones como José Manuel Fernández, el Reixac, Patinadores, corredores, atletas, paracaidistas, luthiers, amantes de los perros, enanitos, escultores que dan clase al niño libre o jubilados que caminan por perspicaces fachadas ("la ruta del colomero") se beneficiaron de la resurrección del Besòs. Y no son los únicos. Hasta 200

Todo es posible en Santa Coloma

ANÁLISIS
Isabel Benveniste

Los colomenses siempre sintieron orgullo por su ciudad, un orgullo un tanto agrio, humilde, en ciudad de pueblo. Pero lo haría. Y con razón. Santa Coloma fue construida medio siglo atrás, sobre un pequeño pueblo llamado Santa Coloma de Gramenet, por especuladores que levantaban bloques en laderas montañosas tan empinadas que abogaban al casón de la lluvia. Porque Barcelona necesitaba trabajadores y un lugar donde toda esa gente de las cuatro esquinas de España pudiera dormir. Durar y punto. Entonces la urbe fue conocida como la Coloma del Besòs por su alta densidad de población, y por presentar la relación entre metros cuadrados de zonas verdes y vecinos más ruidosa del área metropolitana. Aquí todo era peor. Y ahí estaba el repunte para recordar a todos los colomenses que la suya era una ciudad de segunda, que si querían que alguien hablara bien de ella.

La idea de recuperar el Besòs fue titilada de súbito. Y a la postre surgió un punto de inflexión en la historia de una urbe cuyos ciudadanos ahora sí que pueden disfrutar de servicios y equipamientos tan buenos como los de sus vecinos metropolitanos. Si la ciudad pudo convertirse en un gran parque, cualquier cosa puede pasar. Todo es posible en Santa Coloma. El orgullo ciudadano colomense ya no es agrio, ahora es más modesto.

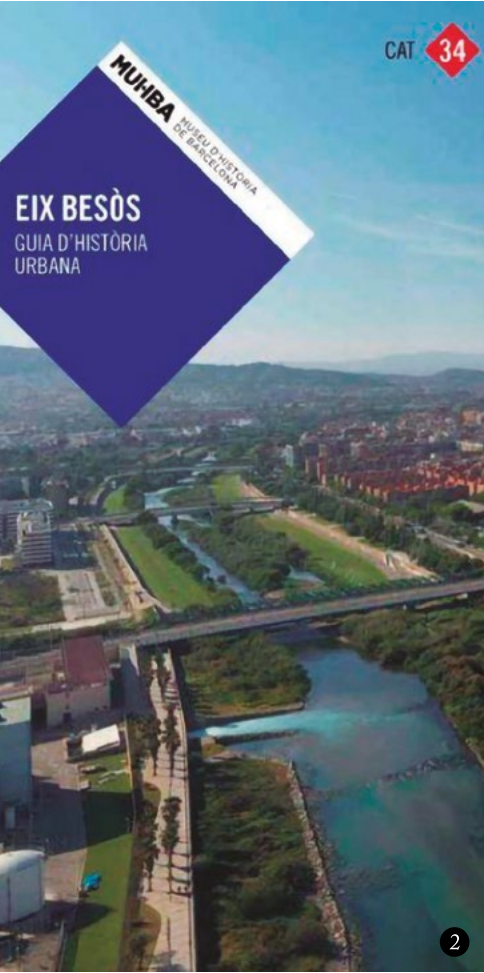
1. Article publicat al diari *La Vanguardia*, pàgina 3 de la secció «Vivir», 10 de juny de 2014.
2. Coberta de la *Guia d'història urbana*, número 34, dedicada a l'Eix Besòs, 2023. Anna Garcia (MUHBA), Consorci del Besòs, Ajuntament de Montcada i Reixac, Ajuntament de Santa Coloma de Gramenet, Ajuntament de Sant Adrià de Besòs.
3. Passera de fusta sobre el riu Besòs, dècada del 1920. Fotografia de Pau Guinart Serra. Arxiu d'Imatges del Museu Torre Balldovina.

CAT 34

MUHBA MUSEU D'HISTÒRIA URBANA DE BARCELONA

EIX BESÒS

GUIA D'HISTÒRIA URBANA

1

2

1.3. LA INSERCIÓ INTERNACIONAL DEL PROYECTO MUHBA BON PASTOR

Elena Pérez Rubiales

El relat d'un museu de ciutat ha de parar atenció a les categories substantives que configuren les bases de la vida urbana, per estudiar-les i incorporar-les en el discurs narratiu del Museu. El MUHBA s'ha conformat com un museu xarxa que desplega les seves 55 sales per la ciutat,¹ en espais patrimonials diversos que contenen aquelles perspectives temàtiques i cronològiques necessàries per explicar la trajectòria històrica de Barcelona. És en aquest context que s'integren categories tan decisives, i alhora relacionades, per entendre el context urbà com són el treball o l'habitatge, representades en el cas del MUHBA en espais patrimonials com la fàbrica de la Fabra i Coats o les Cases Barates del Bon Pastor, respectivament.

L'interès per les evidències materials de la industrialització ja es pot advertir des de mitjan segle xx, quan a Europa es museïtzen antics espais fabrils en desús per explicar les formes i l'evolució del treball i les condicions de vida dels treballadors. A través de la recuperació del patrimoni

industrial, els centres reivindiquen la categoria històrica del treball, però, en canvi, no atenen el seu vessant urbà, aquell que mostra com els treballs han modelat la ciutat al llarg del temps, les grans transformacions que van impulsar i les diferents relacions que regeixen l'ordre social urbà.

En el cas, però, de la patrimonialització de l'habitatge obrer arreu d'Europa, el nombre d'exemples és menor. Amb una mirada global, l'Europa de finals del segle XIX es caracteritza per una població migrant. Les grans ciutats industrialitzades s'enfrontaven al repte d'absorbir una població creixent que deixava enrere el camp per cercar noves oportunitats laborals a la ciutat. Però aquest creixement demogràfic topava amb la capacitat física de la ciutat, que no creixia en la mateixa proporció, cosa que afavoria una situació d'especulació constructiva i nous models d'infrahabitatge com el barraquisme,² un fenomen que es va estendre a escala mundial, no només europea.

1. Per a més informació sobre les sales i els espais del Museu d'Història de Barcelona: Elena PÉREZ RUBIALES i Xavier TARRAUBELLA i MIRABET, *Guia breu del MUHBA*, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona, 2021. Disponible en línia al web del Museu.

2. Sobre el fenomen del barraquisme, la ciutat informal, i la seva integració com a espai patrimonial del MUHBA amb la museïtzació del Turó de la Rovira, vegeu: Joan Roca i ALBERT, «The informal city in the city museum», dins J. SAVIC (ed.). *Museums of Cities and Contested Urban Histories*, CAMOC Annual Conference 2017, Mexico City, 2017, pàg. 26-37. Disponible en línia.

Vista de l'exposició «Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010», inaugurada el 2023, sobre els reptes de l'habitatge al segle xx a Barcelona i en l'àmbit europeu. Fotografia de Biel Lluís Stanislav Lorente.

El pas cap a la construcció d'habitatges en barris obrers significà el pas cap a una ciutat reglada, oficial, formal, però també el pas cap a una ciutat que consolida zones de vulnerabilitat que, a més dels espais visibles d'exclusió, arrela processos de dominació, amb barris obrers de poca qualitat constructiva, poc higiènics i sense serveis. Aquestes característiques fan dels barris obrers uns espais on, més enllà de la distància física, preval una distància simbòlica, que redueix les possibilitats de participació en l'espai públic als seus habitants i en limita el dret a la ciutat.³

El cas de Barcelona i, concretament, del barri del Bon Pastor és anàleg a la situació europea descrita. Enfocar el projecte MUHBA Bon Pastor des de la multiescalaritat ha estat clau per poder oferir una perspectiva que fos alhora pròxima i global, que reconegués el paper específic del barri, que permetés la lectura urbana del conjunt de la ciutat i que donés valor a la capacitat d'extrapolació i comparació *inter urbes*, rellevant per a la seva adequació i imbricació en contextos més amplis.

Treballar amb aquesta múltiple escala ha permès, d'una banda, situar les Cases Barates del Bon Pastor dins la història urbana de Barcelona, evidenciar el paper

del patrimoni com a testimoni històric a partir de la recuperació patrimonial de quatre cases i destacar el fenomen de l'habitatge obrer com a categoria històrica dins la trajectòria general de la ciutat. D'altra banda, amb l'exposició permanent «Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010», s'ha fet una aproximació comparativa de la història de l'habitatge popular a Europa, a partir de l'estudi de les principals polítiques d'habitatge europees a les acaballes del segle XIX i inicis del XX i la llei de les cases barates del 1911, i s'han posat en relleu les similituds i les divergències de les diferents realitats i processos urbans. Per tant, un projecte alhora de barri i de ciutat, que permet preservar el que és local per entendre i configurar un relat més global.

La multiescalaritat, però, no ha estat tan sols dimensional, sinó també temàtica. El projecte MUHBA Bon Pastor no és només la materialització, en el sentit més visible, de la museïtzació de les cases del barri, sinó que és també un projecte que, partint de l'habitatge, tracta de la migració, la integració a la vida urbana i la cohesió social. Així, el projecte mostra l'evolució de les condicions socials d'una classe treballadora que, amb unes condicions d'extrema precarietat, va lluitar de manera constant per aconseguir millores socials, i, d'altra banda, reconeix el paper cabdal que va tenir la classe obrera en el desenvolupament de la ciutat (igual que el de la burgesia) com a agent actiu i transformador. Identificar la diversitat social i la coexistència de múltiples narratives que expliquen la història de la ciutat des de diferents marcs de referència esdevé una responsabilitat de tot museu de ciutat, que hauria d'assumir el compromís de situar en la història urbana aquest procés de construcció social de la ciutat, on les diferents veus es fan visibles i se'n fan partícips.

Aquesta versatilitat del projecte, que flueix en diferents contextos i facilita la seva adaptació a múltiples realitats, ha propiciat una inserció àmplia, també internacional, en diversos espais de debat i reflexió, des del camp de la museologia fins

3. Vegeu Henri LEFEBVRE, *Le droit à la ville*, París, Éditions Anthropos, 1968.

a la història urbana, la sociologia o l'etnografia. És justament en aquesta darrera perspectiva on s'encabeix el discurs teòric i museològic de la majoria dels museus referents, nacionals i internacionals, de l'habitatge obrer, com han estat la Colònia Fabra i Coats de Borgonyà, el Museo de la Ciudadela de Celestino Solar de Gijón, l'Amuri Museum of Historic Housing de Tampere (Finlàndia), el Työväenasuntomuseo, branca del museu de ciutat de Hèlsinki dedicada específicament a l'habitatge obrer, o l'Arbejdermuseet o Workers Museum de Copenhaguen, museu que va ser guardonat amb el Council of Europe Museum Prize durant l'edició dels EMYA 2023 (European Museum of the Year Award), organitzada pel European Museum Forum i el Museu d'Història de Barcelona, on precisament va tenir lloc la conferència i cerimònia anual.

En aquests exemples, però, i a diferència de la perspectiva històrica que defineix el projecte del Bon Pastor, preval el paradigma etnogràfic, a partir del qual es pretén oferir una visió de la història de la vida quotidiana de les famílies obreres en diferents moments al llarg del segle xx (en algun cas, també finals del xix), una

mostra dels modes de vida que, a partir de l'ambientació d'espais, situa els objectes ordinaris com a epicentre discursiu i la nostàlgia com a esquer museològic. A diferència del discurs històric, les pràctiques etnogràfiques creen una imatge idealitzada de la vida del passat partint dels objectes exhibits i reconstruint la vida quotidiana d'aquella societat, però, en canvi, es queden lluny d'oferir un relat urbà que inclogui la varietat de processos i canvis de la ciutat i que arrel·li en fenòmens socials rellevants.

A més del suport i reconeixement internacional al projecte, com la recent incorporació de les Cases Barates del MUHBA Bon Pastor a la llista de cases icòniques mundial que selecciona l'organització Iconic Houses,⁴ els contactes realitzats en xarxa internacional amb altres museus que treballen la temàtica de l'habitatge obrer han creat oportunitats excepcionals per presentar el projecte, reflexionar sobre els continguts teòrics desenvolupats al llarg del procés i debatre'ls. N'és un exemple important la xarxa del CAMOC, el comitè internacional de l'ICOM dedicat específicament als museus de ciutat, que ha permès presentar el projecte en el seu estat inicial el 2018, a Frankfurt,⁵ desenvolupar el tema del paper de la ciutadania i el dret a la ciutat en la conferència general de l'ICOM el 2019 a Kyoto,⁶ i portar el debat a Nova York, la tardor del 2023, sobre la multiescalaritat i les modalitats de participació en el projecte museològic.

Ciudadela de Celestino Solar, a Gijón, amb les cases reconstruïdes com a espai per exposicions i activitats, 2018. Fotografia del Museo FC Asturias, Creative Commons.

Conferència prèvia a l'entrega dels premis EMYA al Saló del Tinell del MUHBA, on l'Arbejdermuseet, el museu dedicat a l'habitatge obrer de Copenhaguen, va ser guardonat pel Consell d'Europa, 2023. Fotografia de David del Val.

4. Podeu consultar el mapa global de cases icòniques a la plataforma: <https://www.iconichouses.org/index>

5. E. PÉREZ RUBIALES i The MUHBA Team, «At Home. Worker Housing as a Participative New Branch of Barcelona City Museum», dins J. SAVIC (ed.), *The Future of Museums of Cities*. CAMOC Annual Conference 2018, Frankfurt, 2019, pàg. 106-115. Disponible en línia.

6. E. PÉREZ RUBIALES, «Right to the City, Right of the Citizens: For a new Generation of City Museums», dins J. SAVIC (ed.), *Museums of Cities as Cultural Hubs: Past, Present and Future*. CAMOC Annual Conference 2019, Kyoto, 2020, pàg. 106-117. Disponible en línia.

Participació d'Elena Pérez (presencial) i l'equip del Bon Pastor (en pantalla) a la taula rodona «Migration and social housing» al congrés del CAMOC 2023, al Museum of the City of New York. Fotografia del CAMOC.

Visita guiada als apartaments del Tenement Museum de Nova York, amb motiu del congrés del CAMOC 2023. Fotografia d'Andréa Delaplace.

Tenement Museum a Nova York. Fotografia d'Andréa Delaplace.

Ha estat en aquesta darrera edició quan el MUHBA va poder presentar la recent obertura de l'espai MUHBA Bon Pastor, coincidint amb el 80è aniversari del Museu i la seva refundació com a museu de la ciutadania, tot participant en la taula rodona «Migration and social housing: creating participatory projects with communities», compartida amb una important representació de museus i institucions americanes, com són el Tenement Museum i l'Ellis Island Immigration Museum de Nova York, el National Public Housing Museum of Chicago i la International Coalition of Sites of Conscience. A més de participar-hi presencialment, el MUHBA va intervenir-hi de manera remota amb una valuosíssima representació ciutadana. Tant l'equip tècnic del projecte com bona part de les entitats, associacions i veïns i veïnes que han format part del projecte van poder intervenir en el debat, fent virar el punt de vista estrictament professional de la trobada cap a un enfocament molt més ciutadà.

Aquesta sessió va permetre establir un diàleg entre el model de participació que ha adoptat el projecte del Bon Pastor, de col·laboració i contribució amb els veïns

Interior d'un dels
apartaments del
Tenement Museum de
Nova York. Fotografia
d'Andréa Delaplace.

Documents fotogràfics
com a testimonis de
les històries viscudes
en els apartaments
del Tenement, Nova
York. Fotografia
d'Elena Pérez.

Ellis Island
Immigration
Museum a Nova
York. Fotografia
d'Elena Pérez.

i veïnes del barri,⁷ i la perspectiva americana, molt propera als museus comunitaris, de col·laboracions amb grups locals específics, el que en diuen comunitats, on la participació activa i sectorial del públic es fon amb les funcions més directives i gestores del projecte, amb programes de consulta comunitària que sovint esdevenen iniciatives cocreatives.

Si bé aquestes experiències museològiques populars, amb objectius aparentment col·lectius, poden comportar unes dinàmiques molt creatives, sovint queden lluny d'oferir una narrativa històrica rigorosa que basada en la recerca pugui explicar un fenomen concret. Sota el paraigua de la museologia social, o la també anomenada *museologia informal*,⁸ que cerca una relació més orgànica i conscient amb l'entorn i el context social, el debat deriva cap a les pràctiques concretes de participació i el grau d'autonomia que cada agent pot adoptar en l'exercici museològic d'un museu de ciutat. No definir els límits de la museologia com a camp d'acció o de la participació ciutadana de caràcter activa pot posar en risc la independència intel·lectual i política de la institució. El suport ciutadà, igual que el municipal, és imprescindible per a l'èxit d'un museu de ciutat que reconeix la diversitat i busca la cohesió més enllà de la inclusió per ambicionar una societat més democràtica, però la construcció ciutadana ha d'anar acompanyada de la construcció de coneixement per no caure en discursos merament condescendents.

7. El projecte MUHBA Bon Pastor va culminar amb la signatura d'un acord de col·laboració entre el MUHBA-ICUB, el Districte de Sant Andreu i el Centre d'Estudis - Arxiu Vilabesòs, una entitat creada *ad hoc*, que participa en la gestió de l'espai i la proposta d'activitats relacionades amb la recerca històrica del barri. És, doncs, una mostra destacable de participació ciutadana en el projecte del Museu. Trobareu més informació sobre aquesta iniciativa a l'apartat 4.2, «El model de cogestió de l'equipament museístic», d'aquesta publicació.

8. M. CANOVA MOUTINHO, «The Informal Museology», *Sociomuseology Series*, vol. 1, New Focuses/Challenges, pàg. 135-139, Lisboa, Museology Department ULHT, 2013.

2. EL REpte D'ALLOTJAR LES MAJORIES

2.1. BARCELONA: URBANITZACIÓ I HABITATGE, DEL PLA CERDÀ AL SEGLE XXI

Maribel Rosselló

Manel Guàrdia

Introducció

La conservació i la museïtzació d'alguns dels habitatges de les Cases Barates del Bon Pastor conviden a reexaminar el secular i persistent problema de l'allotjament de les classes populars, així com la feble i vacil·lant trajectòria de les polítiques de l'habitatge a casa nostra, especialment si es compara amb les d'altres països europeus. És també una oportunitat única per evidenciar l'autèntica revolució en els criteris d'habitabilitat i en les formes de viure de les classes populars al llarg del segle xx.

Gran Via de les Corts
Catalanes, 1870.
Fotografia de
Joan Martí. AFB.

Com va dir Engels, l'escassetat d'habitatge no és una exclusiva del proletariat modern, però, a conseqüència de la sobtada aflluència de la població cap a les grans ciutats, l'edat industrial va empitjorar greument les condicions de l'habitatge obrer. Es tracta d'un problema permanent des d'aleshores que persisteix com un dels reptes més importants del segle XXI. Quan s'examina retrospectivament i es fan comparacions amb altres països, s'evidencia fins a quin punt són importants el pes de la trajectòria, el pes de les herències i el pes de les inèrcies històriques pròpies de cada país i de cada ciutat, i fins a quin punt són difícils de redreçar.

Cerdà, molt preocupat per les condicions de vida dels obrers, es va interessar per les iniciatives empreses a Anglaterra i a França i, seguint aquests exemples, a la seva *Teoría de Construcción de Ciudades* va proposar solucions d'immobles col·lectius d'habitatges per a la classe obrera. Però l'aprovació de la Llei d'Eixample del 1864, pel fet de confiar que l'abundant oferta de nou espai edificable seria suficient per resoldre el que aleshores anomenaven «el problema de los inquilinatos», va deixar la resposta exclusivament a les mans del mercat. I aquesta lògica va portar a la formació de parts ben diferenciades de l'Eixample.

Carrer del Comte d'Urgell amb parades del Mercat de Sant Antoni, 1930. Fotografia de Josep Domínguez. AFB.

Grup de gent en un habitatge del Raval, 1925-1938. Fotografia de Gabriel Casas i Galobardes. ANC.

Maria Serra de Bulladés amb la seva minyona, 1929. Fotografia d'Hermenter Serra de Bulladés. ANC.

Bartomeu Serra de Bulladés rentant-se les mans en un dels banyes de la seva casa de l'Eixample, 1928. Fotografia d'Hermenter Serra de Bulladés. ANC.

Un espai més central, on les inversions de les «comisiones de ensanche» per sufragar la costosa urbanització van conduir a la construcció d'immobles de renda per a la població més benestant, mentre que entorn de Sant Antoni van proliferar immobles d'habitatges més populars similars als del Raval i a les àrees més perifèriques es va optar per una urbanització de baix cost, amb petites cases de cos o simples passadissos amb infrahabitatges.

La coincidència de l'expansió de l'Eixample amb la de les noves xarxes tècniques, entre el 1855 i el 1915, va ampliar i acuar les diferències. Als habitatges més benestants van millorar les condicions d'habitabilitat pels nous criteris higiènics i per la incorporació dels nous equips lligats a l'accés a l'aigua corrent i a la xarxa de gas. També, el desplegament del servei de tramvies, aleshores destinats principalment als barris més benestants. En canvi, la pressió immigratòria va comportar la degradació sense precedents de les condicions de l'habitatge de les classes més vulnerables.

A la dècada del 1920, la crisi de l'habitatge es va traduir en una pujada abrupta dels lloguers i en un augment insòlit de les densitats i de la cohabitació, molt especialment al Raval, que, amb un augment de població del 24 % entre el 1902 i el 1931, va esdevenir el barri més problemàtic. Al mateix temps, la disminució relativa del preu del transport i la separació progressiva entre residència i lloc del treball van portar a la densificació de les perifèries tradicionals i a l'aparició d'un submercat d'ínfims habitatges unifamiliars en parcel·lacions amb vies sense pavimentar, sense clavegueram, ni xarxes d'aigua, de gas o d'electricitat a les anomenades *segones perifèries* (les perifèries dels antics pobles entorn de Barcelona),¹ i, també, a l'eclosió de nuclis d'autoconstrucció i barraquisme.

1. José Luis OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2008.

Barri de barraques conegut com La Cadena, a la muntanya de Montjuïc, 1926-1930. Fotografia de Josep Maria Sagarra i Plana. ANC.

Grup de Cases Barates de Milans del Bosch, 1930-1932. Fotografia de Josep Domínguez. AFB.

Grups de Cases Barates de Ramon Albó, del Baró de Viver, i d'Eduard Aunós, 1929. Fotografia de Josep Gaspar Serra.

Les promocions de cases barates: una política d'habitatge?

Si les lleis espanyoles de cases barates del 1911, el 1921 i el 1924 i la promoció del Patronat de l'Habitatge se situen en el context de les experiències europees, resulta palesa la seva modèstia. Més que una resposta al problema de l'habitatge, les promocions del Patronat de l'Habitació fundat el 1927, les úniques municipals, buscaven principalment alliberar l'entorn de l'Exposició de Montjuïc de les moltes barraques que s'hi havien anat instal·lant. La comparació amb les massives polítiques d'habitatge social d'aquelles dates, endegades per les administracions socialdemòcrates al Regne Unit, a les ciutats alemanyes i holandeses, o a l'anomenada Viena Roja, permet constatar fins a quin punt va tenir un abast limitat.

Si cap a la dècada del 1930 l'habitatge subvencionat a Barcelona era de l'ordre del 2%, en moltes ciutats europees era del 10% i fins i tot del 20%, cosa que afectava decisivament el cost del lloguer i la seva repercussió sobre els salaris.

Malgrat que el 1920 es va aprovar la pròrroga forçosa dels lloguers, la situació va continuar empitjorant, fins que la crisi mundial posterior a l'Exposició del 1929 va disparar l'atur, la inflació i els desnonaments. El gran malestar i l'acció de la CNT van desembocar en la dramàtica vaga de lloguers del 1931, extremadament dura, que va marcar un abans i un després. Ja al desembre un decret va imposar una nova pròrroga forçosa dels lloguers aleshores existents. La política de contenció es va confirmar, durant el primer franquisme, amb la congelació dels lloguers a la Llei d'arrendaments urbans del 1946.

En el context barceloní, d'expectatives frustrades com les de la Casa Bloc i de magra política d'habitatge entre el 1920 i el 1950, les Cases Barates del Patronat queden com una de les principals referències de la política d'habitatge social de tot el període. No deixen de ser l'expressió de la colonització de les

Pintada de boicot a la fàbrica Damm a les Cases Barates de Can Peguera, 1925-1936. Fotografia de Gabriel Casas i Galobardes. ANC.

Panoràmica de Sant Andreu amb la Casa Bloc en construcció, 1934. Fotografia de Josep Torres Clavé. AFB.

segones perifèries i, malgrat els evidents problemes d'accessibilitat i de manca de serveis urbans, suposaven una primera actualització dels criteris d'habitabilitat i d'higiene en l'habitatge popular. Estaven dotades d'aigua corrent, de *water-closet* i de llum elèctric, en clar contrast amb la majoria dels habitatges que aleshores ocupaven les classes subalternes, en els quals no era gens habitual la connexió a cap xarxa tècnica, mancava l'aigua corrent i imperava la comuna.

Les primeres respostes al «primer problema nacional» (1939-1960)

Malgrat les proclames i els discursos d'inspiració falangista, els primers anys del règim franquista van ser d'escasses iniciatives d'habitatge social.

Era una política que depenia del Ministeri de Treball i el seu primer objectiu era mitigar la desocupació, més que no pas donar resposta efectiva al creixent dèficit d'habitatges. Però el marasme econòmic i la persistent immigració als grans centres urbans van convertir en ineludible el problema de l'habitatge, reconegut el 1951 com a «primer problema nacional».

Algunes grans operacions d'habitatge massiu van proporcionar els primers assajos d'habitatge mínim, i van ser més visibles i més publicades. La majoria eren d'iniciativa pública, sovint molt condicionades per les urgències i l'eco-

nomia; d'altres eren promocions privades que aprofitaven els nous avantatges que proporcionava la Llei d'habitatges de «renda limitada» del 1954, que va donar un impuls considerable a la construcció residencial, per mitjà d'exempcions, bonificacions fiscals, subministrament prioritari de materials, subvencions i crèdits. Aquest impuls, però, va ser molt limitat si es compara amb l'ambició i la diversitat de les polítiques europees d'habitatge a la segona postguerra, amb exemples com la trentena de *new towns* aixecades al Regne Unit, la construcció dels *grands ensembles* francesos o el desenvolupament del Pla INA-Casa entre el 1949 i el 1963 a Itàlia.

De fet, durant la dècada del 1950, a les grans ciutats espanyoles es van acusar els dèficits per la constant immigració i les desconfiances que la congelació dels lloguers creava amb vista a les noves promocions privades, de manera que el parc d'habitatges, insuficient, envellit i en precàries condicions higièniques, va ser objecte d'una cohabitació intensiva. Al mateix temps, el barraquisme i els nuclis d'autoconstrucció no van parar de créixer i van deixar una herència molt problemàtica, fins al punt que les últimes barraques no van desaparèixer fins al període preolímpic, i la majoria d'àrees d'autoconstrucció, encara que es van consolidar, en estar fora d'ordenació, van trigar molt a obtenir els serveis més elementals.

Revista *Cuadernos de Arquitectura*, núm. 15-16, 1953. Monogràfic sobre l'habitatge.

Urbanització de la Meridiana a la Sagrera el dia de la inauguració, 1944. Fotografia de Pérez de Rozas. AFB.

Ville Nouvelle de Toulouse-le Mirail, 1956-1961, Georges Candilles, Alexis Josic i Shadrach Woods. Arxiu Històric del COAC.

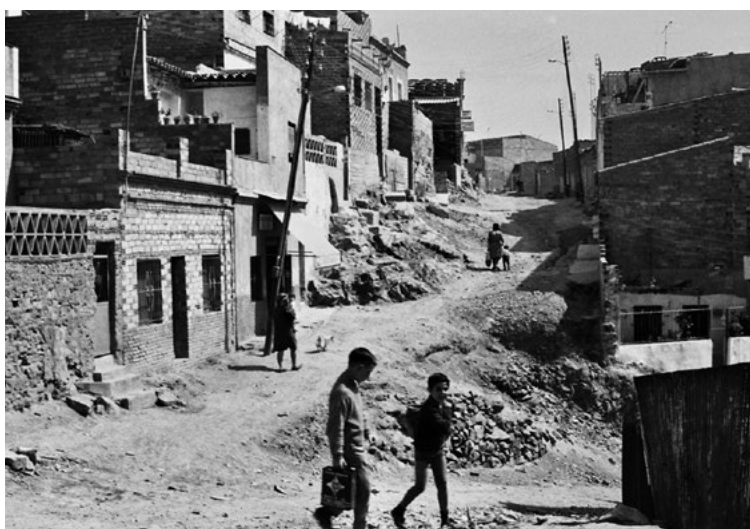
Interbau, Berlin, 1953-1957. Arxiu de Bürgerveiren Hansaviertel.

London County Council, Alton Estate, Roehampton, 1952-1958. Interior d'un habitatge. London Metropolitan Archives.

Barri INA-Casa, Tiburtino, Roma, 1949-1954. Ludovico Quaroni i Mario Ridolfi. Revista *Casabella-continuità*, núm. 215, pàg. 39, 1957.

Carrer de Rodrigo Caro, 1960. CPCC.

Interior d'una barraca de fusta al Somorrostro, anys quaranta. Autor desconegut. CPFC.

Barri de la Guineueta,
1966. Fotografia
d'autor desconegut.
AFB.

«Vivimos en Bellvitge»,
La Vanguardia, 15 de
diciembre de 1968.
AHC.B.

LA VANGUARDIA ESPAÑOLA

DOMINGO 15 DICIEMBRE DE 1968

Espaciosos comedor-sala de estar de un piso de Bellvitge.

Los edificios de Bellvitge son modernos, bien contruidos y bien situados.

En Bellvitge los niños son felices porque pueden correr y jugar por los jardines sin peligro.

Bellvitge es un Distrito con zona comercial propia; supermercados y todo tipo de establecimientos.

VIVIMOS EN **BELLVITGE**
en piso de
propiedad

Visitenos

Recorte este cupón y envíelo hoy mismo a la Oficina Informativa de Bellvitge, calle de la Ermita de Bellvitge, n.º 28, Hospital de Llobregat (Barcelona). Recibirá más información sin ningún compromiso por su parte. Aproveche cualquier ocasión para venir a verlos, esperamos su visita.
Salida de autobuses Pza. de España-Marqués del Duero.

NOMBRE: _____
PROFESION: _____
DOMICILIO: _____
POBLACION: _____

en
BELLVITGE
hay vida

Un piso moderno, bien construido y, sobre todo, espacioso: tres grandes habitaciones, cuarto de aseo, cocina y comedor-sala de estar con terraza. Todas ellas con mucha luz y exteriores. Además, disponemos de instalación para agua caliente, ascensor (subida y bajada) y antena colectiva de TV.
Está a sólo 8 minutos de la plaza de España, lejos del ruido y de las prisas de Barcelona.
Para los niños hay jardines con toda clase de juegos, pistas polideportivas, campo de fútbol, etc. Tenemos en la misma zona toda clase de comercios y tiendas, iglesias, escuelas y guardería infantil.

CRC

El llarg boom de l’habitatge, densificació i propietat horitzontal (1960-1979)

Només a partir de la dècada del 1960 es va produir l’autèntic boom de l’habitatge. El canvi de govern del 1957 no només va ser decisiu en l’impuls de la liberalització econòmica. També va crear el Ministeri de l’Habitatge, que va impulsar el Pla d’urgència social de Barcelona el 1958 i la Llei de la propietat horitzontal del 1960, que es va aprovar sota la consigna «no que-remos una España de proletarios, sino de propietarios». Era una resposta al col·lapse *de facto* del mercat de lloguer i, amb la complicitat de la iniciativa privada, una via per estimular com a alternativa el mercat d’habitatges en propietat horitzontal.

Els polígons, per la seva projecció més mediàtica i com a resposta més visible i pública al problema sagnant de l’allotjament, es van convertir en aparadors de l’eficàcia i de la modernitat de la gestió de l’Administració. En comparar-los amb els grups de cases barates del 1929, es comprova la recepció a casa nostra de les noves experiències de la reconstrucció europea de postguerra en arquitectura de l’habitatge. La cèl·lula de l’habitatge, d’acord amb els nous criteris d’habitabilitat i de serveis, esdevé el nucli i mòdul generador del projecte a través d’estratègies de repetició i agregació.

32 LES CASES BARATES DEL MUHBA BON PASTOR. HISTÒRIA URBANA I PATRIMONI CIUTADÀ AL BESÒS

Bellvitge, anys setanta.
Félix Sandoval
Candelas. Donació
d'Adela Sendra.
AMLH.

Perspectiva del barri
de Roquetes, 1968.
Fotografia de Ginés
Cuesta. AHRNB.

Carrer de Barnola,
dècada del 1970.
Fotografia de la família
d'Àngels Janer.

Però el cert és que, des d'un punt de vista quantitatiu, no van ser els grans polígons els que més van contribuir a l'augment de nous habitatges. A la comarca del Barcelonès, entre el 1960 i el 1970 els polígons només van aportar de l'ordre del 30 % dels nous habitatges; la resta es construeixen en les altres trames urbanes residencials en processos bàsicament de densificació.² També a les perifèries populars, on els canvis d'ordenances, de qualificacions urbanístiques i la pressió del mercat van comportar una substitució progressiva de les casetes unifamiliars pels immobles plurifamiliars en alçària. Si inicialment eren habituals els habitatges de renda limitada, es va anar imposant la propietat horitzontal, sovint mitjançant el mecanisme de la permuta, amb la qual el propietari de la caseta cedia el solar a canvi de pisos de propietat. La substitució requeria, però, fer la instal·lació prèvia de claveguera i d'aigua.

A la segona postguerra, l'augment de la propietat és força general als diversos països europeus. No obstant això, a les grans ciutats espanyoles el creixement de les taxes de propietat de l'habitatge és més ràpid i més pronunciat i, sobretot, té un tret diferencial, únic i paradoxal: les taxes de propietat més elevades són a les perifèries obreres. Els ajuts a l'habitatge protegit de lloguer eren més assequibles a les classes mitjanes i benestants que a la població econòmicament més feble, la majoria immigrada, que havia d'endeutar-se per adquirir el seu habitatge en propietat.

En aquest nou context, els grups de cases barates poden semblar un vestigi del passat, però s'insereixen en un nou context urbà, en transformen l'espai domèstic i es converteixen en bons exemples de les pautes de millora de les condicions de vida d'aquells anys.

2. Com ja va destacar Amador FERRER, *Els polígons de Barcelona. L'habitatge massiu i la formació de l'àrea metropolitana*, Barcelona, Edicions UPC, 1996, pàg. 42.

Les millores en les condicions de vida i la transformació de l'espai domèstic

Si se situen en el llarg període que arrenca cap a mitjan segle XIX, les cases barates són un bon testimoni de la tardana i limitada transformació de l'espai domèstic popular, en un període que es caracteritza per l'evolució progressiva dels habitatges més benestants. Per exemple, si analitzem alguns casos d'habitatges de famílies benestants al llarg del període entre el 1850 i el 1960, al marge de la grandària en superfície útil i dels canvis en les formes d'ordenació de l'espai domèstic, s'ha de destacar la incorporació progressiva d'innovacions tècniques. Una mostra d'això la trobem a l'habitatge del carrer de Palau, 4, del 1859, al centre històric més valorat, on els seus 560 m² es distribuïen en sales, salons o alcoves. Es distingien també per la il·luminació de gas i l'accés a l'aigua de les mines de Montcada. Ara bé, els espais higiènics i l'equipament de la cuina eren molt bàsics, i exigien molt servei domèstic. A les dècades posteriors, els canvis van ser força ràpids. Un exemple de l'any 1903, com el del carrer d'Alí Bei, 5, a l'Eixample central, amb una superfície de 320 m², mostra algunes innovacions molt significatives: la cuina econòmica i la cambra de bany amb banyera i vàter, autèntiques novetats en aquell moment. Uns quants anys més tard, el 1930, a l'habitatge de la via Augusta, 61,

Imatge de l'exposició «Allotjar les majories» amb les maquetes dels carrers de Lleó, 5; Palau, 6; Ciutat de Granada, 58; Casp, 46, i Barnola, 20, 2023. Fotografia d'Andrea Manenti.

a Sant Gervasi, en perfecta sintonia amb la modernitat internacional, a més de la il·luminació elèctrica, hi destaca la cuina compacta amb fogons de gas i una cambra de bany completa. Són exemples que evidencien que els habitatges benestants al primer terç del segle XX anaven incorporant les innovacions més rellevants i actualitzaven els criteris d'habitabilitat i de confort.

Als barris més populars, durant el mateix període, en canvi, l'evolució va ser gairebé inapreciable. Casos d'habitatges com el del 1846, al carrer del Lleó, 5, del Raval, o a la caseta més perifèrica del carrer de la Ciutat de Granada, 58, al Poblenou, del 1882, ens mostren l'altra cara de la moneda. Tenien superfícies molt més petites i atapeïdes d'habitants amb, en general, un espai central que feia alhora de cuina, menjador, lloc de treball i sovint de dormitori, i dues o tres habitacions mínimes. L'equipament era pràcticament nul, per l'absència de connexió a qualsevol xarxa tècnica, que forçava buscar l'aigua a la font. Només disposaven d'una comuna precària i un simple fogonet de carbó com a cuina. En molts habitatges i barris, aquesta situació es va mantenir fins a la dècada del 1960.

En aquest context, els conjunts de cases barates del Patronat Municipal, malgrat la seva exigüitat i la inaccessibilitat de la seva localització, destacaven per la seva connexió a la xarxa elèctrica i a la d'aigua corrent. També per la disponibilitat de vàter. La cuina, com era habitual als habitatges més populars, es limitava a un fogonet de carbó. Es tracta d'innovacions molt modestes que, de fet, eren les mateixes en operacions de creació d'habitatge social dels anys cinquanta del segle XX. És el cas dels habitatges del polígon de la Trinitat Nova del 1959 (39 m²), promoguts també pel Patronat Municipal. Com era habitual, l'espai central ho era tot, i la cuina encara era de fogonets de carbó (com la de cent anys abans). Si tenim en compte que era usual que hi habités una família nombrosa, podem copsar les difícils

Cuina econòmica a l'interior d'un habitatge de la Trinitat Nova, dècada del 1950. Fotografia del Leopoldo Plasencia. IEFC.

Habitatges del polígon Sud-oest del Besòs, 1978. Fotografia de Brangulí, AFB.

condicions domèstiques, tot i que, aquí, les ordenances ja exigien un petit espai de bany amb vàter, lavabo i dutxa. Això sí, sense aigua calenta.

Només a partir dels anys seixanta, els habitatges de les perifèries van començar a accedir a millores domèstiques i, de fet, no va ser fins als anys setanta que les condicions de les promocions van

començar a esdevenir homologables a les d'altres barris més centrals de la ciutat. Les exigències més grans de les ordenances van imposar uns millors serveis, espais d'higiene i de bugada, encara que, com es pot veure a l'habitatge del carrer de Joaquim Valls, 93, les distribucions sovint eren molt forçades, per les condicions de les parcel·les i les superfícies limitades, que difícilment superaven els 50 m². En canvi, alguna promoció pública construïda els mateixos anys com el polígon de Canyelles, del 1974, ens mostra ja habitatges populars perifèrics amb uns mínims homologables a qualsevol barri mitjà de la ciutat. Les condicions dels espais per al treball domèstic i per a les funcions higièniques quotidianes eren, finalment, acceptables. Encara que tardana i limitada, entre les grans promocions, suposa una fita clara pel que fa a la transformació de l'habitatge popular, si es compara amb l'evolució dels habitatges als barris més benestants.

En paral·lel, durant les dècades del 1960 i el 1970, alguns dels déficits del parc d'habitatges heretat es van anar corregint per l'acció de les famílies que havien millorat la seva capacitat de consum, gràcies a una conjuntura econòmica més favorable. Petites millores de les distribucions, connexions a les xarxes, instal·lacions i acabats i, molt especialment, incorporació gradual de nous equipaments electrodomèstics. Es tracta d'un procés atomitzat que sovint és difícil d'apreciar, però que esdevé clar i visible en comparar les diferències entre les quatre cases museografiades.

Mestressa de casa fent el menjar en una cuina de butà, 1970-1975. Marta Sala. AFB.

El retorn de l'habitatge al centre de l'agenda política i el pes de la història

L'esforç familiar per millorar l'habitatge es va completar amb la progressiva articulació reivindicativa per fer front a les amenaces, les carències i els déficits de l'entorn urbà. En un període de crisi econòmica i de desocupació, les lluites veïnals als barris, integrades en el front de lluita antifranquista, així com l'accés

a la propietat, van esdevenir vies d'accés a la ciutadania. Des de la darrereria dels anys setanta, aquests moviments veïnals, de caràcter cívic i amb un gran protagonisme de les dones, contrasten amb l'esclat de violències urbanes en moltes ciutats europees motivades per la segregació ètnica, els mecanismes d'exclusió social i la manca de perspectives d'una joventut decebuda.

Els nous ajuntaments democràtics, empesos per aquestes reivindicacions veïnals, van impulsar un procés de correcció dels déficits d'infraestructures, de serveis públics i de rehabilitació d'alguns habitatges més compromesos, així com polítiques en clau de desenvolupament econòmic que culminarien en el repte olímpic. A partir de la dècada dels anys noranta, la gestió gerencial del deute municipal va portar a potenciar el partenariat d'inversors privats per impulsar

una dinàmica de creixement econòmic de la ciutat molt basada en el negoci immobiliari, en el marc d'una cultura de la propietat de l'habitatge que la liberalització dels lloguers, el 1985, va estimular més que no pas atenuar. Les polítiques d'habitatge, centrades exclusivament en la promoció privada, les desgravacions fiscals i l'escàs foment de l'habitatge protegit, van portar a l'erosió progressiva del parc dels habitatges socials, perquè el llarg període d'estabilitat poblacional, des de finals dels anys setanta, no havia fet de l'habitatge un objectiu prioritari.

Tanmateix, des de finals dels anys noranta, l'arrencada d'una nova onada immigratòria i la pressió del turisme en un context de globalització financera van disparar el preu de l'habitatge. Sense l'efecte moderador d'un parc d'habitatge social, la bombolla especulativa, el sobreendeutament hipotecari en un

Concentració veïnal per reivindicar un ambulatori al Bon Pastor, 1975. Fotografia de Víctor AFB.

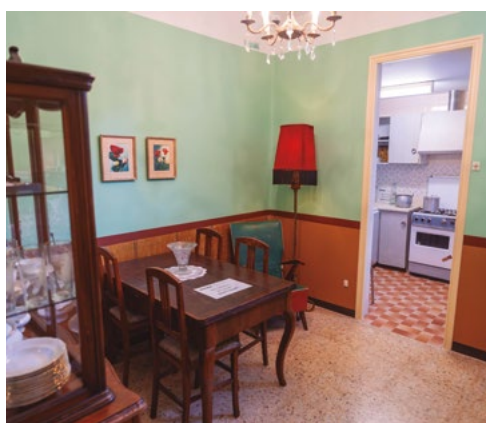
Barri de Minguettes, França, 1983. Fotografia de Dominique Barrier. Getty Images.

Desnonament suspès al carrer Gran de Sant Andreu, 470 per la pressió veïnal, 14 de juny de 2011. Fotografia d'Albert Garcia/Photoaia.

Diverses imatges de les cases museïtzades, 2023-2024. Fotografies de Stanislav Lluís Biel Lorente (1, 2 i 3) i d'Andrea Manenti (4).

entorn sense inflació zero i l'esclat de la crisi financera global en el període de 2008-2012 van tenir efectes especialment greus a casa nostra. L'augment de la desocupació va portar als impagaments d'hipoteques i a la dramàtica allau de desnonaments que han fet tornar la qüestió de l'habitatge al centre de l'agenda política.

La llarga història de les cases barates, com que és la història de famílies amb una tendència consolidada del seu habitatge, amb uns lloguers minimitzats pels anys i per la inflació, no pot reflectir tots els aspectes del gravíssim problema de l'habitatge per a la població menys afavorida. Tanmateix, pel fet de ser la primera operació important d'habitatge social, esdevé una baula molt útil per remarcar alguns problemes seculars de la feble política de l'habitatge a casa nostra. El llegat del franquisme ha estat especialment determinant. A més de l'escassíssim parc de lloguer social que va deixar, l'efecte de la duradora congelació dels lloguers va laminar durant dècades el mercat d'habitatges de renda i va consolidar una generalitzada cultura de l'habitatge de propietat, que es va llegir com una història d'èxit, també per a les administracions democràtiques. Des d'aleshores, la confiança en el mercat de l'habitatge en propietat, el sobreendeutament i el baixíssim percentatge d'habitatges socials han contribuït, conjuntament, a empitjorar el desenllaç de la bombolla immobiliària de la primera dècada del segle XXI. Aquesta trajectòria ha deixat herències i inèrcies històriques molt difícils de redreçar, si no és amb polítiques decidides i sostingudes en el temps, d'efectes mai immediats ni del tot previsibles.

Al mateix temps, a través de les cases museografiades i dels testimonis dels seus habitants, la llarga història de les cases barates és especialment útil per fer-nos càrrec de l'autèntica revolució de l'espai domèstic, des de la dècada del 1960, i sobretot per fer més visible la importància fonamental de l'esforç de les famílies en aquesta transformació.

2.2. LES CASES BARATES DEL BON PASTOR, BANC DE PROVES DE L'HABITATGE SOCIAL BARCELONÍ, 1928-2003

Paolo Sustersic

Tot i que al llarg del temps s'han succeït nombrosos estudis sobre l'habitatge social barceloní i l'acció del Patronat Municipal, d'una banda, i sobre el barri del Bon Pastor, de l'altra, la recerca sistemàtica de les fonts d'arxiu duta a terme en el marc del projecte museístic MUHBA Bon Pastor ha permès tenir una visió més detallada dels plantejaments, els processos urbanístics i els projectes que des del 1929 fins a començament del segle

xxi han fet del Bon Pastor un important banc de proves de l'habitatge social a la ciutat de Barcelona. Havent mantingut la titularitat pública fins a l'execució del Pla del 2002, les Cases Barates del Bon Pastor han estat objecte d'un seguit de projectes d'urbanisme i d'habitatge social que reflecteixen les diferents visions que al llarg del temps s'han succeït en aquest àmbit. Entre aquests projectes, destaquem quatre aproximacions.

Vista del Bon Pastor,
dècada del 1930.
Fotografia de l'Arxiu
Diocesà de Barcelona.

La primera neix de l'actitud paternalista del Patronato de la Habitación i es materialitza en les primeres cases barates de la ciutat organitzades en forma de petits nuclis propers al model de les colònies industrials, ubicats a la perifèria extrema de la ciutat. Des del primer moment, aquesta es considera una solució provisional i dictada per una necessitat de decòrum urbà, més que per una sensibilitat social. Tot i ser mínimes, les casetes van representar una millora respecte a les condicions de l'habitatge obrer de l'època. Precisament per les seves condicions de llunyania i pel desinterès de les autoritats, durant els anys de la República i la Guerra Civil, aquest va ser el lloc on els veïns, amb el suport de l'anarcosindicalisme, es van organitzar en estructures de solidaritat obrera i autogestió. Aquest també va ser l'indret cap a on l'Església va dirigir la seva missió redemptora i evangelitzadora, fins a convertir-se, durant el període de postguerra, en laboratori del nacional-catolicisme, alhora que en el lloc on el Patronat va assajar nous experiments d'habitatge mínim —definit com a infra-habitatge municipal per alguns— encara vinculats a un objectiu de subsistència en el marc d'una òptica benefactora abraçada pel règim en l'època de l'autarquia.

La segona aproximació neix d'una visió centrada en el desenvolupament industrial dins de l'aspiració a aconseguir un territori metropolità ordenat i orgànic que es referma amb el Pla comarcal del 1953, i que s'executa mitjançant els plans parcials que acaben posant-ne en dubte la vigència. Sota la pressió d'una demanda creixent, calia proveir urgentment d'habitatge massiu per a aquells «productors» que la indústria requereix i que el règim i la banca tenien interès a convertir també en «propietaris». Aquest procés es desenvolupa en el marc d'una incipient societat de consum —i, més tard, també d'una incipient societat civil— que amb les seves demandes posa en evidència totes les carències de l'urbanisme dels polígons i del model de la densitat residencial sense infraestructures i equipaments adequats,

que n'és la manifestació més característica. Tot i que aquesta visió es va posar en pràctica només de manera parcial a les Cases Barates, va tenir una gran influència en la visió que l'urbanisme oficial va formar-se del barri i del seu futur.

La tercera aproximació connecta amb certs aspectes de la primera, però se centra en els avantatges que les cases barates ofereixen als seus veïns —fortament arrelats al barri— com a lloc que qüestiona les formes d'habitar de la metròpolis densa amb les seves dinàmiques especulatives, alhora que reivindica la seva diversitat social i tipològica. Impulsat per les demandes del moviment veïnal, el Patronat s'hi suma amb les campanyes de rehabilitació de la dècada del 1980, que tracten de sistematitzar i endreçar les iniciatives d'autoconstrucció d'uns veïns ja acostumats a «resoldre» els problemes dels habitatges amb les seves possibilitats i habilitats. En aquest moment, també l'acadèmia se suma a la proposta d'una transformació suau i contextualista del barri, assajant noves possibilitats agregatives i tipologies residencials de densitat mitjana, susceptibles de conviure amb part del teixit original, que encara s'espera poder recuperar.

La quarta i darrera aproximació es basa en el concepte de transformació integral dirigida a l'afirmació d'un nou model d'habitatge adaptat al segle XXI. Havent abraçat la tesi de la inviabilitat de la rehabilitació, el projecte s'enfoca a generar un entorn integrat en una ciutat on la polarització centre/perifèria queda substituïda en part pel concepte d'oportunitat estratègica. L'atenció es dirigeix cap a àrees que de marginals poden passar a ser en atractives, gràcies a intervencions de requalificació i a la proximitat de xarxes de comunicació que les doten de qualitats noves i competitives respecte a altres barris consolidats. Tractant de no perdre el contacte amb alguns aspectes d'un passat del qual es reivindica el valor i la importància, el projecte s'adreça a ciutadans sensibles al medi ambient i la sostenibilitat, que valoren tant la qualitat de l'espai públic com l'ús comunitari que se'n pot fer, i que alhora

busquen un tipus d'habitatge més actual, desjerarquitzat i flexible, en contacte amb l'exterior, on poden trobar lloc molts models de família i estils de vida.

Per una qüestió de cronologia, aquest capítol analitza sobretot els projectes duts a terme en les tres primeres etapes i posa en evidència que el Bon Pastor és un cas d'estudi singular i, alhora, representatiu de dinàmiques que s'han donat també en altres llocs de la ciutat.

Els primers habitatges de promoció pública de Barcelona, 1928-1938

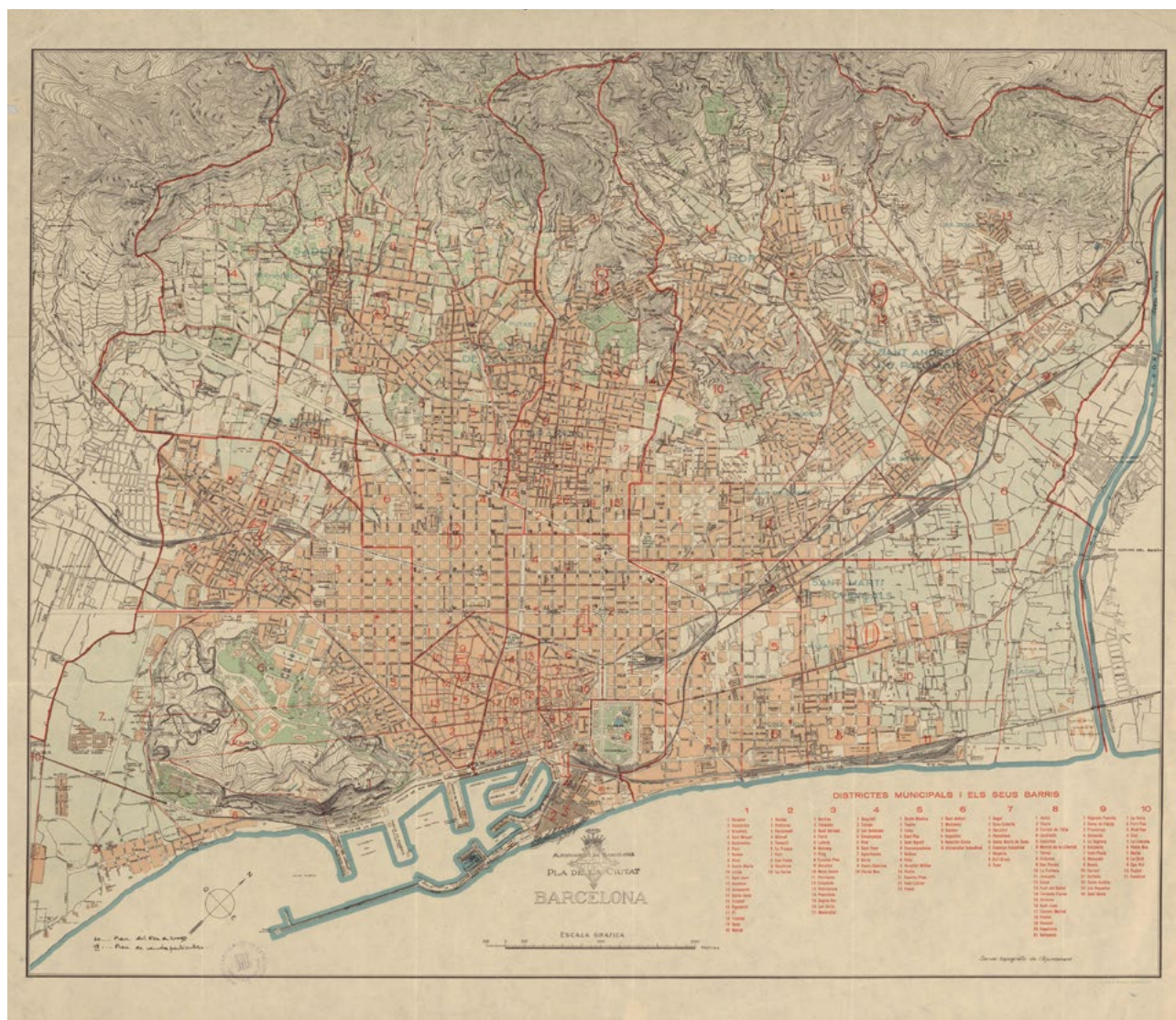
Els immigrants que arribaven a Barcelona a la dècada del 1920, atrets per les obres del metro i de l'Exposició Inter-

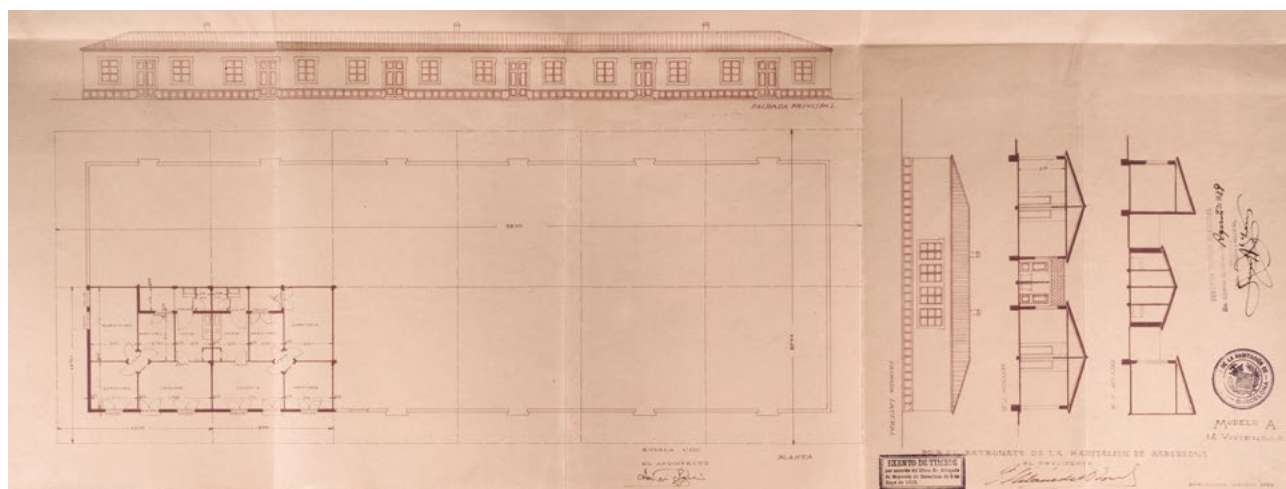
nacional, havien d'esquivar les dificultats de trobar casa recorrent al relloguer o allotjant-se en infrahabitatges situats als marges de la ciutat.

La indesitjada proximitat de les barraques de Montjuïc amb els terrenys de l'Exposició va esperonar l'Ajuntament a edificar els primers habitatges de promoció pública, emparant-se en les lleis de cases barates que s'havien aprovat els anys anteriors.¹ El 3 de febrer de 1927 es va constituir el Patronato de la Habitación

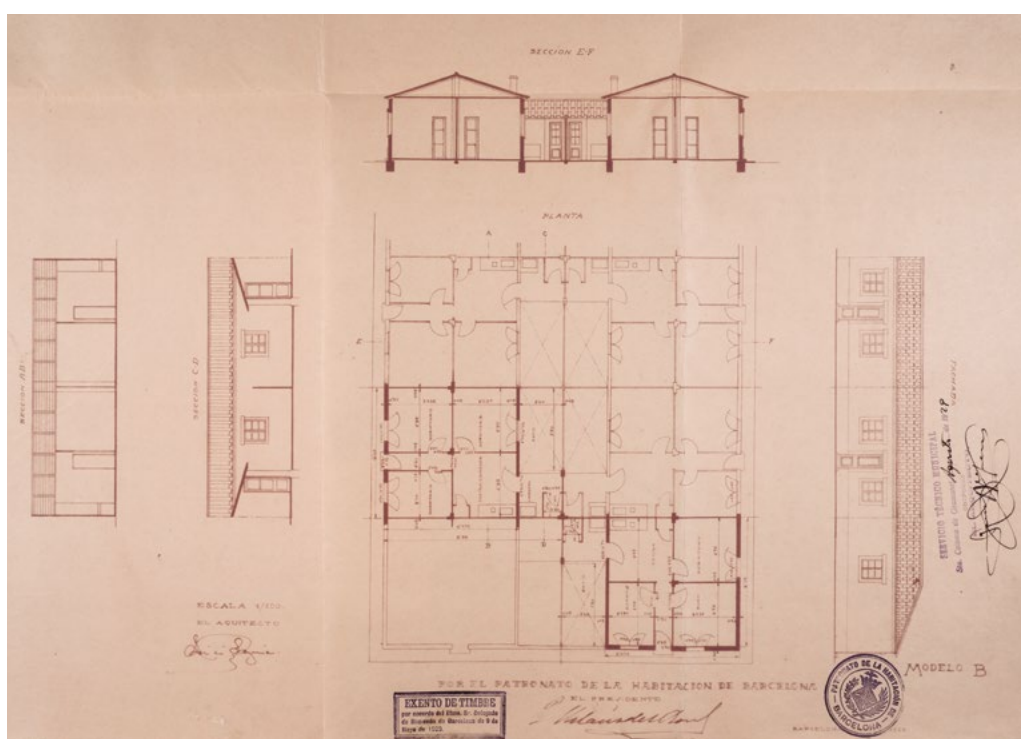
Pla de la Ciutat de Barcelona, 1931. Detall de l'àrea del riu Besòs amb els grups Baró de Viver i Milans del Bosch). Ajuntament de Barcelona. Servei Topogràfic de l'ICGC.

1. El 1920 s'havia constituït a l'Ajuntament de Barcelona la Ponència de Cases Barates i Comunicacions, amb l'objectiu d'impulsar la construcció d'habitatges per als obrers, però poques havien sigut les iniciatives concretes, tot i que amb les lleis i els reglaments del 1921 i el 1922 els ajuntaments estaven facultats per intervenir.

Plànols de les cases de tipus A i B. Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona; Josep M. Sagnier Vidal, arquitecte, setembre de 1928. AMCB.

de Barcelona (PHB) i el 15 de maig de 1928 es va fundar l'empresa privada Fomento de la Vivienda Popular, SA, encarregada tant de l'adquisició i la urbanització dels solars com de l'administració del patrimoni del PHB. El 1928, en aquest context es va aprovar la construcció de quatre «ciutats satèl·lit» o grups de cases barates a la segona perifèria: Eduard Aunós a la Zona Franca, Milans del Bosch i el Baró de Viver a la riba del Besòs, i Ramon Albó al peu del Turó de la Peira, els projectes dels quals van ser redactats pels joves arquitectes del PHB, Jordi Turull i Josep M. Sagnier.

Per minimitzar les despeses, es va decidir construir nuclis de cases de lloguer amb una sola planta, situats a les àrees perifèriques. De fet, els grups de cases barates s'havien concebut com una primera forma d'urbanització que, més endavant, s'havia de substituir per nous barris d'habitatges en propietat. Aquesta lògica avalava que es compressin solars a grans propietaris, perquè això en facilitava la gestió, i que la qualitat dels habitatges fos escassa per mantenir baix el preu del lloguer.

Tot i ser promoguts pel Patronat barceloní, els grups del Baró de Viver

Cases Barates Milans del Bosch, 1930-1932. Fotografia de Josep Domínguez. AFB.

i Milans del Bosch es van construir en àrees del municipi de Santa Coloma de Gramenet situades a la riba dreta del riu Besòs, vora del límit amb la capital.

La zona era en bona part d'ús agrícola, per bé que el 1906 s'hi havia instal·lat la fàbrica d'adobs i blanqueig de roba de cotó Can Sala i, l'any següent, la fàbrica de tints Sanchís. A prop d'aquestes indústries havien crescut els petits barris de l'Estadella i de les Carolines. L'edificació dels dos grups de cases barates va significar un canvi d'escala en la urbanització d'aquella zona aïllada tant del nucli principal de Santa Coloma com de Sant Andreu de Palomar. Poc després, Sanchís bastiria una petita colònia d'habitatges davant de la seva fàbrica (1929-1931) per allotjar-hi els treballadors.

Milans del Bosch, el més gran dels quatre grups que es van construir, va tenir a punt el seu projecte el setembre de 1928 i es va anar ocupant el 1929, a mesura que s'acabaven les cases.²

2. La premsa va donar notícia de la construcció de les cases barates en dues ocasions: «El Patronato de la Habitación», *La Vanguardia*, 5 d'abril de 1929, pàg. 6; «Patronato de la habitación. Visita a los grupos de casas construidas», *La Vanguardia*, 20 d'octubre de 1929, pàg. 12.

S'hi van bastir 781 cases de les 784 inicialment previstes. Com a la resta dels grups, els habitatges eren només de dues classes: les 87 unitats de tipus A, de gairebé 53 m², es van disposar en àrees perimetrals, i les 694 unitats de tipus B, de prop de 38 m², formaven la major part del teixit.

Basant-se en tipologies d'habitatge pròpies de barris perifèrics i pobles, les casetes tenien tres dormitoris (idealment, un per al matrimoni i els altres per a fills i filles, separats segons el sexe) i una cuina menjador, amb lavabo i safareig situats en un petit pati posterior. El traçat dels grups de cases barates seguia la retícula característica de les ciutats de fundació, que es destriava més clarament a Milans del Bosch, on es van disposar quatre places als carrers principals i s'hi van definir altres àrees per situar-hi la capella del Sagrat Cor, les escoles, una caserna de la Guàrdia Civil i també l'economat, actiu fins a la Guerra Civil. Es va donar al conjunt una imatge humil, endreçada i decorosa, recurrent a formes i tècniques tradicionals en sintonia amb la sensibilitat noucentista dels seus autors. Tanmateix, aquesta mena de construcció econòmica va revelar ben aviat els seus límits, i la manca de manteniment va

Persones recollint objectes a les cases destruïdes en el bombardeig aeri sobre Sant Adrià de Besòs del 29 de maig de 1937. Fotografia d'autor desconegut. ANC.

empitjorar els efectes de l'exposició a la humitat i de les crescudes del riu.

Respecte a altres ciutats industrialitzades d'Europa, la iniciativa barcelonina va ser tardana i es va tornar urgent en la tensa situació sorgida en un context poc sensible a les polítiques socials. Els quatre grups de cases barates es van presentar com una mostra del compromís municipal a solucionar el problema de l'habitatge obrer, tot i que no podien resoldre una situació que demanava perspectives i mitjans diferents, tal com revelaven els grans programes d'habitatge públic de ciutats com Amsterdam, Viena, Berlín i Frankfurt, entre d'altres. A partir del 1932, però, aquests nous plantejaments, que s'estaven debatent també en els Congressos Internacionals d'Arquitectura Moderna (CIAM) i que els arquitectes del GATCPAC van introduir a Barcelona, es provarien d'aplicar a la Casa Bloc, promoguda per la Generalitat a Sant Andreu, a poca distància de les Cases Barates del Besòs.

L'aparició dels grups del Baró de Viver i Milans del Bosch —que amb la República van canviar de nom i es van passar a dir Pi i Margall i Bonaventura Carles Aribau, respectivament— va

suposar un gran repte per a Santa Coloma, atès que la població del municipi va augmentar en poc de temps en uns quants milers d'habitants.³

Els escassos recursos disponibles i les reticències del PHB a abonar els arbitris municipals durant la vaga de lloguers promoguda per la CNT a partir del 1931 van portar l'Ajuntament colomenc a demanar diverses vegades, fins al 1937, la incorporació de les dues barriades a Barcelona, una oferta que inicialment havia descartat.⁴ Tot i que durant l'etapa republicana es van inaugurar les escoles,⁵ la difícil situació administrativa va afavorir l'aparició d'una organització comunitària centrada en accions de solidaritat obrera, que sovint s'acompanyava de la

3. En una acta del 15 de febrer de 1937, l'Ajuntament de Santa Coloma, que havia canviat el seu nom en Gamenet del Besòs, estimava que la població del segon grup de cases barates Carles Aribau era d'uns 4.000 habitants, i la del tercer grup, Pi i Margall, d'uns 2.000 (AMASCG).

4. Els grups eren gestionats pel PHB, que s'encarregava del subministrament d'aigua i llum, de la recaptació dels lloguers, de la conservació i les reparacions, així com de la gestió de les escoles, l'economat i la capella.

5. Les escoles de Milans del Bosch (Bonaventura Carles Aribau), el Baró de Viver (Pi i Margall) i Eduard Aunós (Sant Raimon de Penyafort) es van inaugurar, entre d'altres, el 29 de març de 1931; la de Ramon Albó (Giner de los Ríos) es va inaugurar més tard, el 28 de febrer de 1932.

1 i 2. Berlín
Hufeisensiedlung,
1925-1930. Ulstein.
Conjunt residencial
Takbuurt, Amsterdam,
1918-1927. Arxiu
Alamy/Photoaia.

3 i 4. Karl Marx Hoff,
Viena, 1927-1930.
Martin Gerlach, JR.
Arxiu Alamy/
Photoaia.

militància en sindicats com ara la CNT i la FAI, un fet que va contribuir a definir el caràcter de les Cases Barates.⁶

La urbanització d'aquesta zona perifèrica va activar també l'Església, que el 1935 havia aprovat la constitució de la nova parròquia del Bon Pastor, definida com a «missionera» per la premsa.⁷

El barri es va implicar a fons en la Guerra Civil: molts habitants van participar en la lluita i es van allistar als batallons de milicians. A més, el maig de 1937, les bombes de l'aviació feixista dirigides contra les indústries de la rodalia van encertar les Cases Barates, on en van destruir 21 al carrer 24 i van causar diversos morts i ferits.⁸

6. Ja l'abril de 1931, a les Cases Barates s'havien format comissions per demanar a les autoritats una baixada dels lloguers i millors equipaments, però les esperances aixecades pel canvi polític no van ser ateses. A més, durant el Bienni Negre es van executar un centenar de desnonaments al segon grup de Cases Barates, malgrat que la taxa de desocupació calculada arribava al 70 %.

7. El decret de constitució de la nova parròquia es va signar el 18 de juny de 1935. Vegeu: «Nuevas parroquias y nuevas demarcaciones de otras existentes», *Boletín Oficial del Obispado de Barcelona*, 3 de setembre de 1935, núm. 16, pàg. 422-425.

8. Les cases van ser reconstruïdes el 1944.

Actuacions de postguerra, 1939-1952

La postguerra es va caracteritzar per les seqüeles del conflicte: repressió política, adoctrinament, pobresa general i substitució d'una part de la població de les Cases Barates.

El 1940, l'arribada de mossèn Joan Cortinas va significar un procés intens de recristianització, combinat amb un gran activisme parroquial per pal·liar les necessitats d'un barri castigat per la repressió del nou règim, al qual es va restituir l'antic nom de Milans del Bosch. En aquesta època, la parròquia va ser un laboratori social del nacionalcatolicisme i la influència de l'Església va contribuir també a l'avançament de les negociacions, represes el 1939, a la fi de la guerra, i concloses el 1943, perquè la zona colomenca situada a la riba dreta del Besòs s'incorporés a Barcelona a partir del 1945.⁹ L'acord va facilitar que s'hi reobriessin les escoles,¹⁰

9. Amb la cessió, aprovada per decret el 17 de desembre de 1943, l'Ajuntament de Santa Coloma renunciava als impostos i als drets que aquestes zones aportaven a les arques municipals i, per aquesta raó, es va convenir que l'Ajuntament de Barcelona pagaria també una indemnització.

10. Les escoles del Baró de Viver i de Milans del Bosch van ser reobertes el 1941 i el 1942, respectivament, després d'una depuració del cos docent per les autoritats franquistes.

i els carrers de Milans del Bosch van passar a tenir noms de poblacions lleidatanes en comptes de números, tot i que la barriada no va arribar a superar les condicions de marginalitat i d'isolament.

L'abril de 1945, la missió evangelitzadora es va consolidar amb la inauguració de l'església del Bon Pastor, una obra inacabada projectada per Josep M. Sagnierz en formes neoromàniques i amb una decoració interior neobizantina, que va ser finançada per la Junta Nacional de Reconstrucción de Templos Parroquiales. A més, l'obertura del temple va fer que el mossèn demanés denominar oficialment el barri com el Bon Pastor.¹¹

En aquests temps difícils, les famílies de les Cases Barates es van organitzar com podien en el poc espai disponible: a partir del 1945 es documenten permutes d'habitatges entre veïns, una pràctica que es va perllongar en el temps i va propiciar una certa mobilitat dins del barri. En algunes cases es té constància d'activitats comercials i en els patis d'altres la documentació esmenta que es criaven animals com ara gallines, conills i també porcs, cabres i fins i tot algunes vaques i cavalls. També hi havia famílies que van demanar fer obres per augmentar la superfície de les cuines. Entre el 1947 i el 1949 es van regularitzar els contractes i es van actualitzar els lloguers, tot i que el 1950 es documenta que alguns veïns van haver de deixar el barri per prescripció mèdica a causa de les humitats.

En una època de greu carència residencial i poca capacitat d'actuació, l'Institut Municipal de la Vivienda (IMV) va emprendre a la ciutat alguns projectes d'habitatges mínims com ara el polígon de la Verneda (1951-1952) o les Cases del Governador (1952-1953), i el bisbat va edificar el barri del Congrés Eucarístic (1952-1962) mitjançant la promotora VCE.

11. Tot i que Milans del Bosch es va començar a identificar com el Bon Pastor, el seu nom oficial no va canviar fins al final del franquisme.

Entre el 1948 i el 1952, també als grups Eduard Aunós i Milans del Bosch es van bastir noves edificacions com els dos conjunts de «viviendas ultraeconómicas» o cases refugi de només 17 m² útils, popularment conegudes com les «barraques municipals»,¹² i al carrer de Mollerussa, al solar on hi havia la caserna de la Guàrdia Civil, s'hi van afegir uns altres 48 habitatges d'acollida de gairebé 38 m² repartits en quatre edificis, que es van presentar com l'assaig d'una tipologia econòmica de la qual es preveia fer-ne 2.500 unitats a diverses zones de la ciutat.

Projectes per a un urbanisme de la densitat, 1953-1979

El 1953, amb l'aprovació del *Plan de ordenación urbana de Barcelona y su zona de influencia*, conegut com a Pla comarcal, els solars agrícoles que envoltaven les Cases Barates del Besòs es van qualificar d'industrials.¹³ Poc després, el *Plan Parcial de Ordenación del sector limitado por la línea del FF.CC., Paseo de Santa Coloma, Río Besós y prolongación de la calle Aragón*, presentat el 1954 i aprovat definitivament el 19 d'agost de 1955, va detallar-ne l'ordenació: es destinava a la mitjana i gran empresa les àrees compreses entre les vies del tren que passaven per Sant Andreu i la riba del Besòs, i es consolidava la funció residencial dels barris del Bon Pastor i del Baró de Viver, tot i que no fos la millor opció per a la salubritat dels habitatges.

A partir d'aquell moment, les actuacions al Bon Pastor es van desenvolupar en dues direccions complementàries:

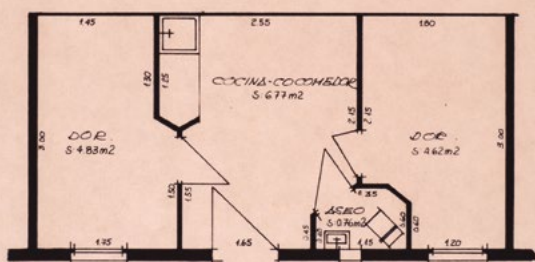
12. Els habitatges ultraeconòmics van ser durament criticats també per la parròquia. Vegeu: Ernest ALBERT (ed.), *Mossèn Joan Cortinas, el padre Botella*, Barcelona, Parròquia del Bon Pastor, 1993, pàg. 26.

13. En tot cas, ja a partir del 1951 l'empresa ENMASA, hereva de l'antiga Elizalde, s'havia instal·lat al Bon Pastor. La seva fàbrica, encarregada a l'arquitecte Robert Terradas, es va inaugurar el 1957, i el 1959 començaria a produir motors Mercedes sota llicència.

GRUPO 1º EDUARDO AUNÓS
VIVIENDAS REFUGIO ~

ESCALA 1:50

BARCELONA, MARZO 1972

SUP UTIL 16.98m²
SUP CONSTRUIDA 19.73m²

V- 502

Patronat Municipal de l'Habitatge.

Aixecament d'una de les cases refugi que es construeix als barris d'Eduard Aunós i del Baró de Viver entre el 1948 i el 1952, març de 1972. Patronat Municipal de l'Habitatge. AMCB.

l'edificació d'un nou polígon residencial als terrenys al sud del carrer de Sant Adrià i la densificació del teixit de les Cases Barates mitjançant l'ocupació dels espais existents —que el Patronat va poder fer només en part—, després de la qual, a partir del 1963, es va plan-tejar la substitució integral de la barriada per un nou polígon de més densitat, per real·lotjar els habitants de les casetes i disposar d'un nou parc d'habitatges que se sumaven als previstos en les altres tres barriades de cases barates de la ciutat.

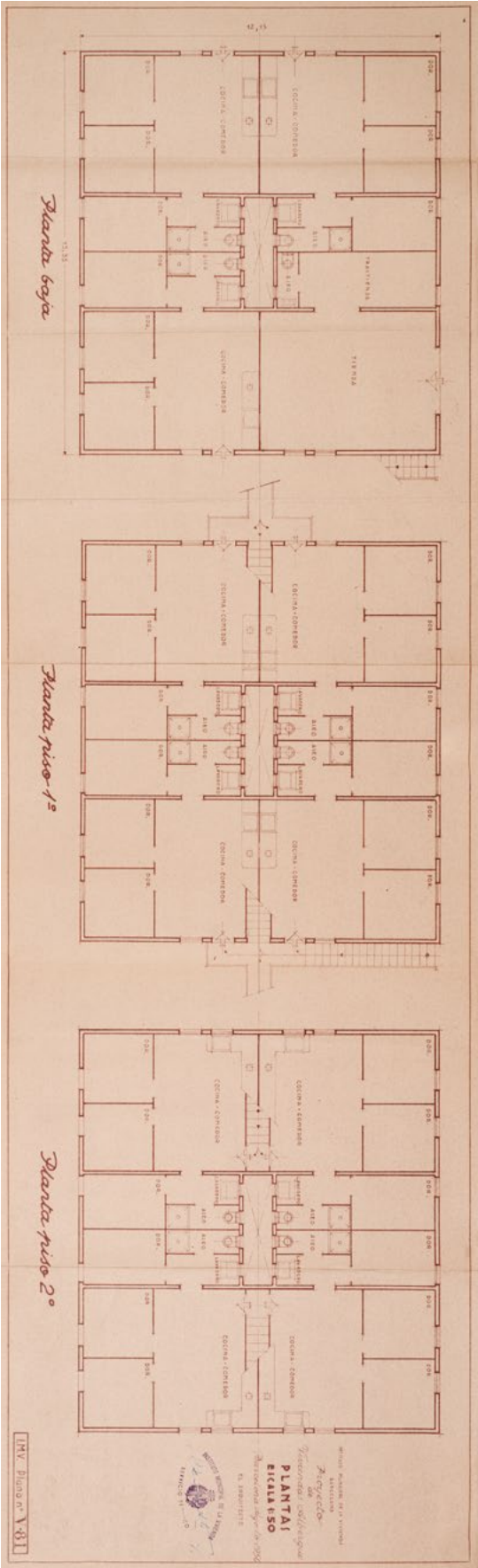
El desembre de 1955, la Comissió Tècnica Especial d'Urbanisme de l'Ajuntament va presentar un *Proyecto de ordenación con la modificación parcial de alineaciones y rasantes del grupo*

de viviendas contiguo al de Milans del Bosch que definia l'ordenació volumètrica del nou polígon residencial que s'edificaria als solars ubicats a sud del carrer de Sant Adrià inclosos en el Pla parcial aprovat a l'agost. El tram del carrer de Sant Adrià comprès entre l'església del Bon Pastor i el riu Besòs es projectava com un passeig arbrat, apuntant a la seva funció d'eix cívic que s'aniria consolidant amb la construcció del mercat (1961).¹⁴ A més, s'hi assajaven diferents tipologies de blocs residencials en línia o en estrella, que revelaven les influències dels referents internacionals de l'època, principalment escandinaus i italians. Els arquitectes municipals abandonaven els esquemes d'illa tancada i s'adherien als criteris del moviment modern en matèria d'urbanisme residencial. Dins d'aquest marc, entre el març de 1955 i l'abril de 1956, l'arquitecte Raventós va estudiar un únic model d'habitatge per a les 756 unitats del nou polígon, amb l'objectiu d'aconseguir quatre tipus de blocs variant només la geometria del cos de les escales. L'habitatge, de 41,71 m² útils per a sis persones, constava d'una cuina menjador, un lavabo i un safareig, situats al passadís que donava accés als tres dormitoris.

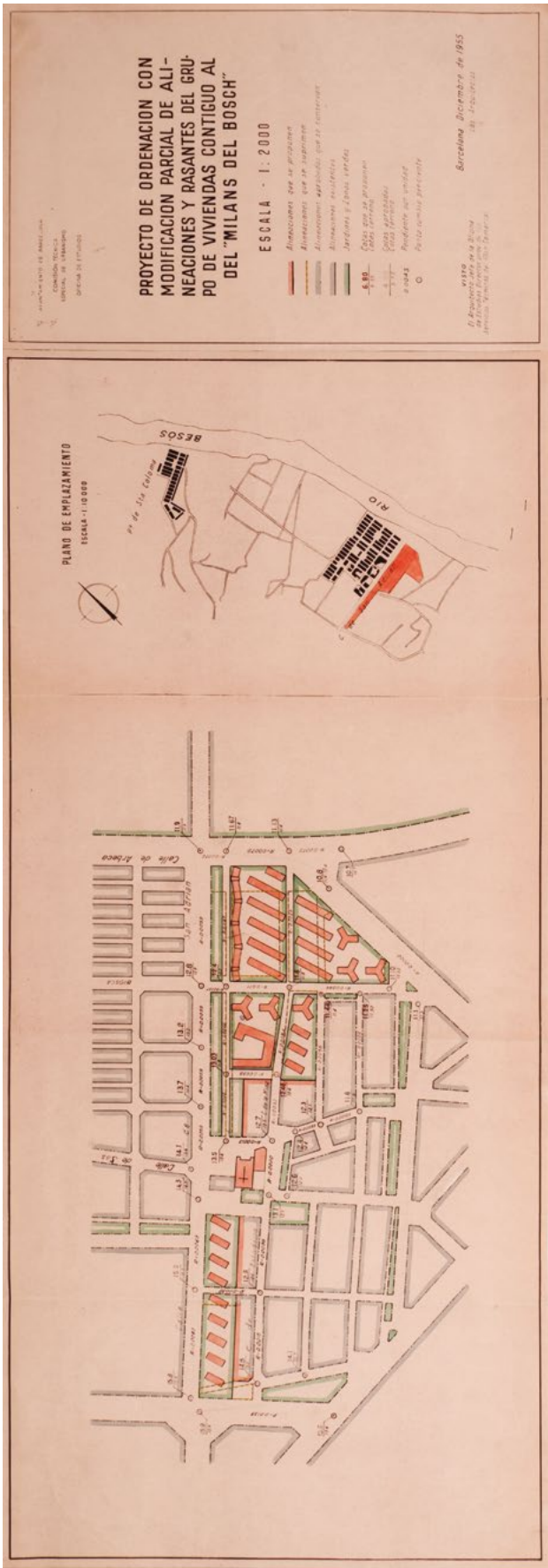
A diferència d'altres esquemes de l'època, que distribuïen dos habitatges per replà i afavorien la ventilació creuada, aquí s'optava per disposar-ne quatre per replà, agrupant l'escassa zona de serveis cap a l'interior i obrint totes les estances principals a la mateixa façana. S'aconseguia contenir l'amplada total del bloc amb la projecció de les dues habitacions secundàries cap al carrer mitjançant una tribuna, amb la qual cosa s'accentuava el joc volumètric dels alçats.

14. Tot i que no es dibuixa el mercat en aquest plànol, es representa en el volum en forma de C que delimita una placeta oberta cap al carrer. L'edifici, projectat pels arquitectes Piqué Marco i Canyellas Torrent, va ser inaugurat el setembre de 1961. Vegeu: «Mercado en el Polígono del Buen Pastor», Cuadernos de Arquitectura, 49 (1962), pàg. 17-22.

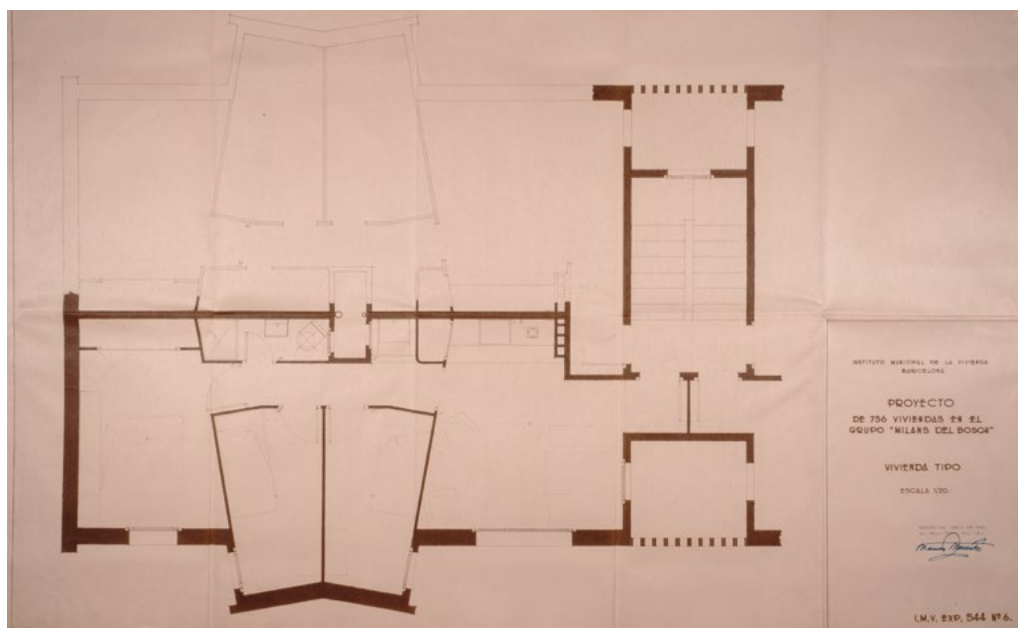
Institut Municipal de l'Habitatge de Barcelona. Projecte d'habitatges d'acollida, Plantes, agost de 1950. AMCB.

Ajuntament de
Barcelona. Comissió
Tècnica Especial
d'Urbanisme. Projecte
d'ordenació amb la
modificació parcial
d'alineacions i rasants
del grup d'habitatges
contingut al de Milans
del Bosch, plànol de
conjunt, desembre
de 1955. AMCB.

Institut Municipal de l'Habitatge; Ramon Reventós Farrerons, arquitecte. Projecte de 756 habitatges al grup d'habitatges de Milans del Bosch, planta d'habitatge tipus, abril de 1956. AMCB.

El mateix any 1956, la constitució de l'Institut Nacional de la Vivienda i l'aprovació de la Llei d'habitatges de renda limitada, a escala estatal, i la reorganització de l'IMV, reanomenat Patronato Municipal de la Vivienda (PMV), a escala local, van establir les bases per a una activitat de construcció més intensa i aleshores ja improrrogable, que es va materialitzar en els projectes dels polígons de Montbau i Sud-oest del Besòs (1957-1958), entre d'altres.

El 1958 —quan la greu manca d'habitatges va motivar l'adaptació del Pla d'urgència social, aprovat per a Madrid l'any abans, per a Barcelona i per a altres ciutats— es va incloure el nou polígon, anomenat el Bon Pastor, entre els vuit que es preveia construir.¹⁵

Després que la Comissió d'Urbanisme de Barcelona (CUB) hagués urbanitzat els terrenys, empreses diverses com ara La Maquinista, ENMASA, Tabacalera, el Banco Central i Telefónica, entre d'altres hi van bastir, mitjançant promo-

tores, un total de 761 habitatges per als seus treballadors (1959-1967). Aquestes actuacions, inspirades en els plans que s'estaven desenvolupant en altres països europeus durant la postguerra, van introduir més varietat tipològica que la proposta inicial de Raventós i, també, noves formes i materials de construcció.¹⁶

A les Cases Barates del Bon Pastor, el 1962, el PMV va decidir substituir l'edifici de l'economat per dos blocs amb 108 habitatges i setze locals comercials, les obres dels quals es van concloure el 1965. Tot i que s'estava consolidant l'edificació en bloc obert, els arquitectes es van decantar per blocs tancats. En tot cas, es va aplicar més clarament el principi d'organització funcional de l'habitatge típic del moviment modern, distingint una zona de dia amb l'estança principal, una zona de

15. La CUB va proposar la modificació de la qualificació dels solars del Pla parcial del 1955, aprovada el març de 1959, de manera que la meitat dels terrenys destinats a «àrees suburbanes semiintensives» van passar a ser «àrees residencials urbanes intensives». De l'ordenació en van resultar set parcel·les residencials (A, B, C, E, F, G i H) i dues zones per a equipaments.

16. Entre els projectes realitzats, destaquen la parcel·la C al carrer de Sant Adrià, entre el mercat i l'església, amb el conjunt de 41 habitatges PROVISA (1958-1961) projectat per Francesc Mitjans, i la parcel·la F, popularment coneguda com La Colmena (El Rusc, 1962-1964), la més gran del polígon, adquirida per Viviendas de Industria, SAL, amb 230 habitatges, que Bohigas, Martorell i Mackay van concebre com a esmena a l'esquematisme excessiu de l'ordenació municipal. Vegeu: «Grupo de viviendas en el polígono Milans del Bosch», *Cuadernos de Arquitectura*, 62 (1965), i DOMÈNECH GIRBAU *et al.*, «El Barrio del Buen Pastor», *Cuadernos de Arquitectura*, 61 (1965).

Ajuntament de Barcelona. Servei d'Extensió i Reforma; Josep Soteras Mauri, arquitecte cap del servei. Pla parcial d'ordenació del sector limitat per la línia d'FGC, el passeig de Santa Coloma, el riu Besòs i la prolongació del carrer d'Aragó. Plànol de zonificació, gener de 1955. AMCB.

nit amb les tres habitacions prescriptives i una zona de serveis amb una petita cuina independent, el bany i un safareig.

El disseny dels alçats representava una actualització de les formes, els materials i les tècniques constructives que el PMV començava a fer servir als nous polígons: l'entramat estructural de formigó aflorava a la superfície, i es combinava amb panys d'obra vista, alternats amb franges de finestres i ampits acabats amb rajoles ceràmiques que dibuixaven una composició abstracta, allunyada del repertori tradicional de les casetes.

El propòsit de densificar el teixit va continuar. El setembre de 1962, el PMV va projectar més blocs d'habitatges en dues altres places de la barriada (als carrers de la Granadella amb Sas i de

Tàrraga amb Novellas), una hipòtesi que el mateix Ajuntament va desestimar, perquè implicava la invasió d'espais públics.

En tot cas, el canvi de model introduït amb els nous polígons i la crònica manca d'habitatges qüestionaven la continuïtat de les Cases Barates, que es veien com el vestigi d'una concepció superada de l'habitatge públic, inadequades tant per la seva insalubritat com pel desaprofitament del sòl. De fet, precedit d'uns estudis quantitatius del març de 1963, el maig de 1964 el PMV va presentar un Proyecto de remodelación del 2.º grupo de Casas Baratas Milans del Bosch, en el qual per primera vegada es plantejava de substituir les casetes per blocs i torres, amb nous equipaments. Els edificis en construcció al solar de l'economat es

Vista aèria del
Bon Pastor, 1968.
TAF-Helicòpters,
ANC.

veien com a assaigs per a un dels quatre tipus residencials del nou polígon, on la densitat passaria dels 407 hab./ha de les Cases Barates als 1.000 hab./ha, repartits en 2.304 habitatges, dels quals 500 s'havien de construir en la primera fase. Aquesta proposta es va desenvolupar aviat en un nou Pla parcial d'ordenació redactat a finals del 1964 i tramitat el 1965, que incrementava els habitatges fins a 2.460, dels quals 1.558 quedarien disponibles per acollir-hi nous habitants, amb una densitat de 932 hab./ha. El teixit de les Cases Barates era substituït per cinc superilles, edificades amb blocs, torres i equipaments com ara un centre cívic amb església, un conjunt educatiu amb escola i jardí d'infants, una zona esportiva amb

piscina i pista poliesportiva cobertes i dues àrees comercials. La circulació de vianants se separava del trànsit de vehicles, que s'estacionarien en nou àrees de pàrquing amb capacitat per a més de 380 automòbils. El Pla s'havia de dur a terme en tres etapes, prioritzant el reallotjament de la població resident abans d'enderrocar les casetes per construir-hi les fases següents.

Després de rebre un informe dels tècnics municipals, el Pla es va revisar, els habitatges es van reduir a 2.222, amb una densitat de 841 hab./ha, i es va disminuir l'alçària d'uns quants blocs, especialment de les torres, que van passar de vint plantes (pb+19) a catorze (pb+13). A més, es van redistribuir uns quants volums i equipaments, com ara l'escola, la zona esportiva

Construcció de nous blocs d'habitatges on hi havia l'antic economat, 1964. Autor Desconegut. Arxiu IMHAB.

Bloc d'habitatges en construcció al solar de l'economat, finals de 1963. PMV, *Memòria de l'any 1963*, pàg. 27. Arxiu IMHAB.

ESTADO COMPARATIVO DE LOS BLOQUES N.º. 1 Y 2
UN AÑO DESPUES DE DAR COMIENZO A LAS OBRAS.

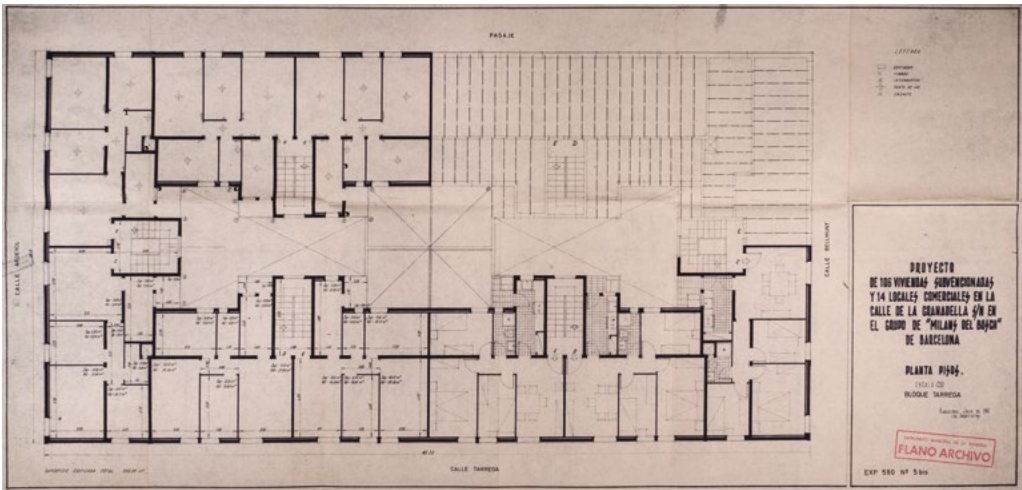
i les àrees comercials. Finalment, el Plan parcial de remodelación del 2.º grupo Milans del Bosch va ser aprovat el 17 de desembre de 1968.¹⁷

D'aquest ambiciós projecte només es van construir quatre torres de la que havia de ser la primera fase, amb un total de 208 habitatges (1967-1972), al carrer de Lima.¹⁸ Els edificis feien palès el canvi d'escala introduït pel Pla, que homologava aquesta zona a altres polígons de l'època, com ara el Gornal (1968-1977), construït per l'OSH a l'Hospitalet de Llobregat. Les plantes de les torres són representatives de les tipologies d'habitatge massiu en alçària del final de la dècada del 1960.

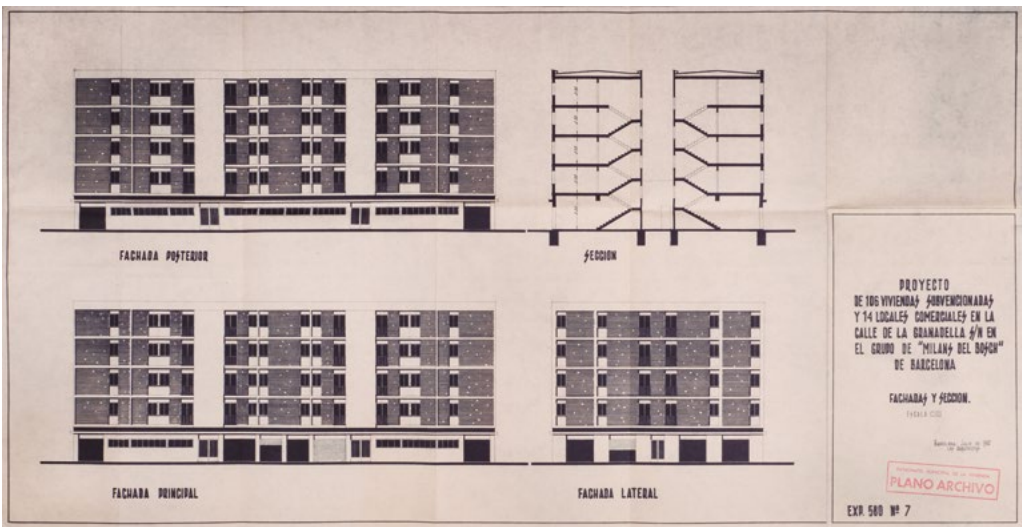
17. Tot i això, el gener de 1969, Industrias Sala va proposar una modificació del Pla per conservar l'edificabilitat d'una parcel·la que se li havia d'expropiar i que l'empresa considerava necessària per a la seva ampliació. La sol·licitud va activar una nova revisió del Pla, aprovada el 31 de març de 1971.

18. El projecte de les torres, inicialment sis, va ser adjudicat el 27 de novembre de 1967 a diferents arquitectes, tres dels quals —De Prat, Costa i García Barbón— al desembre van lliurar els plànols per a quatre edificis. La tramitació del projecte es va poder acabar el setembre de 1970, quan es van adjudicar les obres a les constructors Industrial Cerámica y Obras, SA (blocs A i B) i Piera (blocs C i D).

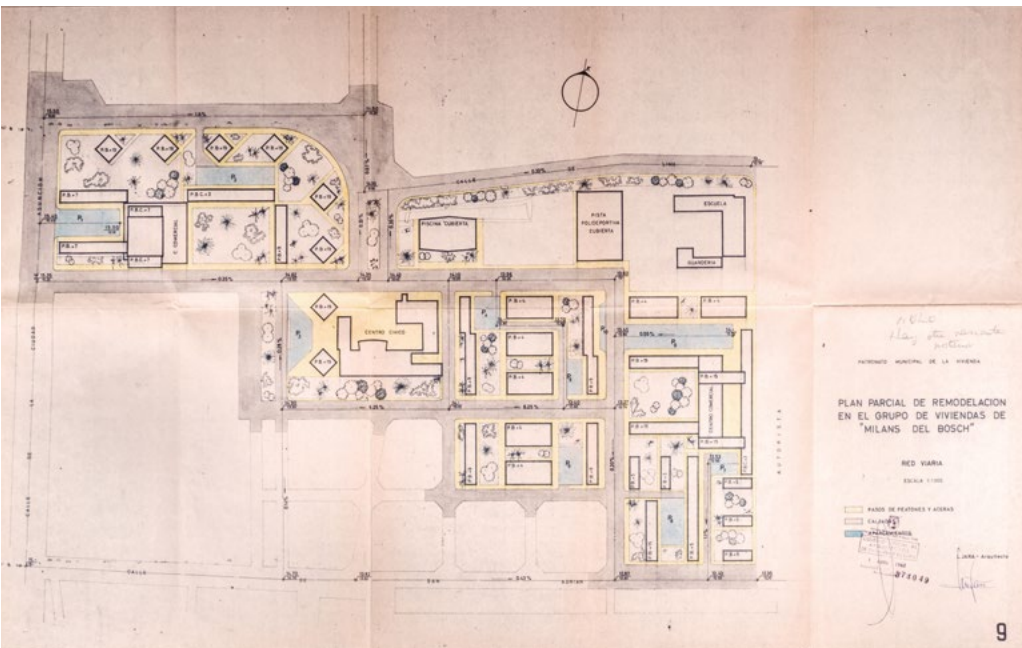
Patronat Municipal de l'Habitatge; Manuel Dargallo Reventós i Luis Jara Álvarez de Sotomayor, arquitectes. Projecte d'un bloc de 106 habitatges subvencionats i de catorze locals comercials al grup d'habitatges de Milans del Bosch del carrer de Granadella, s/n, Planta tipus del bloc orientat cap al carrer de Tàrraga, juliol de 1962. AMCB.

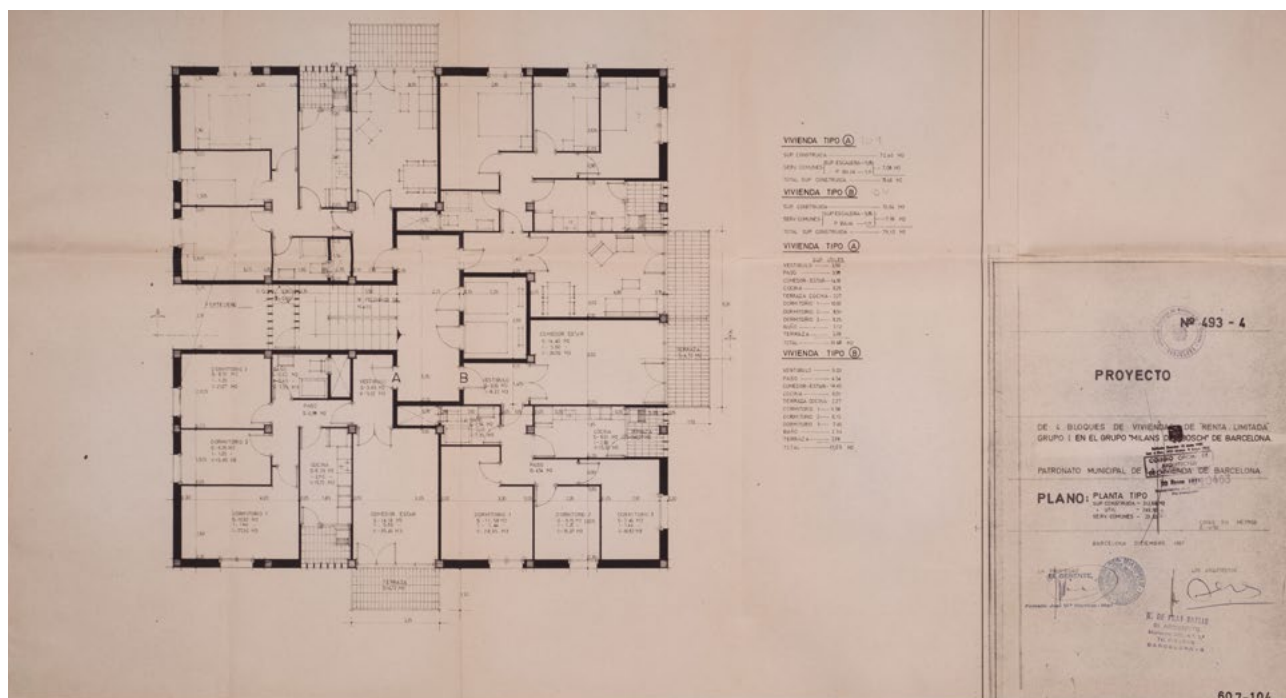

Patronat Municipal de l'Habitatge; Manuel Dargallo Reventós i Luis Jara Álvarez de Sotomayor, arquitectes. Projecte d'un bloc de 106 habitatges subvencionats i de catorze locals comercials al grup d'habitatges de Milans del Bosch del carrer de Granadella, s/n. Façanes i secció, juliol de 1962. AMCB.

Patronat Municipal de l'Habitatge; Luis Jara Álvarez de Sotomayor, arquitecte. Pla parcial de remodelació al grup d'habitatges de Milans del Bosch, ordenació general, Xarxa viària, 1965. AMCB.

Patronat Municipal de l'Habitatge; Lorenzo García Barbón, Ignasi Costa i Narcís de Prat Batlle, arquitectes. Projecte de quatre blocs d'habitatges de renda limitada al grup Milans del Bosch, Planta tipus d'una de les torres construïdes al carrer de Lima, Desembre de 1967, visat el 20 de gener de 1971. AMCB.

Construcció d'habitatges al carrer de Lima, autor desconegut, 1972. F. Ribera. Arxiu IMHAB.

Terrat del carrer de Barnola, 23, 1967. Fotografia de la família de Teresa Bullich-Fradera.

S'hi introduïen elements nous, com ara el nucli de comunicacions verticals integrat per dos ascensors. La disposició de quatre habitatges d'uns 61 m² útils per planta permetia una bona il·luminació i ventilació de les estances, i definia un volum compacte, dinamitzat pels balcons i el tall vertical que feia possible la il·luminació directa del buc de l'escala. Alternant-se amb els panys de paret, totes les obertures s'agrupaven i es desenvolupaven en franges verticals, per donar una aparença més esvelta als edificis.

Aquest Pla urbanístic va generar una actitud de rebuig i una sensació d'inseguretat permanent entre els veïns de les Cases Barates, que al mateix temps havien de reformar, sovint amb obres d'autoconstrucció, els seus habitatges per fer front a les necessitats immediates i a la manca d'espai. La reforma més freqüent consistia en el desplaçament de la cuina al pati i la construcció d'una petita cambra de bany, de la qual les casetes estaven desproveïdes. Les teulades d'aquests nous volums, anomenades «palomares», també eren aprofitades, i s'hi accedia des del pati mateix mitjançant petites escales.

L'alternativa de la rehabilitació, 1980-1995

Després de les primeres eleccions municipals democràtiques (1979), es van produir canvis importants en l'enfocament de les polítiques urbanes, impulsats pels partits que havien guanyat els comicis i pels moviments veïnals. Un dels resultats de l'acostament de l'Ajuntament als problemes dels barris va ser l'aprovació, el gener de 1984, d'una nova divisió administrativa de Barcelona en deu districtes que afavoria la descentralització territorial. El Bon Pastor es va incorporar al districte de Sant Andreu, al qual els veïns van dirigir les seves peticions de reformes urbanístiques, equipaments i transport. Tot i que el Pla general metropolità (PGM) del 1976 mantenia la previsió de substituir les Cases Barates per blocs de pisos, a la dècada del 1980 es va debatre àmpliament l'alternativa de la rehabilitació. Al Baró de Viver i a Eduard Aunós es va optar per la remodelació a causa del mal estat dels habitatges. En canvi, al Bon Pastor i a Ramon Albó, rebatejat com a Can Peguera i situat en terrenys més salubres, es van inclinar per la rehabilitació. El nou Patronat Municipal de l'Habitatge (PMH), esperonat pel moviment veïnal, hi va dur a terme diverses intervencions a partir del 1981, les primeres des de la construcció de les Cases Barates. Al Bon Pastor, el PMH va escometre una campanya de rehabilitació de les teulades, afectades per importants filtracions d'aigua. Al mateix temps, el 1982 es va convidar alguns tècnics a proposar idees per augmentar la superfície de les casetes amb una remunta, i l'any següent el PMH va desenvolupar la solució definitiva —que preveia construir només una mitja planta per evitar que la casa es pogués rellogar— sobre la base de l'avantprojecte dels arquitectes Dargallo i Fondevila. A la planta baixa s'eliminava un dels dormitoris per donar més espai a la sala i menjador, i als dos costats del pati s'instal·laven una cuina i

un bany complet accessible de l'interior de l'habitatge. A la primera planta, es disposaven el dormitori principal amb un segon bany i una petita terrassa. El nou volum, construït amb un esquelet metàl·lic prefabricat i acabat en obra, es disposava damunt dels murs de càrrega de les antigues cases, a les quals s'havia retirat prèviament la teulada. El PMH va proposar també tres classes d'intervencions més senzilles: la rehabilitació total preveia la renovació completa de l'habitatge, millorant-ne la distribució, els serveis, l'aïllament, les instal·lacions i els tancaments; la rehabilitació de grau zero comprenia el sanejament de cobertes i façanes, l'aïllament tèrmic i l'eliminació de les humitats, la renovació de les connexions dels serveis d'aigua i gas, la instal·lació elèctrica i els desguassos, i la rehabilitació mínima actuava sobre cobertes i façanes, i només renovava les connexions dels serveis d'aigua, de gas i la instal·lació elèctrica.¹⁹

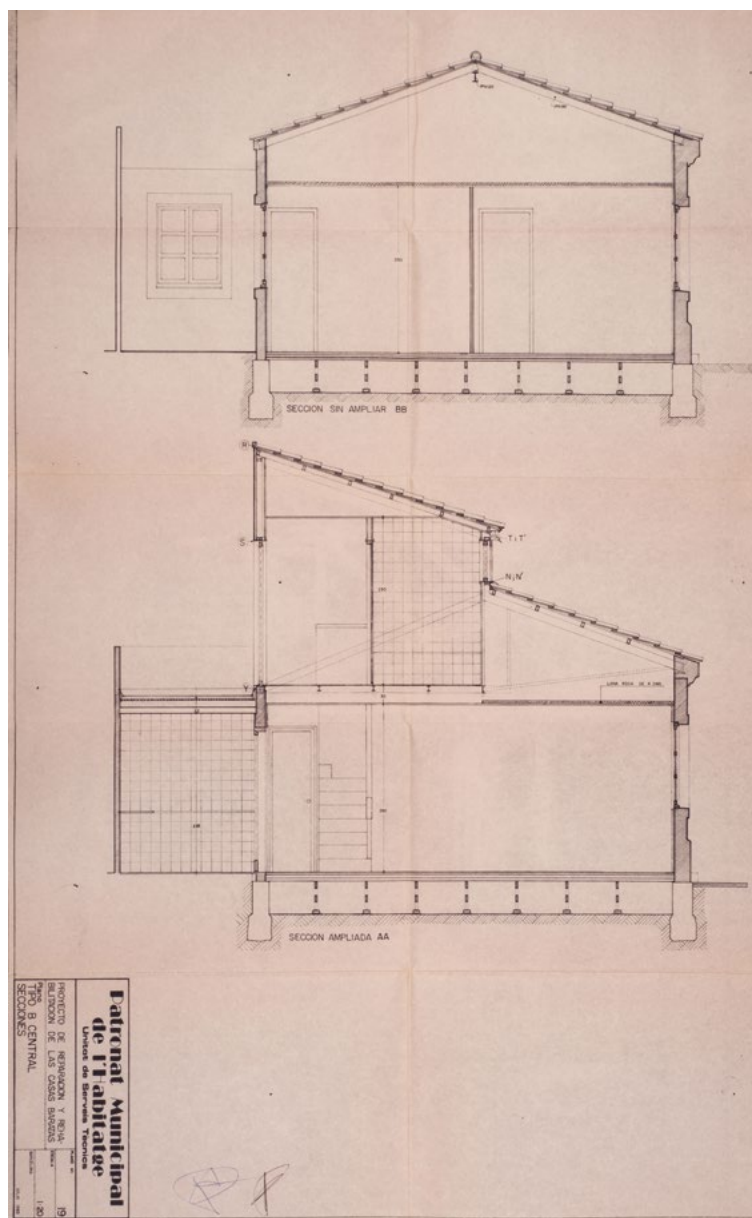
A més, el 1985 el PMH va engegar un projecte pilot de reurbanització del carrer d'Àger, per testar solucions de millora de l'espai públic. No només es van substituir totes les xarxes, sinó que també es va convertir el carrer en zona de vianants creant petits jardins davant de les casetes.²⁰

Al mateix temps que feia aquestes actuacions, el PMH era conscient de la necessitat de definir un nou marc urbanístic per a les Cases Barates del Bon Pastor, que actualitzés el Pla parcial del 1971 recollit pel PGM del 1976, mitjançant l'elaboració d'un Pla especial de reforma interior (PERI).

El 1985, el PMH va signar un acord amb l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB),

19. Tan sols uns quants veïns van escometre aquestes reformes que suposaven una pujada del preu del lloguer, mentre que d'altres ja havien fet obres pel seu compte.

20. El projecte, portat a terme en pocs mesos, es va inaugurar el gener de 1986, si bé es va trigar a polir-ne certs detalls i no es va acabar del tot fins al maig. Aquesta intervenció va servir de base per als projectes successius continguts en el Pla especial en preparació.

Patronat Municipal de l'Habitatge. Unitat de Serveis Tècnics, Projecte de reparació i de rehabilitació de les cases barates, Casa tipus B ampliada entre mitgeres; Seccions, estat original i modificat, juliol de 1983. AMCB.

per dur a terme un treball d'anàlisi urbana i propostes per a les Cases Barates del Bon Pastor, que va desenvolupar la càtedra de Projectes V del professor Sanmartí amb la participació d'un petit grup d'estudiants.²¹

A més de constatar l'impacte limitat de les accions del PMH, l'estudi plantejava altres opcions diferents de la remunta, com ara les unions de dos

habitatges i la substitució de part del teixit per un ampli ventall de noves tipologies residencials de densitat mitjana, que permetria augmentar el nombre d'habitatges sense destruir el traçat general del conjunt.

Poc després, l'abril de 1986, el PMH va encarregar als arquitectes Alegre i Barnada el PERI de les Cases Barates del Bon Pastor. Recollint algunes idees de l'estudi anterior, es proposava una actuació de conjunt que combinava la rehabilitació i la reforma. El PERI, d'una banda, volia conservar la identitat del barri i millorar la qualitat de l'espai públic amb dues classes d'intervenció: una actuació global que havia de conservar les cases incloses en el perímetre format pels carrers d'Alfarràs, la Granadella, Arbeka i Claramunt, i la reconstrucció de les illes perimetrals amb nous tipus d'habitatges de quatre o cinc plantes, respectant la morfologia del traçat existent. De l'altra, volia reduir i jerarquitzar la xarxa viària, separant les vies generals de les vies interiors al barri i les zones de vianants. L'eix cívic del carrer de Sant Adrià es complementava amb un altre al carrer de Mollerussa per donar suport als equipaments públics que hi havia a la zona (ambulatori, escoles i centre esportiu).²²

Tot i que, paral·lelament, amb altres actuacions es va convertir l'àrea del passeig d'Enric Sanchís en un eix urbà proveït d'espais públics, un centre cívic i, més endavant, una biblioteca, el PERI del barri del Bon Pastor no va prosperar després de la seva exposició al públic entre el maig i el juny de 1987.

21. L'equip estava format pel professor Lluís Alegre Heitzmann i els estudiants Jaume Barnada López, Cyntia Carmenati Sormani, Miquel Duelo Nebot i Elena Rosales Castella.

22. Es definien diferents unitats d'actuació i un pla de vuit etapes per dur-les a terme, que afectava tant la reurbanització de l'espai públic com les noves edificacions. Vegeu: LLUÍS ALEGRE HEITZMANN, JAUME BARNADA LÓPEZ, *Plan Especial de Reforma Interior del Bon Pastor. Memoria*, 1986.

1. Patronat Municipal de l'Habitatge. Unitat de Projectes. Projecte pilot d'urbanització i de conversió del carrer d'Àger en zona de vianants. Estudis, 1985. AMCB.

2. Carrer d'Àger rehabilitat, 1987. Fotografia de Mariano Velasco. Arxiu IMHAB.

L'última intervenció important d'aquesta etapa es va produir el 1992, quan, amb motiu dels Jocs Olímpics, Barcelona va completar la seva xarxa viària de circumval·lació. Al Baró de Viver i al Bon Pastor es va cobrir la Ronda Litoral amb dues grans lloses de formigó²³ que recuperaven el sòl ocupat per la infraestructura perquè la comunitat el fes servir com a espai públic, zona esportiva, mirador i punt de connexió amb el riu Besòs, la llera del qual va esdevenir el Parc Fluvial Metropolità el 2000.

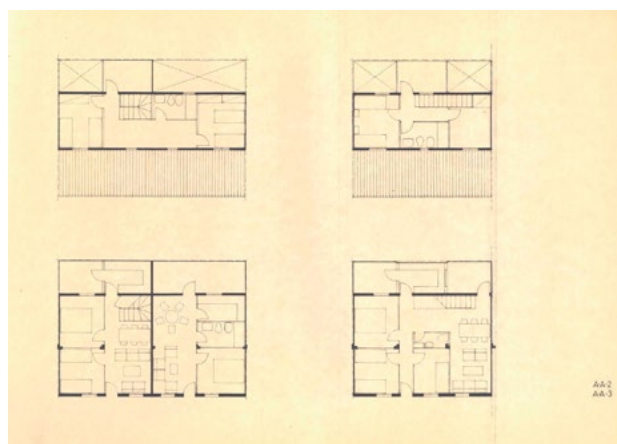
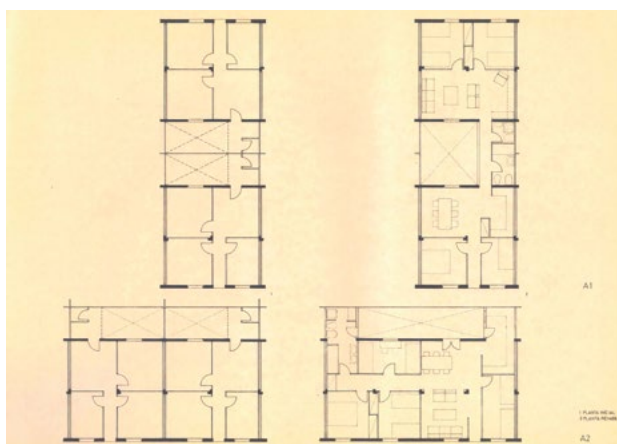
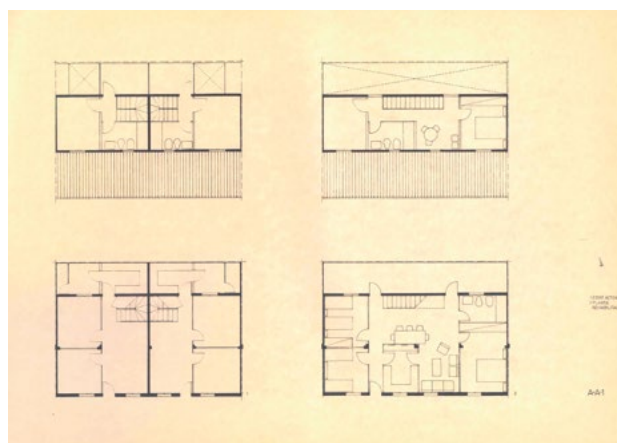
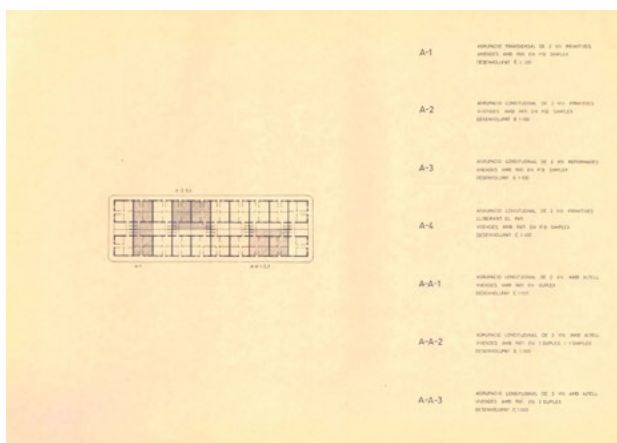
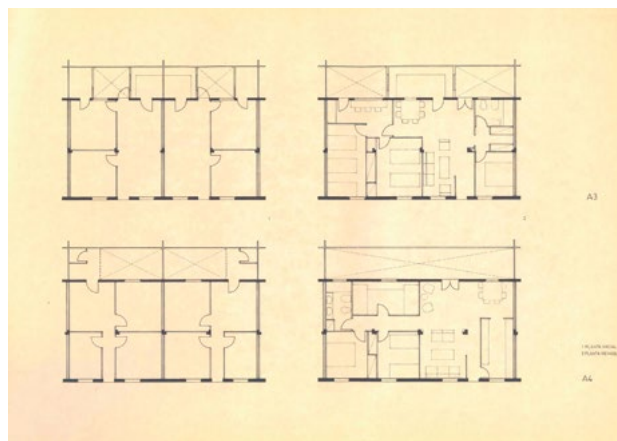
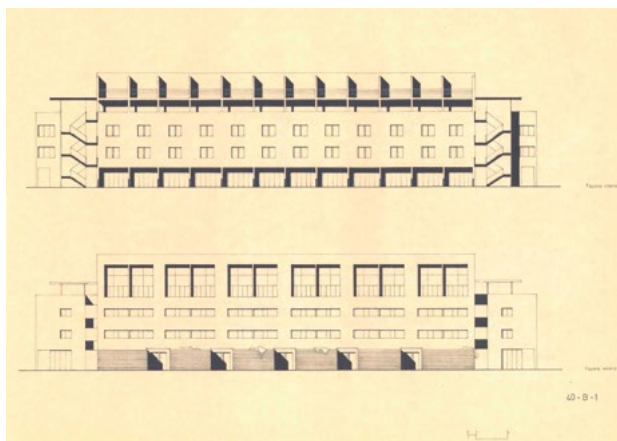

23. El projecte formava part de les actuacions dutes a terme pels arquitectes Llorens i Soldevila en diferents punts de la infraestructura.

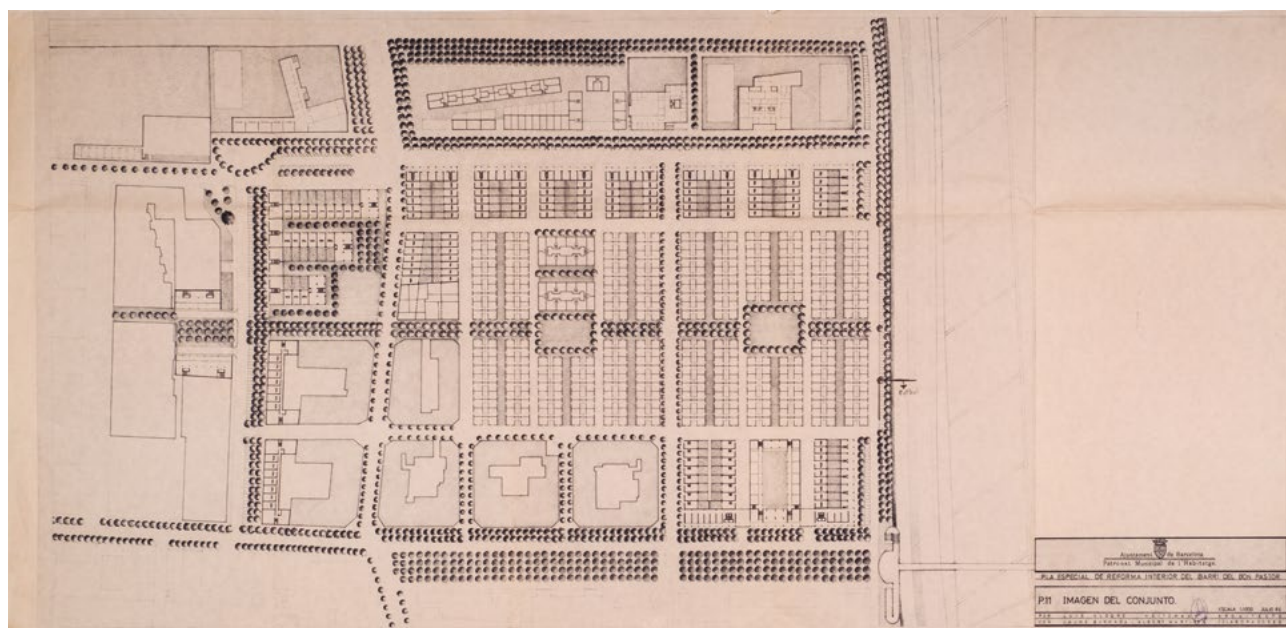
L'inici de la remodelació integral i de l'assaig de nous models d'habitatge social, 1996-2003

Amb el canvi de segle, les grans operacions urbanístiques planificades a la Sagrera i a La Maquinista (1996-1997) i l'èxit limitat de les campanyes de rehabilitació de les Cases Barates van contribuir a modificar també les previsions del PGM per al Bon Pastor i a engegar novament els projectes de remodelació.

El 1998, basant-se en un exhaustiu estudi fet l'any anterior per valorar les obres de reparació dutes a terme a les Cases Barates del Bon Pastor, l'Ajuntament va arribar a la conclusió que les mancances del conjunt no es podien resoldre amb reformes ulteriors i va començar els tràmits per a una Modificació del Pla general metropolità (MPGM), que plantejava la substitució definitiva de l'edificació existent per una nova trama urbana amb espais públics i blocs residencials de diverses alçàries, una decisió que va fer aflorar opinions divergents al barri. De fet, l'aprovació el 1985 del Reial decret llei 2/1985, de 30 d'abril, o llei Boyer —que eliminava la pròrroga dels contractes de lloguer de renda antiga—, havia generat un front de fractura important entre els habitants de les Cases Barates. Si fins a aquell moment els veïns havien llogat les cases a un preu molt baix i, a més, tenien dret a subrogar el seu contracte indefinit a familiars de fins a tres generacions, amb l'entrada en vigor de la llei Boyer els nous llogaters havien de signar un contracte de cinc anys, prorrogable, a un preu més alt. Mentre que els veïns de renda antiga havien pogut invertir els seus diners a reformar unes cases a les quals ara se sentien molt vinculats, els de renda nova, com que havien de pagar més per espais en un estat de conservació dubtós, s'inclinaven més fàcilment pels pisos, considerant que es tractava d'una oportunitat d'aconseguir un habitatge millor a preus inferiors als d'un mercat a l'alça.

ETSAB-UPC,
Catedra de Projectes
V, Prof. J. Sanmartí.
Estudi de remodelació
de les Cases Barates,
Propostes d'unió de
dos cases barates per
formar un nou
habitatge, 1985; imatge
18 A. Ídem, propostes
de noves edificacions.

Patronat Municipal de l'Habitatge; Lluís Alegre Heitzmann, arquitecte, amb la col·laboració de Jaume Barnada i d'Albert Martínez. Pla especial de reforma interior del barri del Bon Pastor, Plànol resum de la intervenció, juliol de 1986. AMCB.

El 1998 i el 1999, els serveis de planejament de l'Ajuntament van redactar dos estudis, dirigits per l'arquitecte Jordi Santamaria, que proposaven diferents alternatives d'ocupació del sòl, trames urbanes i disseny de les illes amb edificacions en bloc obert o tancat.

L'any 2000, l'Ajuntament va convocar un concurs per al nou conjunt, guanyat per l'equip de l'arquitecte Jordi Romero. El projecte preveia construir un miler de pisos per a habitants antics i nous, de compra, de lloguer o de règim vitalici que s'havien de construir en cinc fases, amb un sostre edificat de 99.100 m² i uns altres 3.100 m² d'espais per a dotacions comunitàries. Per recuperar el paper de l'espai públic com a àmbit de relació entre els veïns —un dels valors més celebrats de les Cases Barates—, el projecte generava una gran plaça damunt de la qual es disposaven els blocs residencials, elevats sobre pilons i dotats de pàrquings subterranis. Després de l'aprovació inicial del Pla el 22 de desembre de 2000, es va encarregar a Romero Sabí el projecte definitiu, però, atenent les al·legacions rebudes, l'arquitecte va haver de renunciar a la idea d'un espai públic totalment diàfan a la planta baixa, tot i que mantenia les zones verdes entre blocs i les extenses superfícies per a la circulació de vianants. En un context

tensat per l'augment sostingut dels preus de l'habitatge del qual alguns acusaven l'Ajuntament de voler aprofitar-se, l'arquitecte mateix aclaria que l'operació no tenia un propòsit especulatiu, sinó de millora de la qualitat de vida dels habitants de la zona. El Pla de reforma s'articulava en deu unitats d'actuació. A les zones de contacte amb l'edificació existent a les Carolines es completaven les illes amb blocs d'alçària compatible amb la secció dels carrers, mentre que a les àrees alliberades amb l'enderroc de les illes de cases barates s'optava per una edificació en bloc obert fins a set plantes i una alçària màxima de 22,20 m. A la franja adjacent al riu Besòs, en canvi, es projectaven tres torres de deu plantes que arribarien als 33,85 m. De les cinc fases previstes, les quatre primeres es dedicaven a reubicar els habitants de les Cases Barates amb un procés de construcció/reallotjament/enderroc fet per zones i la cinquena s'enfocava a ampliar el parc d'habitatges municipals a prop del riu per acollir-hi nous veïns. La tramitació de la MPGM de les Cases Barates del Bon Pastor va concloure amb l'aprovació provisional el 27 d'abril de 2001 i la definitiva el 27 de maig de 2002, i es va fixar un termini màxim d'execució de deu anys, que després es va endarrerir per diferents circumstàncies.

Ajuntament de
Barcelona. Sector
d'Urbanisme, Direcció
de Serveis de
Planejament. Visió de
conjunt del nou
planejament proposat
per la MPGM de les
Cases Barates del Bon
Pastor, 1999. AMCB.

Ajuntament de
Barcelona. Sector
d'Urbanisme.
Departament
de Planejament de
Transformació; Jordi
Romero Sabí, arquitecte.
Modificació del Pla
general metropolità al
polígon de les Cases
Barates del Bon Pastor,
Ordenació general, abril
de 2001. AMCB.

El 2003, els desacords sobre les condicions del Pla de remodelació negociat per l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, l'Ajuntament de Barcelona i el PMH van provocar la ruptura veïnal i van portar a la fundació d'una segona associació, AVIS del Barri, que va emprendre accions contra el projecte. L'octubre del mateix any, en un clima de debat encès, una àmplia majoria de veïns de les Cases Barates van acceptar el Pla per mitjà d'una consulta.

Durant les quatre fases del Pla executades entre el 2004 i el 2023, s'han construït un total de 754 pisos de diferents tipologies i s'ha reurbanitzat l'espai públic per limitar el trànsit de vehicles i crear àmplies zones internes per als veïns.²⁴ Aquestes actuacions han fet del Bon Pastor una de les intervencions més consistents de l'habitatge públic barceloní del primer quart del segle i han perfilat una nova etapa en la seva història.

Paolo Sustersic durant el procés de recerca a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), 2022. Fotografia d'Aina Mercader Sbert.

24. Encara resta per executar la cinquena i última fase amb la construcció de quatre nous edificis, que contribuiran a incrementar el parc públic d'habitatge de la ciutat.

2.3. ELEMENTS PER UNA HISTÒRIA SOCIAL DE LES CASES BARATES DEL BON PASTOR

Aina Mercader Sbert

Hi ha dues imatges, una al començament i l'altra al final, separades per gairebé vuitanta anys, que ens poden ajudar a emmarcar la història social de les Cases Barates del Bon Pastor.

La primera, de la dècada del 1940, és la d'una cabra criada al pati d'una d'aquestes cases al començament de la seva existència. També podien ser porcs, gallines, conills, coloms o altres bestioles.¹ Parlem d'anys d'escassetat, i les famílies que hi vivien necessitaven ingressos extres.

La segona escena —que clou un procés social d'immigració, assentament, arrelament i promoció urbana— mostra dues fotografies a sobre l'aparador de la sala d'estar d'una veïna del carrer de Barnola, poc abans de ser reallotjada l'any 2020 a un pis social. En aquestes dues fotografies hi ha el net i la neta de la veïna, vestits amb toga i birret de graduats universitaris.²

1. Testimonis orals d'una de les píncoles audiovisuals de la seu del MUHBA Bon Pastor, concretament: píncola audiovisual IV, *Economia d'escassetat*, de la «Casa 1, 1929-1952. Escassetat». Accessible també a la visita virtual d'aquesta seu del MUHBA.

2. Aquesta escena s'ha reproduït en la museïtzació de la «Casa 4, 1994-2010. Replantejament», en el marc del projecte MUHBA Bon Pastor.

Quin és el recorregut històric i social que ha viscut el Bon Pastor al llarg de tot aquest temps i que uneix una escena amb l'altra? Probablement, per respondre a aquesta pregunta cal combinar diversos tipus d'aproximacions històriques.

Aquest article no aspira a formular una resposta. La nostra intenció és publicar tot un seguit de dades documentals que hem anat trobant durant els anys de treball en la concepció i la creació de la seu del MUHBA Bon Pastor, per posar-les a l'abast de futures recerques històriques interessades en la història urbana i social de la ciutat.

No intentarem establir conclusions, sinó assenyalar dues fonts d'informació que considerem valuoses en aquest àmbit, extractar-ne una selecció i raonar el procediment. Partim de la premissa que aquest procés pot oferir dades útils per resseguir algunes constants, algunes conductes, alguns patrons a partir dels quals entendre una mica més bé la història social de les Cases Barates del Bon Pastor, des de l'arribada als habitatges, el 1929, fins al trasllat dels seus darrers habitants als pisos socials, que culmina el 2023.

Detallarem les dades obtingudes a partir de la consulta i el buidatge de la documentació de dos arxius i exposarem

Selecció de documentació consultada a l'arxiu de l'IMHAB.

Mostra de documentació de l'Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet.

un itinerari en què resulten significatives i útils. El primer, i més important pel que fa a la nostra recerca, és l'Arxiu de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB; l'antic Patronat Municipal de l'Habitatge). El segon és l'Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet (AMSCG).

Organitzarem el text en quatre punts: el primer, dedicat a concretar la nostra feina als arxius; el segon, centrat en l'arribada dels habitants al Segon Grup de Cases Barates —conegut al llarg del temps com a Milans del Bosch, Bonaventura Carles Aribau i Bon Pastor—; el tercer, dedicat a la casa com a nucli de subsistència, i el quart, enfocat en la lluita per la millora de l'habitatge. Tots plegats il·lustren alguns moments clau de la història d'unes casetes que van superar l'estigma de la marginalitat per esdevenir una barriada obrera clàssica.

I. Els arxius i la museïtzació de les Cases Barates del Bon Pastor

Els fons de l'IMHAB i de l'AMSCG han estat fonamentals en el procés de museïtzació de les Cases Barates del Bon Pastor.

Es tracta d'una documentació molt valuosa que ha permès teixir la història social del Bon Pastor a partir d'un conjunt d'històries familiars durant gairebé un segle. Una recerca que ha servit per ratificar, matisar o posar en dubte altres informacions obtingudes a partir del recull de fonts orals i fotogràfiques, fetes al barri al llarg dels darrers anys, i que està relacionada amb alguns àmbits d'interès entorn del projecte MUHBA Bon Pastor, com l'arribada dels primers habitants, l'organització de l'espai domèstic, l'economia d'escassetat o les activitats comercials a les cases.

El febrer de 2020, després de més de dos anys de treball de camp, es va iniciar a l'Arxiu de l'IMHAB la consulta i l'explotació dels expedients dels 781 habitatges que formaven el Segon Grup de Cases Barates del Bon Pastor. Tot d'una va quedar palès que ens trobàvem davant d'una font documental molt més rica en

informació relativa als interessos del projecte del que s'havia valorat en un primer moment. Hi ha 1.877 expedients —de contractes, reformes, amonestacions, convivència, negocis, etc.—, repartits en tres arxius. En el moment d'iniciar la consulta, la major part de la documentació (1.071 expedients) es trobava a l'Arxiu Central de l'IMHAB, propietari del grup de cases barates; una petita part (28 expedients) es custodiava a l'Arxiu Històric de l'IMHAB, situat al Baró de Viver, i una part significativa (778 expedients) era a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB). Es va localitzar informació de 755 dels 781 habitatges.

Cada una de les cases conté un nombre indeterminat d'expedients administratius. I cada expedient inclou informació diversa i variada que no necessàriament es repeteix en tots els casos, com ara contractes, fulls d'inspecció i convivència, fulls de padró, amonestacions sobre presència d'animals, negocis no autoritzats, certificats mèdics sobre malalties vinculades a la humitat del barri, cartes de recomanació, rebuts d'aigua i llum, factures de mobiliari o reparacions i informes politicosocials.

A banda de trobar informació quantitativa vinculada a les cases (anys de contracte, preus de lloguer, habitants, formes de convivència), en la consulta, l'extracció i el tractament d'aquesta font primària es va localitzar també informació qualitativa que va servir per construir i enriquir el discurs museogràfic i museològic de les Cases Barates del Bon Pastor. Per citar-ne alguns exemples que ens interessaran a continuació: documentació que prova l'autoconstrucció per millorar les condicions dels habitatges, amb permís del Patronat o sense, plans de rehabilitació impulsats pel mateix Patronat, acords de permuta, denúncies per tinença d'animals i permisos d'activitats comercials, entre d'altres.

L'organització dels expedients en els diferents arxius de l'IMHAB s'ha conservat prenent els habitatges i les famílies com a punt de referència, però, per al

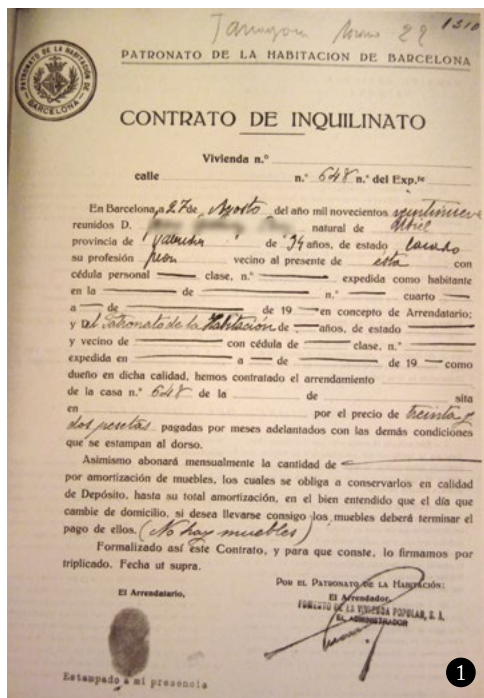
projecte que ens ocupa, el buidatge es va fer per cases, seguint la numeració que el Patronat va donar inicialment a cada habitatge. Un expedient no conté la història d'una casa, però la història de la casa es pot anar enfilant a partir de la consulta de diferents expedients. Per tant, la informació dels habitatges es va anar completant en les visites a les diferents seus de l'arxiu esmentades anteriorment.

II. L'arribada a les cases

Les cases barates es van construir el 1929 i es van començar a habitar de seguida. Tal com hem pogut comprovar a l'Arxiu de l'IMHAB, ja existeixen contractes de lloguer d'aquell mateix any.

1. Contracte de lloguer del 1929. Arxiu IMHAB.

2. Contracte de lloguer del 1935 redactat en català. Arxiu IMHAB.

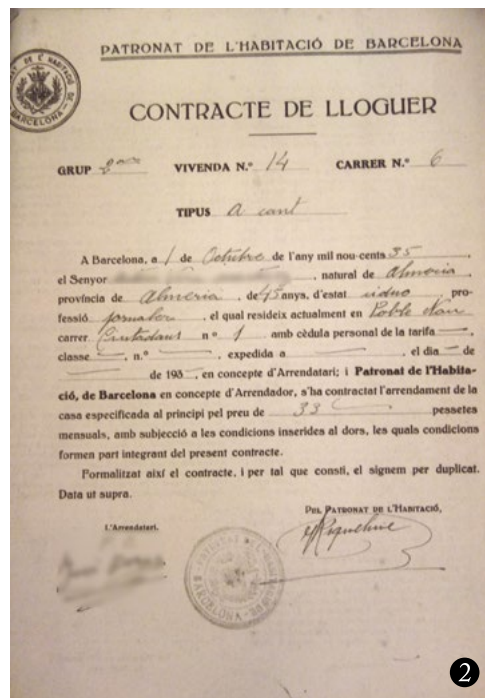

• Els primers habitants

En relació amb l'origen dels habitants de les cases barates, a l'AMSCG hi ha documentació del 1930 que detalla d'on prové la població de Santa Coloma de Gramenet, i on es parla per separat dels habitants del Bon Pastor (que aleshores s'anomenava Milans del Bosch). Allà s'indica que provenien majoritàriament de la capital catalana

(721 habitants), però també d'altres indrets de Catalunya i de diverses regions espanyoles, amb una presència important d'habitants arribats de Múrcia (478) i Almeria (139).

De les 781 cases que s'hi van construir, segons el llibre de padró del 1930, n'hi ha 453 que estan habitades (figuren registrades amb el número de carrer i el número de referència de la casa), amb un total de 2.347 habitants censats, cosa que representa una mitjana d'unes cinc persones per llar. D'altra banda, en una publicació del Patronat hi llegim: «No s'han trobat dades sobre la inauguració en cap document, ni en cap diari de l'època, però, per informacions rebudes dels veïns, els habitatges eren ocupats a mida

que es construïen i, per tant, l'entrada en funcionament va ser progressiva i lligada al ritme de les obres».³

3. Francesc OBÓN I ASENSIO (coord.), *Barcelona. Les Cases Barates*, Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, 1999.

Hi ha dues idees sobre els primers habitants de les Cases Barates del Bon Pastor que apareixen recurrentment en la bibliografia històrica. La primera és que venien de les barraques de Montjuïc. Vegem-ne un exemple: «Dels 9.000 pobladors de les 1.200 cases dels 2 grups [el Baró de Viver i el Bon Pastor], 6.000 venien de les barraques de Montjuïc. L'origen de naixement dels pobladors de les Cases Barates era majoritàriament no català».⁴

Tot i que sabem que els quatre polígons de cases (Eduard Aunós, Milans del Bosch, el Baró de Viver i Ramon Albó) van ser planificats per real·lotjar els barraquistes de Montjuïc amb vista a l'Exposició Internacional del 1929, en el cas que ens ocupa aquesta informació no pot ser ratificada amb la documentació consultada. Als contractes —on acostuma a aparèixer la informació sobre l'origen i la procedència de les persones—, sovint s'indiquen un origen i una procedència poc detallats. Per exemple, «Origen: Huércal-Overa, Almeria; Procedència: Barcelona», sense especificar més dades que el nom de la ciutat.

La segona idea és que, entre aquests primers habitants, hi havia una forta presència de militants anarcosindicalistes: «A la precarietat econòmica dels seus habitants, notable, però que en cap moment es pot considerar homogènia, s'hi afegia el component polític. Ben aviat, els habitants del grup foren catalogats com a anarquistes, per la notable presència de militants i simpatitzants de la CNT. També en algun moment, sobretot arran dels aldarulls i les detencions amb motiu de la vaga de lloguers de 1930, la conflictivitat social va tnyir la imatge d'aquelles blanques cases, tot convertint-les, en l'imaginari col·lectiu, en un lloc insegur».⁵

4. Ricard FERNÁNDEZ I ONTIVEROS, «A l'altra banda del Besòs. Els terrenys segregats de Santa Coloma el 1945», *Puig Castellar. Revista del Museu Torre Balldovina*, núm. 3-4 (1992).

Amb la confrontació del padró del 1930 i els contractes que hem pogut consultar d'anys posteriors, podem constatar que, al llarg del temps, es produeix un canvi de població. També cal tenir en compte que, durant i després de la Guerra Civil, a les demarcacions col·loquenques hi va haver una forta repressió i molts dels seus veïns es van haver d'exiliar o van ser depurats, empresonats o sotmesos a un consell de guerra,⁶ la qual cosa seria compatible amb la substitució d'inquilins que hem detectat.

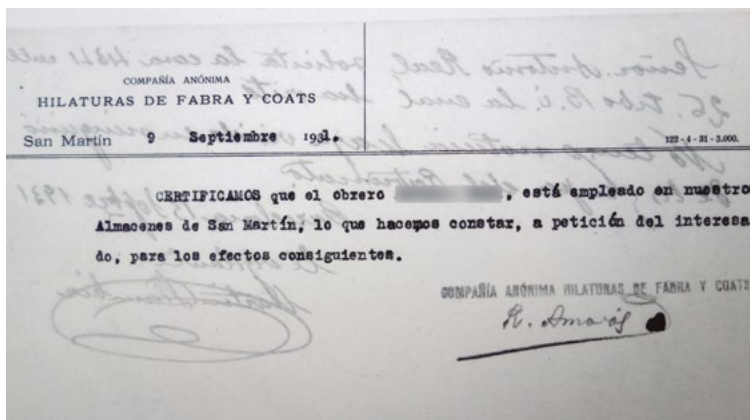
• Aconseguir una llar

Corre la llegenda que els primers habitants de les casetes de Milans del Bosch, el 1929, entraven a la que més els agradava; després, un cop ja estaven instal·lats, anaven al Patronat i regularitzaven la situació de lloguer i, si la casa no els convencia, agafaven els tapins i en buscaven una altra. Bé, això ho expliquen alguns veïns de la barriada i testimonis entrevistats.⁷ Tanmateix, aquest relat no es pot contrastar amb la informació localitzada a l'IMHAB. Els primers contractes daten del 1929, així com algun rebut del mateix any, com el de la casa 739, que inclou el pagament del lloguer (32 pessetes) i el corresponent al consum d'aigua durant un mes (50 cèntims). Hi ha també contractes d'anys posteriors: 1930, 1931, 1932, 1935 (en català, com el de la casa 14) i fins a l'actualitat. També trobem algun document de fiança com el de la casa 531 del 1930, en la qual el llogater paga una fiança de 32 pessetes.

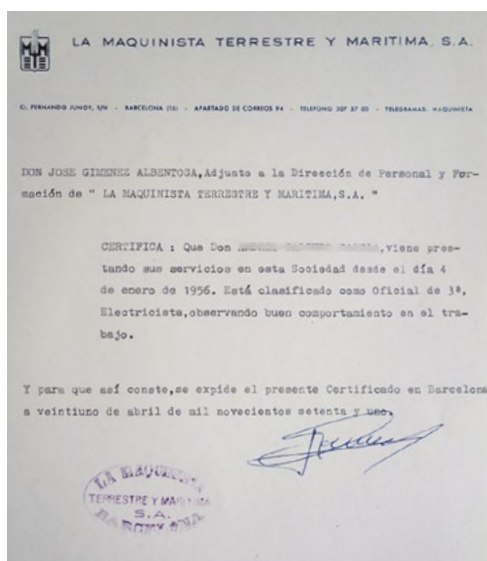
5. Martí CHECA I ARTASU, Carme TRAVÉ I FERRER, *Bon Pastor, història d'un barri*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Districte de Sant Andreu, 2007.

6. Josep CAPSIR I MAÍZ, *Els consells de guerra als veïns del Bon Pastor (1939-1944)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2015.

7. Píndola audiovisual I, *L'arribada dels primers habitants i l'ocupació de les cases*, de la «Casa 1, 1929-1952. Escassedat».

Carta de recomanació de la Fabra i Coats, 1931. Arxiu IMHAB.

Carta de recomanació de La Maquinista Terrestre y Marítima, 1971. Arxiu IMHAB.

Però, com es podia accedir a signar un contracte de lloguer a les Cases Barates? En aquest sentit, hi ha un seguit de documentació diversa i heterogènia compilada a les carpetes dels expedients. Els futurs inquilins (o els que potser ja hi vivien com a rellogats) havien d'emplenar sol·licituds de contracte o qüestionaris de contracte. L'Administració també els demanava cartes de recomanació (sovint signades pels responsables i els caps dels llocs de treball, del mossèn de la barriada o, en anys posteriors, per l'Associació de Veïns). Entre veïns també es podien produir traspassos i permutes. En tenim constància, si es feien de manera legal, perquè han deixat rastre documental a les caixes de l'arxiu. A continuació, se n'exposen alguns exemples.

Carta de recomanació de la Fabra i Coats del 1931:

“Certificamos que el obrero A. R., está empleado en nuestros almacenes de San Martín, lo que hacemos constar, a petición del interesado para los efectos consiguientes.”⁸

Document de permuta autoritzada entre els titulars de les cases 45 i 328 el 1945:

“Con esta fecha se pasa al archivo el Contrato de inquilinato por permuta autorizada con la n° 328.”

Petició d'una casa. El 1968, a la casa 488 s'hi instal·len, segons es pot llegir a la petició d'habitatge del 1962, una infermera que treballa en el dispensari parroquial i la seva mare, que venen de la casa ultraeconòmica 821:

“Mi hija trabaja en el consultorio particular del Dr. Don Juan Puig Marcet, Radiólogo, que es el doctor más veterano, en la actualidad en el Dispensario Parroquial de nuestra barriada. Este trabajo al igual que el Dr. Puig, lo realiza con absoluto desinterés: es decir el del Dispensario. Desgraciadamente, la vivienda que ocupamos, ya por la humedad o tal vez por su estrechez, me tiene enferma. Además mi hija no puede desarrollar en nuestro domicilio sus actividades profesionales, pues pone inyecciones a los que se lo piden y necesitamos una habitación para tales fines. Por lo tanto, nos gustaría cambiar de vivienda a la mayor brevedad y a ser posible, por las ocupaciones de mi hija, habría de ser en esta misma barriada.”

8. Aquest extracte d'un document de l'IMHAB i tots els altres que el segueixen seran reproduïts de manera textual, incloent-hi possibles errors ortogràfics o gramaticals, així com l'ús subjectiu de majúscules. L'única intervenció que hi fem consisteix a no reproduir els noms propis de les persones implicades i a substituir-los per les inicials.

Questionari per a la concessió d'un habitatge, amb fotografia, 1982. Arxiu IMHAB.

AYUNTAMIENTO DE BARCELONA
PATRONATO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA

IMPRESO GRATUITO
sólo válido si afecta de información

Primer apellido: _____
Segundo apellido: _____
Nombre: 3459194

CUESTIONARIO PARA LA CONCESIÓN DE VIVIENDA

2) Dijo _____, de estado Casado, vecino de Barcelona desde el año _____
natural de Barcelona provincia _____ con domicilio en Estrella 73 No. 2º, nacido el año 1949
Profesión D. N. I. n.º 37.768.687 exp. Bona
con la debida consideración expone: 24-1-76

Que le interesa la adjudicación de una vivienda en el Grupo de 2º H. Barch

construido por este Patronato y por ella.

SUPLICA a V. E. Se otorgue una de las viviendas construidas, en atención a las circunstancias que concurren en su caso y que resultan de los datos que expone en este impreso.

Barcelona, a 24 de Febrero de 1982

Firma del solicitante: [Firma]

ILMO. SR. PRESIDENTE DEL CONSEJO DE ADMINISTRACIÓN DEL PATRONATO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA. - BARCELONA

I. - Profesión o empleo: S. L.

Empresa donde trabaja: _____ fecha de ingreso: _____
Categoría laboral: _____ Distrito o barrio donde radica la Empresa: _____
Otras empresas en las que ha trabajado: _____
Total de la remuneración que percibe el solicitante (I): _____

Sol·licitud de permuta de cases, 1950. Arxiu IMHAB.

Barcelona - 6-XI-1950

Sr. del Patronato del Instituto Municipal de la Vivienda de Barcelona

El que suscribe _____ aquí
se la vivienda del 2º grupo de Casas - Calle - 1. N.º 198 expone:
Que por asuntos familiares desea hacer un cambio de vivienda en la misma
barriada con el aguileño que vive en la Calle - 4. N.º 589 y por lo tanto ruega a Vds. aceptar dicha demanda sin poner ninguna objeción.
Dandoles las gracias anticipadas se despide de Vds. etc.

Sol·licitud de canvi de nom en el contracte de la casa 749, el 1957:

“1º El año 1938 casi finalizando la guerra civil española, mi marido, que habitualmente se dedicaba a la busca de comida y artículos alimenticios por las zonas de Tarragona o de Tortosa dejó de regresar a casa, sin poder tener más noticias que las que pudo ser sorprendido por algun movimiento de repliegue de las fuerzas en lucha, siendo tal vez sorprendido y afectado

2º Desde la fecha indicada, y a pesar de las averiguaciones practicadas, no hemos podido ni yo ni mis hijos tener conocimiento exacto del paradero que pudo tener. Aun así, el año 1947, cuando requeridos por el Instituto Municipal tuvimos que comparecer para formalizar nuevo contrato, conservando aun la esperanza de su posible aparicion convinimos familiarmente que la renovacion, fuese puesta aun a nombre de mi marido, firmando en nombre de este, mi hija F.

3º Transcurrido ya tanto tiempo, y dando por definitivamente desaparecido a mi esposo, en consejo de familia, hemos decidido solicitar de ese Patronato la legalización formal de dicho contrato.”

Questionaris per a la concessió d'un habitatge dels anys 1951, 1961, 1965, 1967 i 1969, en el qual hi ha una fotografia de la persona demandant amb les seves dades personals i professionals (apareix, per exemple, un cartonero, un mecànic de la Hispano Villiers que el 1957 declara cobrar 50 pessetes mensuals, un funcionari de l'oficina d'arbitris de l'Ajuntament el 1965, una venedora i un treballador de la SEAT que el 1977 declara uns ingressos mensuals de la família de 28.000 pessetes).

S'ha localitzat, a més, una carta del 1967 dirigida a l'alcalde Porcioles, en la qual una família resident al pavelló de damnificats del carrer de Lleida demana un habitatge, així com una carta de renúncia dels habitants de la casa 253, el mateix any, a favor del cunyat:

“[...] renuncia a favor de su hermano político don J. V. C., el cual habita en pésimas condiciones en el campo de la Bota, barriada Pekín, barracón nº 45, juntamente con su esposa y ocho hijos, de 5 a 20 años.”

També hi ha declaracions jurades de les persones que conviuran amb el beneficiari de l'habitatge del 1957, el 1960 i el 1974, entre d'altres.

III. La casa com a nucli de subsistència

Els contractes de lloguer prohibien explícitament tenir animals a les cases, dedicar l'habitatge a activitats comercials i rellogar-lo totalment o parcialment.

Tanmateix, per fer front a les despeses de lloguer, subministraments i transports, moltes de les famílies que hi vivien havien de complementar els ingressos de la feina assalariada amb altres activitats productives que tenien lloc a les cases — i que fins i tot podien arribar a ser la font d'ingressos única i principal—, amb la cria d'animals —que, a més, permetia variar la dieta, amb un augment en l'aportació de proteïnes— i amb el rellugar d'algunes estances a altres famílies.

En la consulta feta als arxius de l'IMHAB s'ha trobat tot un seguit de documentació que ratifica aquestes pràctiques, les quals, a més, també apareixen relatades pels veïns i veïnes en les entrevistes.⁹

• La cria d'animals

Al revers d'un contracte del 1935 s'hi pot llegir:

“Queda terminament prohibit tenir a la vivenda, o en el pati que hi ha, animals domèstics de cap espècie.”

No obstant això, la cria d'animals als petits patis dels habitatges era una pràctica força comuna, especialment durant les primeres dècades d'ocupació de les cases, entre les dècades del 1930 i el 1950.

Alguns dels testimonis entrevistats¹⁰ posen veu a aquestes dades, amb referències a cabres («Un carrer sencer estava

ple de cabres, cada casa tenia una cabra»), porcs («Tenían una [co]chinera en el patio y allí criaban un cerdo») i pollastres («Teníamos los pollos abajo, y arriba los palomos»).

La presència d'animals era un motiu de conflicte, que va crear un cert tràfec de documentació administrativa per part del Patronat, com ara informes, inspeccions i amonestacions, que podien derivar fins i tot en desnonaments o denegacions de permisos per fer reparacions o obrir un negoci. Vegem-ne alguns exemples a continuació.

Hi ha informes que són fruit d'una denúncia prèvia, com és el cas de la casa 306, en la qual, el 1946, apareix la primera referència documental explícita a la presència d'animals:

“[...] se recibió informe del Ordenanza señor Rodríguez manifestando haber el inquilino retirado las cabras que tenía en casa y derribado el cobertizo.”

La titular de la casa 43 declara l'any 1948:

“[...] Que tiene en su casa un cerdo pequeño de unos cuatro meses, el que si resulta prohibido tener en la vivienda, sacará de la misma. [...] Dice que no es cierto que haya tenido nunca tres cerdos dentro de la vivienda. Añade que numerosas casa del mismo grupo tienen animales como estos dichos, y en mayor número, y hasta burros, y seguramente caballos.”

Inspecció del Patronat feta l'any 1952 a la casa 127:

“[...] La habitación del fondo derecha está sin muebles, conteniendo varios sacos de paja y alguna paja por los suelos. NO HAY ANIMALES EN LA VIVIENDA, de clase alguna. El repetido acompañante manifiesta que antes tenía una ternera en el patio, y para lo que la cebada.”

9. Píndola audiovisual IV, *Economía d'escassedat*, de la «Casa 1, 1929-1952. Escassedat», i píndoles audiovisuals II, *El treball a la casa*, i III, *Activitats comercials a les Cases Barates*, de la «Casa 2, 1953-1974. Desarrollisme».

10. Píndola audiovisual IV, *Economía d'escassedat*, de la «Casa 1, 1929-1952. Escassedat».

COMPARECENCIA.- En Barcelona, a 12 de Septiembre de 1948. Comparece la que dice ser y llamarse [redacted], y ser esposa de [redacted], citado como inquilino de la vivienda objeto de este expediente, y dice:

Que tiene en su casa un cerdo pequeño, de unos cuatro meses, el que si resulta prohibido tener, en la vivienda, sacará de la misma.

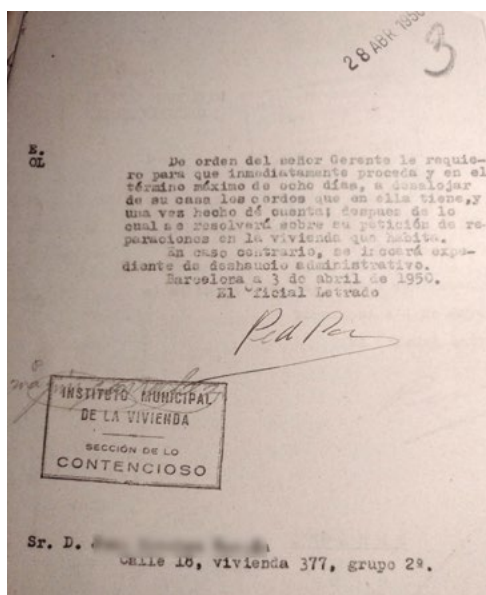
Que no es cierto que haya tenido nunca tres cerdos en la casa en que habita, o sea la nº 43, calle 8 del Grupo 2º; y que hace cinco años que no había tenido otro cerdo en la misma vivienda.

Nuevamente interrogada sobre tal particular dice que no es cierto, que haya tenido nunca tres cerdos dentro de la vivienda.

Añade que numerosas casas del mismo grupo tienen animales como éstos dichos, y en mayor número, y hasta burros, y seguramente caballos.

Y no teniendo nada más que preguntar ni serle preguntado es requerida para que en término de ocho días desaloje el expresado animal de la vivienda, pues en caso contrario se procederá a incoar expediente de desahucio, haciéndole este requerimiento por sí y por su marido [redacted] por quien dice comparecer; firmando la presente después de leída; en la fecha y lugar ut supra.

Informe corresponent
a la casa 43, 1948.
Arxiu IMHAB.

Ordre de retirada dels
porcs de la casa 377,
1950. Arxiu IMHAB.

El 1950, el requeriment de la secció del contenciós, referent a la casa 377, insta a la retirada dels animals:

“De orden del señor Gerente le requiero para que inmediatamente proceda y en el término máximo de ocho días, a desalojar de su casa los cerdos que en ella tiene, y una vez hecho dé cuenta; después de lo cual se resolverá sobre su petición de reparaciones en la vivienda que habita. En caso contrario, se incoará expediente de desahucio administrativo.”

D'altra banda, l'informe de l'any 1952 de la casa 155 aporta una descripció de l'estat del pati que corrobora el testimoni d'una de les veïnes entrevistades:

“En qué situación se encuentra el patio: Hay un gallinero de dos pisos que rebasa la altura del muro o tabique que separa con otra vivienda. Si es cierto que hay animales y cajas de pescado: Varias veces a la semana J. R. deposita cajas de pescado llenas o vacías, según la venta, en el patio, y en el mencionado gallinero hay hasta cuatro aves. Desde luego la higiene deja mucho que desear, por los malos olores que despiden.”

• Activitats comercials

Al revers d'un contracte del 1935 s'hi pot llegir:

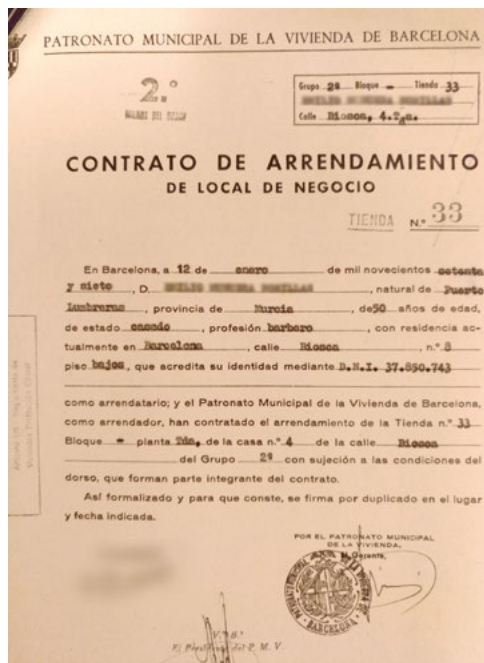
“L'arrendatari s'obliga a no establir comerç ni indústria de cap classe a la vivenda objecte d'aquest contracte d'arrendament.”

Tot i que el Patronat va concebre les cases barates com una àrea residencial, ben aviat alguns inquilins van obrir petits comerços a les cases per atendre les necessitats de la barriada i garantir-se una manera de subsistència digna. Apareixen botigues de queviures, fruïteries, polleries, peixateries, xarcuteries, bars i tavernes, perruqueries i barberies, lleteries, drapaires, merceries, drogueries i perfumeries, així com reparadors de calçat, entre altres negocis, els quals van servir per abastir la barriada, gairebé en exclusiva, fins a la inauguració del mercat el 1961.

La primera referència documental és del 1951 i correspon a la casa 18. Es refereix a un negoci d'Ultramarinos y Comestibles:

“Certifico: Que en el inmueble señalado con el número 18 de la calle 4 existe un establecimiento comprendido en la denominación de Ultramarinos y Comestibles, el cual figuraba en esta Corporación Sindical como propietario del mismo don E. C. G. desde el mes de Setiembre del año 1945 hasta finales del año 1947.”

Contrate de lloguer per una barberia a la casa 33, 1977. Arxiu IMHAB.

En aquesta mateixa línia, el 1947, un informe en l'expedient de la casa 67 descriu com una part de la llar és ocupada per un negoci:

“El establecimiento o vivienda esta destinado a trapería excepto una habitación que sirve de dormitorio. [...] Manifiesta ocupar una habitación y el comedor-cocina y estar el resto de la casa destinado a la trapería que en ella tiene su cuñado.”

Hi ha permisos per obrir negocis, com el cas de l'informe del 1954 de la casa 182:

“Clase de comercio a que piensa dedicarse: Piensan instalar una Bodega. Situación económica de la familia: La situación económica de la familia es pobre pues que entre todos no llegan a reunir 600 pts. semanales.”

O el de la casa 128 del 1956, que també subratlla l'interès del negoci per al barri, així com per a la conciliació familiar:

“Solicita: Que deseando abrir un comercio de POLLERIA en la casa vivien- da que ocupa, se me autorice a practicar las correspondientes obras en una de

las habitaciones de la mencionada casa. En apoyo a la petición realizada, paso a exponer lo siguiente: Mi esposa ACS trabaja ya como profesional y por cuenta de otro, en el ramo de Polleria. En este Grupo de Casas Baratas Milans del Bosch, no existe ningún otro comercio similar, y desde hace muchísimo tiempo se hace sentir la necesidad de establecer el mismo para mayor comodidad de los usuarios de este artículo. Soy morador de la vivienda 128, desde su construcción, y en todo momento fui observador escrupuloso de las disposiciones emanadas antes por el Patronato, y actualmente por el Instituto Municipal de la Vivienda. Vivo con la esposa y una hija en la casa reseñada, y la autorización a mi favor para instalar el comercio que solicito, determinaría, además de posibles ganancias, que mi hija habitualmente delicada recibiera cuidados de su propia madre, cosa que ahora y para dedicarse a su profesión, a delegar en otra persona.”

El 1962, la inquilina de la casa 324 expressa la necessitat d'obrir un negoci per mantenir-se econòmicament, i ofereix diverses opcions:

“Expone: Que habiendo tenido que abandonar hace ya algún tiempo sus antiguas actividades de comercio de gallinas, porque su edad le impide viajar; y siendo viuda, y de hecho sola, desearía poder dedicarse al comercio, que ha sido siempre lo suyo, invirtiendo sus pocos ahorros, que, de otro modo se le irán acabando. Hace 30 años que es inquilina del Patronato, más de 20 en la misma casa. Hace presente que impedirle que tenga en su casa actividades comerciales es casi tanto como condenarla a que, a poco tiempo, tenga que refugiarse en un asilo. [...] Alternativamente y según pudiera resultar más conveniente le interesa para:

1) Lechería, de las que cree no hay ninguna en la barriada.

2) Frutas y verduras, que había una, ahora cerrada: esto es un trabajo más duro para su edad, pero podría hacerlo.

3) Mercería, que se autorizó una cuya petición había sido posterior a la que hizo la abajo firmante.

4) Huéspedes en las condiciones en qué tiene permiso gubernativo, o sea hasta un número de tres.

5) Cualquier otro comercio similar a los expresados, que pareciera más conveniente al Patronato.”

N’hi ha que informen de la voluntat de traspasar el negoci. És el cas del document del 1953 dels habitants de la casa 93, on s’exposa:

“Que por motivos de salud de sus familiares, se ve en la imprescindible necesidad de trasladar su domicilio a una localidad de clima seco y por consiguiente de dejar de utilizar el alquiler de su actual domicilio, dónde tiene instalado además una carbonería al detalle.

El diciente es persona, que aparte de su pequeño negocio de carbonería carece totalmente de blanca¹¹ y recursos económicos, por lo que le es necesario para atender a los gastos de traslado y de subsistencia, mientras no se ocupe en otra actividad, vender a los precios reales, las existencias y útiles de su carbonería. Esto solo puede lograrlo si ese Patronato, que Ud. tan dignamente dirige, le hace el señalado favor de que, al tiempo que acepta su renuncia a la vivienda y tienda, se digne extender Contrato a favor de una persona que quiera continuar el negocio de carbonería y que por ello tendrá interés en adquirir sus existencias, báscula, balanzas, capazos, carretón, cofas, sarrias, palas, etc., al precio que realmente valen. En otro caso el que suscribe se vería obligado a malvender las existencias y ceder a bajo precio los útiles reseñados con una pérdida económica que le llevaría al borde de la miseria.”

11. La paraula «blanca» apareix borrosa al document. Pensem que es pot referir a «no tenir diners».

També n’hi ha que pretenen canviar l’activitat comercial, per adaptar-se a les necessitats de la clientela. Així ho exposa el 1954 la llogatera de la casa 609:

“Expone: Que es arrendataria de los bajos de la referida casa, en la que tiene instalada una tienda de comestibles, convenientemente autorizada por este Patronato Municipal de la Vivienda. Que en la misma y también autorizada además de la venta de artículos comestibles al detall, también expende al público frutas y verduras, que tiene que adquirir en el mercado central (Borne) muy distanciado de mi domicilio y en invierno por exceso de molestias y en verano por perjudicarse esta clase de artículos, ha decidido retirar de la venta los mismos y, en su lugar, sustituirlos por la venta al detall de legumbres cocidas obligado ello por las referidas circunstancias y también a petición de la clientela. Por lo que a V. Suplica se digne autorizarme la sustitución de la venta al detall de frutas y verduras por la venta de legumbres cocidas al detall por entender que reúne la tienda las condiciones necesarias para ello según dictamen del Ayuntamiento de esta ciudad.”

Un cas similar, el 1965, a la casa 165:

“Exponen que desena darse de baja del comercio de comestibles (por no ser rentable) e instalar en el mismo local un bar de 4º categoría, continuando el nuevo negocio a nombre de mi señora, como viene figurando la tienda actual de comestibles.”

Alguns dels expedients aporten informació sobre la distribució de la casa en la qual es combina l’habitatge amb una activitat comercial, com l’informe de la casa 472 del 1953:

“Expone: Que deseando establecer en la habitación primera a mano derecha de dichos bajos una lechería me es necesario efectuar el revoke de

paredes y construir un mostrador de 1,85 de largo recubierto de mosaico de Valencia y mostrador de mármol.”

D’altres, com aquest del 1959 de la casa 223, aporten, a més, informació sobre altres negocis que hi ha al barri:

“Distribución habitaciones: Tres habitaciones. Una de ellas se destinará para tienda. Artículos que expendrán: Frutas y verduras. Situación familiar: Trabajo titular: compra-venta de chatarra. Trabajo esposa: en fibras diversas «Godoy y Trias» (desde hace una semana y para dar solución al problema económico familiar y en espera de la concesión establecimiento). Confían en la tienda para el sostenimiento familiar y para el futuro de los hijos. Estado salud: Titular operado dos veces de estómago. No puede hacer trabajos pesados. Necesidades vecindario del Grupo: En el Gº: una en la c. Ardévol nº 2. En algunas de las tiendas de comestibles —unas 7 u 8— venden verduras para atender a las solicitudes del vecindario. Fuera del Gº: En la carretera San Adrián nº 2. En «Economato Buen Pastor», se venden frutas y verduras. En la calle Claramunt, 30, en un edificio que no es del Patronato.

En toda la calle Mollerussa, no hay ningún establecimiento de verduras ni frutas. La opinión del vecindario —hombres—¹² es que es de interés una tienda. La opinión de las amas de casa creen también que es necesario y urgente su instalación.”

L’informe de 1960 de la casa 66 documenta una instal·lació rudimentària per poder exercir:

“Expone: Que su hija, E. L. P., de 25 años de edad, de profesión Peluquera, desea poder instalar en los bajos mencionados que ocupamos un negocio de PELUQUERÍA DE SEÑORAS a fin de atender a las necesidades del hogar con sus ingresos. [...]”

12. La paraula «hombres» està afegida al document, escrita a mà.

I la resposta del Patronat:

“Desean instalar una peluquería para Sras. Ocupando comedor de la vivienda y parte de la cocina. No existe ningún establecimiento similar por las cercanías del mismo, tratándose al parecer de una instalación muy rudimentaria y solo para ayudar a vivir, no tienen alta de contribución ni impuesto alguno, así mismo en la fachada no existen letreros anunciadores. A juicio de este Informador podría autorizarse dicha instalación.”

S’ha trobat constància de consultoris mèdics en algunes cases. El 1956 s’autoritza instal·lar-ne un a la casa 416 (pagant 100 pessetes/mes). El mateix any, una habitació de la casa 726 és destinada a dispensari del doctor Sauqué Gallardo. També es diu que només hi ha dos consultoris mèdics gratuïts: Dr. Carranza a la casa 416 i Dr. Delgado a la casa 160.¹³ El 1960, a la casa 456 s’instal·la un dispensari mèdic amb medicina general, medicina d’urgència i pediatria amb permanència nocturna, segons el document de sol·licitud:

“Que siendo el servicio médico existente en la Barriada del Buen Pastor muy deficiente; los facultativos que suscriben tienen proyectado instalar un Servicio Médico permanente, del que carece la Barriada, para así poder atender las necesidades de aquellas personas económicamente débiles que por su salud o trabajo no pueden trasladarse al centro de la ciudad.”

També hi ha el registre d’una llevadora que el 1948 es trasllada amb la seva família a la casa 535 per cobrir les necessitats de la barriada.

Anys després, el 1976, a la casa 130 s’obre la Cooperativa Obrera del Bon Pastor, que té una carta de recomanació signada pel mossèn Alberto Losada i on el 1939 s’havia instal·lat la Compañía Barcelonesa

13. Aquesta última dada no la podem contrastar amb la documentació a la qual hem tingut accés.

de Electricidad «para facilitar las relaciones entre los habitantes del grupo y la Cía.».

La llista de casos similars és molt llarga. Per extractar-ne només alguns dels que hem trobat a les fonts documentals: el 1950, a la casa 93 s'instal·la una carbo-neria que als anys seixanta és traspassada i transformada en merceria-perfumeria, i a la dècada dels anys setanta, en taverna-xarcuteria; a la casa 79 hi ha una farmàcia que obre el 1956 i continua figurant als registres fins que es va tapiar la casa el 2007; un «rápido de calzado» a la casa 48 (1947); un bar a la casa 19 (del qual tenim informació fins al 2016); una barberia a la casa 338 (1948), i un drapaire a la casa 67 (1948). A banda d'aquestes referències primerenques, s'ha trobat documentació d'una quarantena d'habitatges que estaven en situacions similars, corresponents majoritàriament a la forquilla cronològica que abasta la Casa 2, 1953-1974. Així mateix, també hi ha constància documental d'activitats comercials fins a temps recents.

Convé subratllar que ens referim als inquilins que declaraven al Patronat l'ús d'una part de l'habitatge o bé de tot sen- cer per a la seva activitat comercial (per la qual el Patronat percebia uns ingres- sos). En realitat, tenim coneixement de

molts altres casos no declarats al Patro- nat. N'és un exemple la perruqueria del carrer de Barnola —casa 381, on ara hi ha l'entrada de les cases museïtzades—, que tenia un rètol al carrer, tal com es pot veure en alguna fotografia, però que no apareix als registres del Patronat.

• La pràctica del relloguer

Al revers d'un contracte de 1945 s'hi pot llegir:

“Está completamente prohibido al ar- rendatario subarrendar el total o parte e la vivienda, así como tener realquila- dos, tanto si es a título costoso como a título gratuito.”

En els reversos dels contractes de lloguer —de diferents anys—, el Pa- tronat prohibia rellogar la casa, fos de manera total o parcial. Hi ha documents que fan referència a un desnonament, atès que no tenien permís per fer-ho. És el cas de la casa 733. En un expedient del 1957, s'indica que la titular viu amb un matrimoni:

“Admitió hace unos cinco años en la vivienda a don F. B. M. y su esposa L. L. M. sin conocimiento ni autori- zación de este Patronato; los cuales abonan a la beneficiaria la cantidad mensual de 32 pts. Resultando que el 20 de Diciembre de 1956, se dirigió requerimiento para que desalojasen la vivienda los ocupantes no autori- zados y concediéndoles un plazo de TREINTA DÍAS, para dicho desocu- po, plazo que se prorrogó el día 11 de Febrero de 1957, hasta el 25 de Abril. [...] Considerando que dada la escasez de viviendas en la actualidad, resulta súmamente difícil hallar alojamiento máxime en breve espacio de tiempo. Considerando sin embargo que tanto la beneficiaria como los ocupantes indebidos antes citados además de quebrantar las normas que regulan las viviendas protegidas no han atendido

Vista del carrer de Barnola amb el cartell d'una perruqueria. Fotografia de la família de Teresa Bullich Fradera, dècada del 1960.

INSTITUTO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA

GRUPO 2a.

270

VIVIENDA nº 270 CALLE nº 4. TIPO B.I.

hija de

COMPARECENCIA.- Don [redacted] manifiesta que en la actualidad las personas que ocupan la vivienda son:

Nombre y apellidos	Edad	
Anton	83	titular
Isabe	40	hija vda.
Eugen	22	nieta
Josef	14	"
Natal	5	biznieta
Engre	40	realquilada
Anton	18	"
Maria	22	"
Juana	18	"
Franc	7	"

Poseo el Contrato de alquiler: No, dice que lo tiene el Instituto.
SOLICITA, se extienda nuevo Contrato de alquiler a nombre de la misma titular.

Barcelona, 1a Febrero 1949.

EL COMPARECIENTE,

ANTECEDENTES:
CONTRATO VIGENTE.-
Nombre [redacted]
Fecha 1a Junio 1935.
Precio 25' ptas.
Tipo Vivienda B.I.

FICHA PAGOS.-
Ultimo pago En Diciembre pagó Noviembre 1943.
Expto. en trámite

FICHA SOCIAL.- [redacted]

Barcelona, 7 Febrero 1949.

Informe de la casa 270 amb la referència de les persones rellogades, 1949. Arxiu IMHAB.

al requerimiento que se les dirigió para que desalojasen la vivienda. Por todo lo cual el Oficial Letrado que suscribe propone requerir nuevamente a doña C. F. C. para que desalojen la vivienda los ocupantes no autorizados en el plazo de SESENTA DÍAS, e imponer a la beneficiaria la sanción económica de CINCUENTA PESETAS.”

D'altra banda, també s'han localitzat expedients d'autorització de convivència. N'és un exemple el de la casa 253, del 1956, en el qual s'autoritza l'entrada d'un «amic» i la seva dona a la casa. El mateix any, apareixen tres ocupants (sense relació de parentiu entre ells) que li abonon 150 pessetes al mes. Dos anys després, la titular es trasllada a una residència perquè no té família.

No obstant això, als informes i els censos veïnals trobats als expedients de les cases, especialment els que fan referència a les dècades del 1940 i el 1950, sovint apareixen llistes d'habitants.

Així, al cens veïnal del 1954, corresponent a la casa 239, hi ha registrades quinze persones de tres nuclis familiars diferents i sense relació de parentiu: la família del titular i dues famílies que consten com a ocupants. Fos perquè hi havia més demanda de cases que cases disponibles —les cartes de recomanació dels llocs de feina o de tercers són una prova que no sempre era fàcil aconseguir-ne una— o per compartir les despeses comunes de la llar, la pràctica del relloguer és habitual, i als documents apareixen nombroses famílies rellogades, que a vegades figuren com a «ocupants».

En alguns casos, es tracta d'una relació de llarga durada. El 1949, a la casa 327 hi ha una parella amb dos fills, i l'any 1982, després de la mort del titular, se'ls regularitza el contracte. Una situació similar ocorre a la casa 275, on el 1942 figura una família de cinc membres, el cap de família de la qual, el 1947, quan el titular ha de deixar la casa, es converteix en titular del contracte.

Abans de fer nous contractes —el 1949 es va dur a terme una regularització important—, sovint es feien informes d'habitants. Així, per exemple, el mateix 1949, a les cases 270 i 293 hi figuren deu persones entre membres del nucli familiar del titular i rellogats.

No sempre ens ha arribat de quina manera es compartien les despeses de lloguer. Per exemple, la família de tres membres de la casa 296 indica en un informe del 1959 que no paga res, i que està a l'espera de traslladar-se a Badalona.

En altres casos sí que tenim informació del que pagaven en concepte de relloguer. A continuació n'exposem alguns casos.

A la casa 279, el 1949 hi vivien tres famílies. Una de les rellogades, de tres membres, pagava 15 pessetes al mes, i el contracte de lloguer era de 32 pessetes.

A la casa 393, que tenia un contracte de lloguer del 1947 amb aquest mateix import de 32 pessetes, el 1952 hi havia rellogats una mare amb dos fills que pagaven 50 pessetes al mes.

En un informe del 1955 relatiu a la casa 277, hi apareixen dos nuclis familiars: el del titular, casat amb tres fills, i, com a rellogats, el germà del titular amb la dona i dos fills. S'indica que «ocupan la vivienda desde Enero de 1955 pagando la mitad del alquiler», amb un contracte del 1949 de 32 pessetes.

En un informe del 1958, fet abans de la signatura d'un nou contracte, a la casa 200 hi apareixen dues famílies: el titular —que no resideix a la casa—, la seva mare, la dona i una filla, i un matrimoni rellogat amb sis fills. Tal com es pot llegir al document, «lleven en la vivienda años pagando 35 pts.». El contracte de lloguer del 1943 és per valor de 33 pessetes mensuals.

El 1970, a la casa 103 hi havia una família de tres membres que apareix com a «convivent», amb autorització, i que vivia amb el titular del contracte. En un informe s'indica que el convivent pagava al Patronat 600 pessetes (dotze mensualitats de lloguer) com a garantia del compliment de les seves obligacions de convivència.

IV. La lluita per la millora de la casa

El 1981, mig segle després de la construcció de les cases, el Patronat inicia un seguit d'intervencions de rehabilitació que s'allarguen fins a mitjan anys noranta. Fins llavors, però, els llogaters van ser els encarregats del manteniment i la millora dels habitatges. La sobreocupació de les cases de la qual donen testimoni els informes i els censos veïnals de les primeres dècades —amb diversos nuclis familiars convivint sota el mateix sostre— provoca que alguns inquilins emprenguin les primeres obres de reforma d'autoconstrucció a les seves llars, amb l'objectiu d'augmentar-ne la superfície útil disponible.

• Autoconstrucció

Les primeres informacions registrades a l'Arxiu del Patronat daten del 1946, quan el titular de la casa 471 afirma que ha fet millores a la casa: ha arreglat portes, sostres, façana i la totxana de la cuina i ha pintat la casa. Aquest procés d'autoconstrucció, en el qual no intervé el Patronat i que dona resposta als dèficits constructius i de millorar les condicions de la llar, és una constant. Sovint, les obres es feien sense demanar permís, i en tenim constància arran d'informes, expedients o denúncies. L'ocupació del pati de manera total o parcial és una de les primeres intervencions d'autoconstrucció que hi ha a la documentació consultada.

És el cas, per exemple, de la casa 114. En un informe del 1949, s'indica:

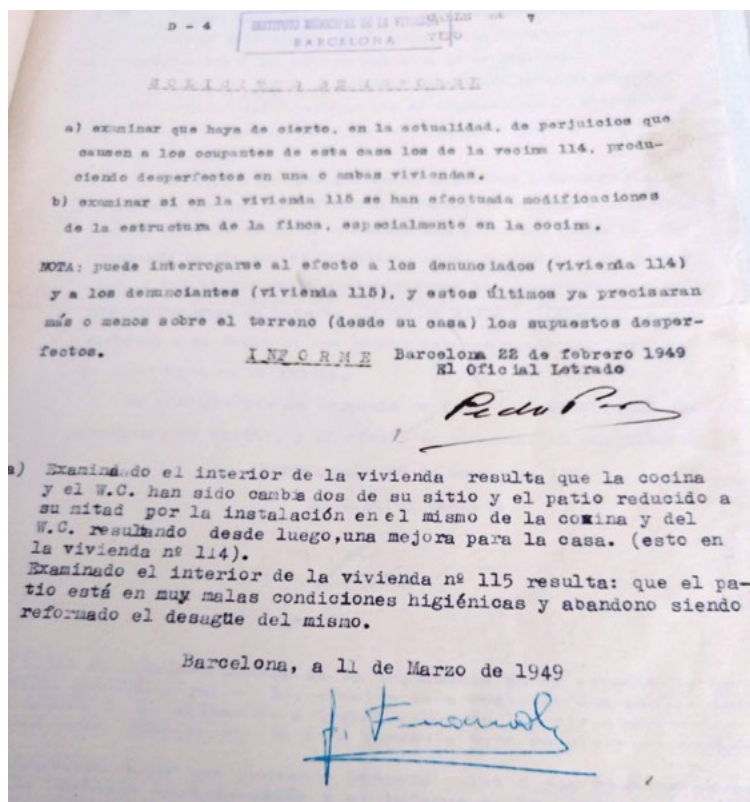
“Examinado el interior de la vivienda resulta que la cocina y el W.C. han sido cambiados de su sitio y el patio reducido a su mitad por la instalación en el mismo de la cocina y del W.C. resultando desde luego, una mejora para la casa.”

O el de la casa 367, del 1961:

“El patio está cubierto y encima hay un gran gallinero, se ha suprimido una habitación (la de entrando a la izquierda), por haber corrido el tabique dejando el pasillo convertido en comedor.”

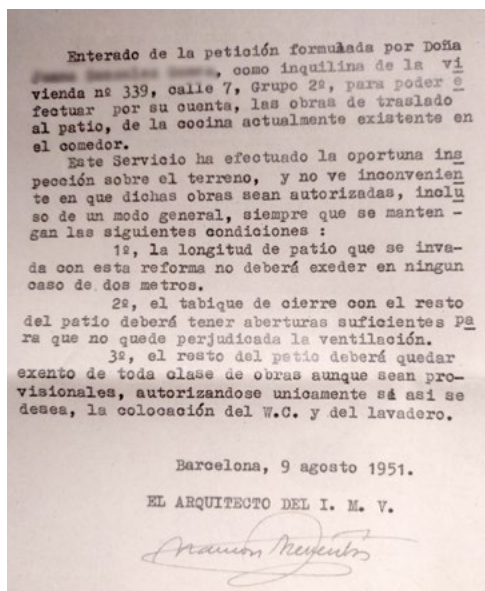
A l'informe del 1950, referent a la casa 726, s'indica el pagament que cal fer per rebre el permís pertinent:

“En la vivienda 726 de la calle 28 del Grupo 2º se ha derribado el tabique que separa el comedor del dormitorio contiguo de fachada formando una sola estancia se ha trasladado la cocina al patio donde normalmente está el W.C. y éste se ha situado en otro lugar del mismo patio. La reforma sin ser norma de este Instituto autorizarla, no merece la vivienda y en caso de ser aceptada la fianza a depositar debe ser de 2.000 ptas.”

Descripció de la casa 115 en la qual s'indica que el 1949 ja s'ha desplaçat la cuina al pati. Arxiu IMHAB.

Autorització d'obres a la casa 339, 1951. Arxiu IMHAB.

També hi ha constància de sol·licituds de permís de reforma i la resposta de l'administració, com en el cas de la casa 339, l'any 1951:

“Expone que por dificultades de conducción de la chimenea de la cocina que está situada en la habitación que hace de comedor resultando en muchas ocasiones

antihigiénico. Suplica con el mayor respeto le sea concedida la debida autorización para trasladar por su cuenta, en cuestión de gastos para obras, la cocina y construirla en las debidas condiciones en el patio de la misma casa. [...] Este Servicio ha efectuado la oportuna inspección sobre el terreno, y no ve inconveniente en que dichas obras sean autorizadas, incluso de un modo general, siempre que se mantengan las siguientes condiciones:

1º la longitud de patio que se invada con esta reforma no deberá exceder en ningún caso de los dos metros.

2º el tabique de cierre con el resto del patio deberá tener aberturas suficientes para que no quede perjudicada la ventilación.

3º el resto del patio deberá quedar exento de toda clase de obras aunque sean provisionales, autorizándose únicamente si así se desea, la colocación del W.C. y del lavadero.”

O de la casa 122, del 1960:

“Este servicio estima que puede llevarse a efecto el desplazamiento de la cocina al lugar en que se encuentran instalados el lavadero y cuarto de aseo, traspasando éstos, pero dejando un patio suficiente de 9,00 m2 para dar ventilación e iluminación a las dependencias con huecos al mismo. La fianza a depositar será del orden de las 500 pesetas, con el fin de reponer la vivienda en su primitiva estructura en su día.”

O de la casa 194, del 1962:

“Reformar la cocina, poner un cuarto de aseo en el patio y cambiar el W.C. y depósito del agua.”

Altres documents proven la desesperació del veïnatge, especialment famílies nombroses, per poder viure dignament a les exigües casetes. És el cas de l'informe del 1958, relatiu a la casa 200, que planteja la construcció d'una habitació extra:

“Expone: Que se le han frustrado todas las esperanzas que tenía de poder lograr vivienda independiente para sí, su esposa y sus seis hijos, el mayor 14 años y el pequeño 1 año, para los cuales —ocho personas— solo dispone de una habitación estrecha, de casa de esquina. Ya puede suponer V. S. nuestra angustia tanto por la moral como por la higiene, puesto que matrimonio y todos los hijos en la misma habitación siendo dos niños y cuatro niñas. Ante situación tan triste, habíamos pensado solicitar el permiso para construir una habitación en el patio y así teniendo los mayores en habitación independiente, nuestra situación ya no sería tan desesperada.”

I la resposta del Patronat:

“Hecha la visita de inspección a la vivienda de referencia, se ha podido constatar la veracidad de lo expuesto en el anverso de esta instancia y se ha comprobado la posibilidad de acceder a la petición de construir una habitación destinada a dormitorio, en el patio de vivienda, para lo cual deberá construirse en el espacio libre existente, sin necesidad de reformas en la estructura actual, dejando libres las oberturas de las habitaciones existentes y dejando libre un espacio suficiente de patio.”

Una problemàtica que apareix també el 1978, a l'expedient de la casa 739, on el titular ha unit dues cases:

“Manifiesta: Que comparece ante este Departamento para aclarar la situación con respecto a haber derribado la pared que separa la vivienda n° 739, de la cual es titular, con la 740, que se encuentra al lado de la suya. Indica el compareciente que son familia numerosa compuesta de diez hijos, una hermana del titular, el titular y su esposa además la esposa se encuentra en estado de buena esperanza esperando un nuevo hijo que

hará el número once, que la vivienda que ocupan la n° 739, tiene tres habitaciones motivo por el cual les es imposible vivir decentemente, que sabiendo que el titular de la vivienda n° 740 debido a estar muy enfermo vivía en casa de sus hijos lo mismo que su esposa, donde fueron para estar mejor cuidados, ya que la esposa también es de bastante edad, hablaron con el compareciente y le ofrecieron si querían ocupar dos habitaciones de la vivienda n° 740, cosa que hicieron y no sabiendo que incurrían en falta grave, de esa forma podían solventar el problema de la falta de habitaciones, derribaron el tabique del patio para no tener que entrar por la puerta de acceso de la vivienda n° 740, indican que desconocían la gravedad que estos hechos. Este Patronato pone en conocimiento del compareciente, la obligación que tiene de levantar el tabique derribado en el plazo más corto posible. El compareciente pide ocho días de plazo para dejar todo en su estado primitivo y desalojar de la vivienda dos camas que puso con el fin de que pernoctasen en la misma dos de sus hijos [...].”

Altres reformes, com les que es relaten a continuació, fan referència al manteniment.

El 1957, els inquilins de la casa 686 volen rectificar una primera reforma dels anteriors llogaters:

“Expone: Que los anteriores arrendatarios de la vivienda que ocupa hicieron unas modificaciones en la misma, las cuales una vez efectuadas, quedó el water dentro de la cocina, ocasionando una serie de molestias no solo ya en el orden material, sino por lo antihigiénico que resulta, y más teniendo un hijo pequeño.

Por lo expuesto a V. I. Suplica: Le sea concedido el oportuno permiso para trasladar el water al patio de la vivienda, corriendo todos los gastos que ocasione a cuenta del solicitante, así como comprometiéndose a dejarlo en perfecto funcionamiento.”

Un cas similar el trobem a l'informe del 1959 de la casa 609:

“Existe una cocina en forma de chapa que no tiene utilidad alguna, ocasionándome molestias constantes y pérdidas de tiempo. Que con la debida autorización de ese Patronato y pagando por mi cuenta la instalación de una cocina económica, desearía me concediera la debida autorización.”

O a l'informe de la casa 195 del mateix any:

“Expone: Que en el referido domicilio y por ser de construcción vieja, se van notando goteras en la cocina con rotura de tejas, anormalidades en los servicios sanitarios como son obstrucción de desagües y depósitos, por lo que Suplica le sea concedido el referido permiso para principiar las obras, así como levantar un muro en la parte exterior del patio, para evitar que los habitantes infantiles tiren piedras a la casa en su interior.”

Tot i que des dels anys vuitanta, el Patronat impulsa diverses campanyes de rehabilitació, molts veïns continuen amb l'autoconstrucció, perquè no els incrementin el preu del lloguer. La sol·licitud d'obra, el 1994, de la casa 177 exemplifica aquest cas:

“Les comunicamos que las obras que queremos realizar en dicha vivienda son:

- Ampliación del comedor: derribo del muro de una de las habitaciones.
- Aplicación de baldosas: en todo el suelo de la vivienda.
- Estucado de todas las paredes.
- Reforma de la cocina.
- Reforma del lavabo.
- Reforma de puertas y marcos.
- Contador corriente: colocación e instalación de dicho contador en la fachada de la vivienda, a cargo de un técnico autorizado.
- Arreglo de la fachada.
- Instalación nueva de tuberías.
- Instalación nueva de electricidad.”

• Plans de reforma institucionals

«A finals de l'any 1981, per primera vegada, el Patronat es planteja uns objectius per al proper any en matèria de rehabilitació, una de les operacions prioritàries seria dignificar els habitatges que tenia en règim de lloguer, millorant-ne les condicions higièniques i reconsiderant-ne la validesa de la superfície».¹⁴ Del 1984 al 1987, segons dades de la revista *Habitatge* (1984), es va intervenir en 333 habitatges. Aquest procés de rehabilitació, que es va allargar durant els anys vuitanta, era voluntari, a canvi d'un increment del lloguer. Posteriorment, el 1991 es va iniciar el Programa de rehabilitació del grup 2 del Bon Pastor i el grup 4 de Ramon Albó, que tindria continuïtat fins a mitjan dècada.

En aquestes campanyes de rehabilitació, impulsades pel Patronat per transformar les cases en llars més confortables, es proposaven diverses opcions de reforma, que implicaven: refer teulades, aïllar sostres i parets perimetrals, col·locar nous paviments de gres, substituir finestres i fins i tot ampliar la superfície disponible amb la instal·lació d'una remunta, la qual cosa augmentava l'alçària de les cases, i venia acompanyada d'un increment substancial del preu del lloguer.

Als inquilins interessats a acollir-se al Pla de rehabilitació (Pressupost d'inversions 1986), se'ls oferien diferents opcions, sempre a canvi d'un augment del preu:

1. No acogerse a rehabilitación interior;
2. Acogerse a rehabilitación Grado 0;
3. Acogerse a rehabilitación total.

14. Francesc OBÓN I ASENSIO (coord.), Barcelona. Les Cases Barates, Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, 1999.

El titular de la casa 169 s'hi va acollir i va optar per l'opció 3, que li va suposar una actualització del lloguer a 2.200 pessetes. Tenia contracte signat el 1947 per 33 pessetes.

En canvi, el mateix any, la llogatera de la casa 92 escull l'opció 1, que suposa passar a pagar una mensualitat de 1.590 pessetes. La titular tenia un contracte signat el 1960 per 50 pessetes.

La mateixa dinàmica s'aplica uns anys després. El Pla de rehabilitació del 1991 també ofereix diverses opcions:

- “1. Cubiertas y falso techo;
2. Cubiertas, falso techo y aislamiento de fachadas;
3. Cubiertas, falso techo y aislamiento de fachadas y lavabos patio;
4. Otras.”

El 1992, la titular de la casa 16 sol·licita l'opció 2:

“Se le informa que el importe del nuevo contrato de arrendamiento para la opción 1 y las obras suplementarias, será por un total de 7.115 pts./mensuales.”

El 1993, el titular de la casa 179 es decanta per l'opció 1:

“Se le informa que el importe del nuevo contrato de arrendamiento para la opción 1 y las obras suplementarias, será por un total de 4.815 pts./mensuales.”

El fet que molts inquilins ja haguessin impulsat obres de manteniment i millora de la llar pel seu compte, afegit a l'augment del lloguer que suposava la proposta, va provocar que no s'hi acollissin tots els titulars dels contractes. Altres llogaters, en canvi, van decidir no fer cap actualització a les cases, ni pel seu compte ni acollint-se als plans institucionals. És el cas de la casa 593, que, tal com llegim en un informe del 1993, manté la distribució original:

“En la distribución original había un inodoro y lavabo en un lado del patio, que continúa igual, o sea sin ducha.”

En tot cas, s'indica que la casa s'utilitza com a annex de la botiga de comestibles de la casa 18.

Cloenda

Com apuntàvem al començament del text, queda assolit el nostre doble propòsit de posar a l'abast de la comunitat investigadora aquestes dades històriques i fonts documentals —que poden ser d'utilitat per a futures recerques en l'àmbit de la història urbana i social de la ciutat— i d'assenyalar on i com pot ampliar aquesta informació qui desitgi trobar detalls que aquí no han cabut. Ens conformem a haver presentat una aproximació històrica que contribueixi a comprendre, des de diferents perspectives, la realitat polièdrica d'un barri que va néixer en els límits de la localitat de Santa Coloma de Gramenet, que el 1945 va ser annexionat a Barcelona i que, amb l'arribada del metro el 2010, es va connectar plenament amb la ciutat, per completar un cicle de gairebé un segle.

3. LES CLAUS DE LA INTERVENCIÓ MUSEÍSTICA A LES CASES BARATES

3.1. D'HABITATGE A MUSEU: EL CONTROL ARQUEOLÒGIC

Toni Fernández

Un fet diferencial dins del projecte museístic de les Cases Barates del Bon Pastor ha estat la realització d'un seguiment i control arqueològic en tot el procés de l'obra i l'aplicació de la metodologia arqueològica que ha portat al descobriment, la conservació, la protecció i la incorporació d'elements patrimonials inèdits.

Segons la legislació, és obligatori fer seguiments arqueològics en punts susceptibles de trobar restes arqueològiques al subsol o en les obres de transformació d'edificis històrics.¹ Gràcies als seguiments i a la feina dels professionals de l'arqueologia, s'ha pogut preservar una part important del nostre patrimoni.

La legislació, doncs, marca quan, com i on es duen a terme aquests seguiments i controls arqueològics. Però, què succeeix en la resta d'obres que queden fora de la legislació?

La resposta és senzilla: no es fa cap seguiment, llevat que la propietat ho demani.

En el cas de les obres de transformació d'una illa de cases al barri del Bon Pastor en un nou equipament per a la ciutat, s'han trencat molts esquemes respecte a la valoració patrimonial i això ens ha portat a formulació moltes preguntes, com ara: què considerem patrimoni?, hi ha una cronologia mínima?, es pot aplicar la metodologia arqueològica a unes cases amb menys de cent anys d'història? En aquest text es respondran aquestes preguntes i es farà una explicació de tot el procés, des de les primeres cales realitzades l'any 2018 fins a la inauguració de l'equipament. També farem menció dels criteris tècnics tant per a la conservació d'elements decoratius o estructurals com per integrar-los dins del discurs museístic.

Quan parlem de seguiment arqueològic a les obres del nou equipament de les Cases Barates del Bon Pastor, fem referència a l'actuació a les façanes i l'interior de l'illa de cases delimitada al nord pel carrer de Tàrraga, a l'est pel carrer de Bellmunt, al sud pel carrer de Claramunt i a l'oest pel carrer de Barnola, al barri del Bon Pastor, dins del districte de Sant Andreu. En total, setze cases construïdes l'any 1929. Les tasques de seguiment es van dur a terme entre els mesos de febrer de 2022 i març de 2023, amb un equip

1. La Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català, dedica el capítol IV del títol II a regular específicament la protecció del patrimoni arqueològic. Posteriorment, el Decret 78/2002, de 5 de març, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic, estableix el desplegament reglamentari de la regulació legal esmentada.

format per un arqueòleg i una conservadora-restauradora, seguint els criteris tècnics del MUHBA i aplicant la metodologia de registre arqueològic en tot el procés.

La intervenció fou plantejada amb dos objectius: en primer lloc, la recuperació d'elements patrimonials i la documentació de les fases històriques a l'interior de les Cases Barates del Bon Pastor, i, en segon lloc, i com a complement a l'anterior, per al coneixement dels mètodes constructius i dels elements decoratius que es poguessin trobar ocults i que poguessin ajudar a la museografia del futur equipament. Per assolir els objectius proposats, es plantejà l'actuació següent: en un primer moment, identificar i marcar aquells elements visibles a les façanes, a l'interior de les cases, als patis i als terrats, com ara portes, reixes, mobiliari, electrodomèstics, llums o altres objectes diversos —també, fotografies i documents deixats pels habitants de les cases—; en segon lloc, fer cales arqueològiques a les parets i els terres per trobar estructures i elements decoratius de fases anteriors i valorar el seu estat de conservació, i, en tercer lloc, controlar el desmuntatge d'elements, estructures, parets, sostres i terres.

Desmuntatge del pati
costat BARNOLA 24,
febrer de 2022.
Fotografia de
Toni Fernández.

Segons la definició del *Diccionari d'arqueologia* del Termcat, l'arqueologia és la disciplina que estudia les societats humanes a partir dels vestigis relacionats amb la seva història. Si agafem la definició i l'apliquem al cas del Bon Pastor, veiem que és totalment encertada, ja que és l'acció humana la que transforma un territori dedicat històricament a camps de conreu en un lloc per viure, la materialització d'un plantejament urbanístic amb espais públics i espais privats. Els habitants de les cases van deixar vestigis al llarg de tota la història, alguns força evidents que impliquen la transformació d'espais originals, com el trasllat de les cuines des del menjador fins als patis, que es fa de manera sistemàtica, o el desmuntatge de parets, prescindint d'alguna habitació per tenir un menjador més gran. Altres vestigis no són visibles, perquè han quedat ocults amb el pas dels anys, com els paviments o els elements decoratius a les parets.

Tots els vestigis deixen una empremta, però com podem trobar-los? En el cas de les Cases Barates del Bon Pastor, per quatre vies diferents. La primera, per mitjà de les fonts orals: en molts casos, els veïns i veïnes que van habitar-les, amb el seu testimoni, han permès localitzar paviments o elements decoratius, fos perquè els havien fet ells mateixos o perquè recordaven haver-los vist quan eren petits. Sense la implicació dels veïns, mancaria una informació important en el coneixement de les cases.² És el cas d'una veïna de BELLMUNT 5, que relacionava els canvis decoratius de casa seva (pintures i terres) amb esdeveniments familiars com la mort del pare o la comunió de la filla.³ Les fonts orals donen un valor afegit a les decoracions trobades, perquè expliquen l'evolució de les decoracions des d'un

2. Vegeu el capítol 3.3, «Recerca i compilació de documents», d'aquesta publicació.

3. Aquest relat apareix a l'audiovisual *Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge*, que es projecta a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor i que es troba a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

punt de vista al qual ni les fonts documentals ni l'arqueologia poden arribar.

La segona via és per mitjà de les fonts documentals, tant les recollides als arxius, que ens permeten tenir informació de la gent que vivia a les cases o consultar les planimetries originals on s'aprecien les distribucions originals de l'any 1929, com les fotografies proporcionades pels veïns i veïnes dels respectius arxius fotogràfics familiars o recuperades en el procés d'entrar a les cases a l'inici de l'obra. Les fotografies dels interiors permeten no només veure el tipus de mobiliari, sinó també les decoracions interiors de les cases, fossin pintures fetes directament a les parets o papers pintats que ens donen informació sobre les modes en les diferents dècades.⁴

La tercera i quarta via per trobar vestigis són per mitjà de l'aplicació de la metodologia arqueològica. L'activitat humana transforma l'entorn, el paisatge o l'interior de cases o llocs de treball, deixa una traça subtil o molt evident. Des de tallar sílex fins a la construcció d'una fàbrica tèxtil, tot deixa una empremta, que dins del seu context original permet explicar una part de la nostra història. Si agafem com a exemple les diferents seus del MUHBA, veurem l'acció humana al llarg de la vida de la ciutat i els vestigis que hi van deixar els seus habitants, fos en un refugi antiaeri, a les muralles romanes, en una fàbrica o a les cases del Born i del Bon Pastor. En el cas de les cases, les transformacions interiors impliquen l'obertura i el tancament d'espais, la superposició de paviments o la construcció i l'enderroc d'estructures. La gran diferència és el temps. Les cases del Born evolucionen al llarg de quatre-cents anys, i les cases del Bon Pastor, en menys de cent anys, però el resultat és el mateix: cada generació que va habitar les cases va deixar la seva empremta i aquesta traça va quedar d'una manera o una altra oculta a l'interior. Per tant, podem aplicar la mateixa metodologia i la mateixa cura en tots els casos.

4. Vegeu el capítol 3.3, «Recerca i compilació de documents», d'aquesta publicació.

Per poder trobar i documentar aquestes traces ocultes, els arqueòlegs fan servir una metodologia específica, el registre arqueològic, en què les relacions estratigràfiques tant de nivells de terra com d'estructures ens marquen una seqüència temporal. És el que es coneix com a mètode Harris-Carandini,⁵ un mètode que es basa en l'anàlisi de les relacions estratigràfiques entre les diferents capes de sediments, estructures i artefactes d'un lloc. Es fa un registre detallat de totes les capes o estructures visibles, posant atenció especialment en les relacions entre si. Amb el registre es genera una matriu en la qual es mostren les relacions horitzontals i verticals entre si. A partir d'aquí, es pot determinar la seqüència temporal dels diferents esdeveniments que han afectat l'espai que estem estudiant. Això permet comprendre d'una manera més precisa la història del lloc i com ha evolucionat al llarg del temps. Si posem com a exemple una de les cases del Bon Pastor, podem aplicar la metodologia tant a les parets com al terra de les cases, alguna de les quals té fins a tres superposicions de paviments, des de l'original de ciment del 1929 fins al darrer paviment de gres dels anys noranta. A les parets passa el mateix: la superposició de capes de pintura o de papers ens permet fer un viatge en el temps i en les modes decoratives de cada època.

Si la tercera via per trobar vestigis era l'aplicació de la metodologia arqueològica en el procés de control de les obres que s'estaven desenvolupant, la quarta via és anar a buscar directament la presència de vestigis ocults per mitjà de cales. Una cala és una obertura quadrada o rectangular que s'excava al subsol o en una paret per obtenir dades. En el cas del Bon Pastor, les cales a terra es feien per conèixer l'estratigrafia conservada i van permetre localitzar el paviment original i, en algun cas, un paviment intermedi instal·lat als anys seixanta i setanta, tapat pel paviment

5. Edward C. HARRIS, *Principios de Estratigrafía Arqueológica*, Barcelona, Editorial Crítica, 1991.

Cales realitzades per l'empresa Gamarra & García a la casa de BARNOLA 24, als terres, sostres i parets, 2018. Fotografies de Marta Delclòs.

de la darrera fase d'ús dels anys vuitanta o noranta. Aquestes cales eren de 40x40 cm i es van fer a les setze cases de l'illa. Les cales a les parets, tot i tenir la mateixa intencionalitat, són diferents de les cales fetes a terra: les cales arqueològiques troben capes de terra o paviments d'un cert gruix, mentre que les cales a les parets troben papers pintats o capes de pintura superposades i han de ser fetes per restauradors. En el cas del Bon Pastor, la pell de les cases conservava capes i capes d'història representades per pintures monocromes o pintures figuratives amb diferents tècniques com l'estergit, la pintura al corró o la pintura a la cervesa, que s'explicaran més endavant.

Abans de qualsevol actuació, es va encarregar un estudi previ sobre els elements de les cases. Aquest estudi el va fer l'arqueòleg Jordi Ramos⁶ i, entre altres apartats, cal destacar l'estudi dels paviments i els paraments, així com dels sanitaris i la il·luminació.

La primera actuació arqueològica i de restauració per tenir dades sobre les Cases Barates la va fer l'any 2018 l'empresa Gamarra & García⁷ i va consistir en la realització de cales historicoarqueològiques al carrer de Bellmunt, 5, 7 i 11 (en algun cas, a l'interior, i en d'altres, només a la façana) i al carrer de Barnola, 24 (interior i exterior). També es van fer cales de verificació estructural en terres i pilars.

Mitjançant la realització de les cales, es van identificar els materials emprats en terres, murs i sostres: morters, estucs, enguixats, rajoles, papers pintats, diferents tipus de pintures de les parets i de les façanes, així com de reixes, portes i finestres originals. La metodologia per fer les cales va ser per mitjà de l'eliminació gradual de capes de pintura amb bisturí i ulleres-lupa. L'eliminació química de

6. JORDI RAMOS, *Estudi sobre els materials arqueològics per a la construcció de la museografia del projecte de Cases Barates del Bon Pastor*, 2011.

7. GAMARRA & GARCÍA, *Memòria del pla de cales del projecte de reforma de les «Cases Barates» C/ Barnola (Barri del Bon Pastor). Cales Històric-artístiques. Cales de verificació estructural*, 2018.

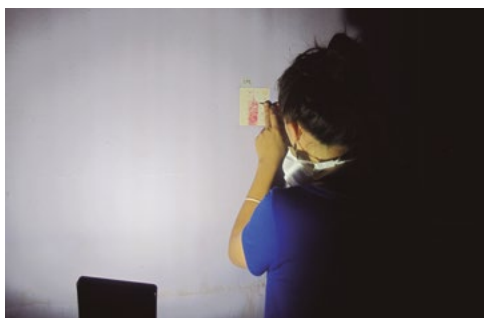
Cales realitzades a la façana de BELLMUNT 5 per l'empresa Gamarra & García, 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

Amparo Asensio veïna de BELLMUNT 5, amb la rajola localitzada a casa seva durant la realització de les cales per l'empresa Gamarra & García, 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

Cala realitzada a la paret de BELLMUNT 5 per l'empresa Gamarra & García, 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

vernissos o pintures-esmalt es va fer mitjançant dissolvents o decapants en gel, i l'eliminació de brutícia de la superfície dels colors, amb una neteja suau amb etanol i aigua, per determinar exactament la referència de color.

Les cales dutes a terme l'any 2018 van permetre identificar colors i materials constructius de la fase original de les cases. Es tractava de materials de baix cost, com els que també es van poder documentar

en l'evolució de les decoracions tant a l'interior com a les façanes segons el gust de l'època. D'aquesta manera, s'anava perdent la uniformitat del conjunt original del 1929. La tècnica de l'obertura de cales va permetre establir una seqüència temporal dels usos dels habitatges i aprofundir en l'estudi de cada fase mitjançant l'anàlisi puntual dels diferents materials apareguts, tant pel que fa a la qualitat com a l'estètica. Les cales de verificació estructural van permetre veure el sistema d'aïllament del subsol soterrat amb cambres d'aire.

A partir de les dades aparegudes l'any 2018, amb la varietat de decoracions trobades als interiors i a les façanes de les cases, l'any 2022 es va establir un protocol per fer cales a la resta de parets de les cases on no s'havia actuat prèviament, que van donar com a resultat la documentació de noves decoracions, algunes de les quals es van incorporar al projecte museogràfic.

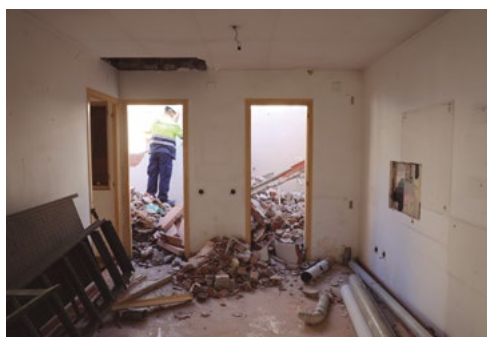
Abans de l'inici de l'obra, es va fer una documentació fotogràfica de l'estat de les setze cases on s'havia d'actuar. Les fotografies seguien un itinerari des de l'exterior cap a l'interior. A les façanes es documentaven els diferents elements decoratius (pintures, rajoles aplicades...), com també elements propis: portes, reixes, numeració, tapes de comptador, aïllaments elèctrics, etc. Posteriorment, es documentava el passadís, el menjador, les habitacions, la cuina, el lavabo, l'escala del pati i el terrat. Es fotografiaven tots els elements de l'interior, la distribució dels espais, el color de les parets, les portes, les fusteries, els llums, els mecanismes, els electrodomèstics i el mobiliari deixat pels habitants de les cases, així com elements decoratius i objectes diversos. També es documentaven els paviments, els sòcols, els sostres i els comptadors de la llum. Finalment, es documentaven els elements del terrat, com ara antenes, reixes, elements d'autoconstrucció i sortides de fum. Pel que fa als banys, es documentaven els elements de la darrera fase d'ús: banyeres, piques i mobiliari associat.

L'estat de les cases a l'inici de l'obra era divers. Algunes conservaven part dels electrodomèstics i del mobiliari, i en altres

Imatge prèvia a la intervenció a BELLMUNT 3, febrer de 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Desmuntatge del pati a BARNOLA 24, febrer de 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Vista d'una antena a BELLMUNT 3, febrer de 2022. Fotografia de Toni Fernández.

casos també es conservaven objectes decoratius i d'ús quotidià, roba, documents i fotografies familiars.⁸

Amb les cases buides i sanejades, es va començar l'obra per transformar l'illa en un nou equipament amb les quatre cases museïtzades a la banda dels carrers de Barnola i de Claramunt, quatre cases per explicar la història de l'habitatge de Barcelona als carrers de Bellmunt i de Claramunt i vuit cases transformades en un espai comunitari veïnal entre els carrers de Bellmunt, Tàrraga i Barnola. Un projecte públic de gestió d'un espai cultural que agafa la doble escala d'activitats de barri i activitats de ciutat.

L'actuació per transformar les cases es va dur a terme tant a l'interior com a l'exterior. Depenent de la façana del carrer on s'havia d'actuar, es va decidir un criteri o un altre. En el cas del carrer de Barnola, on es troba l'accés a l'equipament i a tres de les cases museu, es va decidir que es mantindria tal com era l'any 2016, amb tots els elements: portes, finestres, reixes, numeració i elements decoratius, color de les façanes o rajoles vidrades dels anys setanta que emmarquen portes, finestres i la part baixa de la façana, com el cas de les cases de BARNOLA 16, BARNOLA 18, BARNOLA 20 i BARNOLA 22. Es buscava, per tant, no fer una idealització, sinó plasmar com aquesta casa original del 1929 va quedar transformada per la història. Les rajoles, com a element decoratiu, singularitzaven les cases de tot el barri i donaven un cromatisme diferenciats, ja que els colors emprats eren diversos: verds, blaus, ocre, marrons.

També hi havia diferents tonalitats dins la mateixa rajola, com, per exemple, decoracions amb aigües, cosa que feia que cada casa fos única. Amb el pas dels anys, algunes rajoles s'havien trencat o havien desaparegut. Aquest fet va dificultar la rehabilitació, perquè aquest tipus de rajola no es fabrica i les empreses no tenen estocs. És per això que es va encarregar a l'artesà ceramista Manel Diestre, que anteriorment havia participat en la restauració de

8. Vegeu el capítol 3.4, «La formació i la restauració de la col·lecció», d'aquesta publicació.

Actuació en la façana exterior de BARNOLA 22, 2022. Fotografia de Toni Fernández.

l'Hospital de Sant Pau, la Casa Vicenç o la Casa de l'Aigua, que fes una còpia per substituir les rajoles trencades o omplir els espais on havien desaparegut. Des de l'inici de l'obra, es va donar el mateix tractament i es va dedicar el mateix esforç a les cases del Bon Pastor que a un edifici modernista.

El criteri per a la façana del carrer de Bellmunt era totalment diferent, ja que és la banda de l'equipament menys interactiva i es va decidir fer una restitució deixant-la com era el 1929 en el moment de la construcció. Com en el cas del carrer de Barnola, també es van produir debats per decidir el color de les finestres i de les

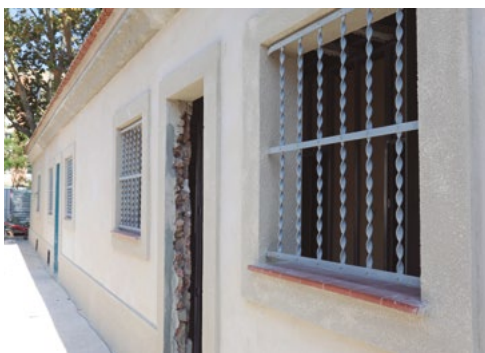
portes, amb consultes a diferents universitats i la realització d'una cala en una de les portes per trobar el color original. La documentació de la memòria constructiva de les cases de l'any 1927 fa referència a les mides de les portes i a les capes de pintura i imprimació, però no al color.⁹ La documentació fotogràfica de l'època, en blanc i negre, no permetia reconèixer la tonalitat de color marró exacte, i la porta, tot i ser original, havia estat pintada innumerables vegades. Malgrat això, els restauradors van aconseguir arribar a la primera capa per sobre la fusta i, així, obtenir el color que va servir de base per a la restitució.

Pel que fa a l'obra, hi havia tres nivells de manteniment dels interiors en funció de si l'espai era casa museu, espai museístic d'exposició o part comunitària. El control arqueològic es va fer d'acord amb les necessitats de cada espai, però tenint en compte la informació obtinguda prèviament amb les cales arqueològiques i de restauració. A l'espai comunitari de l'equipament, es va recuperar el paviment de les cases del carrer de Bellmunt, 11 i 9, fet amb rajoles dels anys vuitanta dins la reforma del Patronat, per col·locar-les a la casa museu situada cronològicament entre els anys setanta i els noranta.

A l'espai museístic d'exposició, es van conservar parets i terres per incorporar-los dins l'espai expositiu. Aquestes decoracions haurien desaparegut sense la informació de les cales i sense el control arqueològic.¹⁰ Entre els elements recuperats, destaca una pintura documentada a BELLMUNT 3, feta amb la tècnica de l'estergit, que representa una figura vegetal decorada en blau cobalt sobre fons ocre i una sanefa de volutes entrelaçades en negre per sota la decoració en blau.

Actuació en la façana exterior de BARNOLA 20, 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Futura entrada de l'equipament museístic, 2022. Fotografia de Toni Fernández.

9. «La pintura de las puertas y ventanas al óleo, con capa de imprimación y dos capas de color». Dins *Obras modelo B. Descripción, técnica y medición. Patronato de la habitación de Barcelona, 1927*.

10. CLARAMUNT 43, paret i terra. BELLMUNT 3, parets i terra. BELLMUNT 5, parets i terra. BELLMUNT 7, paret. BELLMUNT 9, paret.

Estat definitiu de les dues façanes: a sobre la del carrer de Barnola i a sota la del carrer de Bellmunt, 2023. Fotografies de Toni Fernández.

Aquesta pintura se situa cronològicament als anys quaranta i ens indica que en plena postguerra els habitants del Bon Pastor volien viure dignament per mitjà de l'embelliment de casa seva. Unes decoracions que s'adaptaven a les modes del moment i que es van poder recuperar exemples en cada dècada i en gairebé en cada casa. Va ser a partir

d'aquesta decoració que va canviar el plantejament i la necessitat de recuperar i conservar alguns dels elements decoratius de la història de les cases. Aquestes decoracions tracen un segle d'història i expliquen una trajectòria a partir de la condició humil dels habitants de les cases.

Desmuntatge d'envans
a BARNOLA 24, maig de
2022. Fotografia
de Toni Fernández.

Detall de la decoració
del paper de la paret
de BARNOLA 24.
Fotografia de
Toni Fernández.

Vista de l'entrada
a l'equipament
museístic, amb la
paret preservada al
fons, 2023. Fotografia
de Toni Fernández.

La part de l'equipament dedicada a espai museístic d'exposició estava dissenyada com un espai homogeni, però la preservació d'elements patrimonials va fer decidir mantenir el ritme de les cases i la conservació d'algunes parets i terres, com el cas de CLARAMUNT 43, que forma part de l'espai expositiu i on es van trobar diferents tipologies decoratives. A cada

habitació es van trobar decoracions fetes amb la tècnica del corró, que consisteix a aplicar una primera capa de pintura monocroma sobre la qual s'aplica una decoració feta a partir d'un corró amb relleus que repeteixen una figura o un grup de figures. Es tracta d'una manera molt econòmica de fer una decoració digna. Tot i haver-hi diverses marques que oferien aquests corròs, la més emprada pels veïns de les cases del Bon Pastor era el de la marca valenciana Decorapin, i al seu catàleg¹¹ es troben la gran majoria de decoracions documentades en el procés de seguiment arqueològic. Els motius decoratius eren variats: des de motius florals fins a geomètrics, motius esquemàtics i chinoserries, on s'imiten decoracions orientals com ara arbres, ponts, ombrel·les i fins i tot personatges amb vestits tradicionals. En el cas de CLARAMUNT 43, es van localitzar decoracions fetes amb la tècnica del corró en totes les habitacions i el menjador de la casa, una decoració diferent en cada cas,

11. Informació extreta del *Catàleg Decorapin. Decoración Moderna. Modelo patentado y nombre registrado.*

Localització de rajoles en les cales realitzades als terres de CLARAMUNT 43. Fotografia de Toni Fernández.

Obres a l'espai expositiu amb les rajoles incorporades després de les cales realitzades. Fotografia de Toni Fernández.

amb unes cronologies que situen les pintures en les dècades dels anys cinquanta i seixanta. En el procés de seguiment del desmuntatge d'un moble dels anys vuitanta al menjador de la casa, es va documentar la presència d'un paper pintat amb motius geomètrics molt característic de la dècada dels anys setanta. Aquest paper es pot apreciar en una de les fotografies aportades per una veïna del carrer de Barnola el dia del seu casament. Un cop més, les fonts documentals i arqueològiques es complementen i aporten informació per a la recerca.

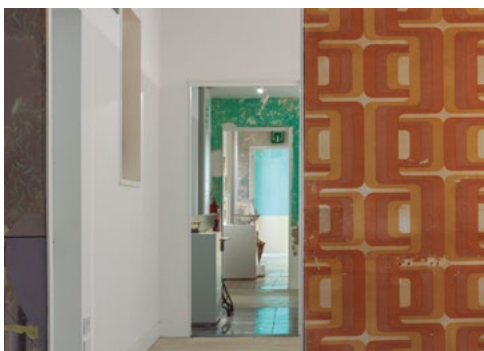
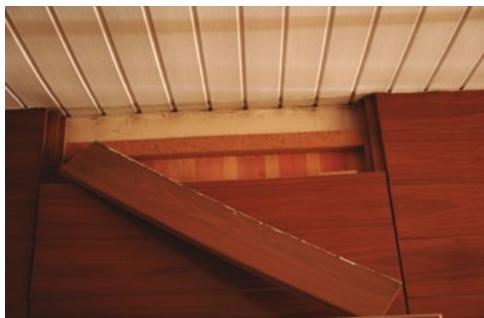
Per sota del paper pintat del menjador es va poder observar una decoració formada per un arrambador que imita el marbre i que funcionava conjuntament amb una decoració feta al corró amb representació de palmetes. La modificació del projecte per encabir aquestes decoracions va comportar la realització d'un exercici per poder apreciar les decoracions i complir els nivells d'aïllament i el codi tècnic. Un equilibri entre sostenibilitat, patrimoni i usos. En aquest cas, es va resoldre deixant unes finestres visibles per poder apreciar els motius decoratius de les antigues decoracions i deixant a la vista tant el paviment dels anys setanta (que també es va documentar en el procés de seguiment de l'obra) com el paper pintat i l'arrambador amb la pintura al corró. Sempre, des del rigor i evitant falses composicions que puguin portar a pensar que formaven part d'un mateix moment.

No és l'únic exemple d'això. També dins d'una de les antigues cases que avui formen l'espai expositiu, concretament a BELLMUNT 5, es va recuperar un paviment floral dels anys seixanta i la mostra de fins a set papers pintats de diferents èpoques entre els anys cinquanta i els anys vuitanta, que tenen en comú que comparteixen una mateixa gamma cromàtica.

Pintures al corró
localitzades a la casa
CLARAMUNT 43, 2022.
Fotografies de
Toni Fernández.

A la part superior
s'aprecien les fotos del
casament amb la
decoració de l'habitació.
Dècada dels anys
setanta. Família de
Rosa Martín. La tercera
imatge mostra el
descobriment del paper
pintat sota el mobiliari
dels anys vuitanta, i la
quarta, el procés de
restauració de les
pintures i el paper
pintat. Finalment, les
dues últimes imatges
mostren l'estat actual,
2022-2023.
Fotografies de
Toni Fernández.

El fet de treballar la pell dels edificis, les parets i els terres permet veure l'evolució estètica en diferents dècades, en què es pot comprovar tot un seguit de tècniques, l'evolució de gustos, els diners i els costums, i que posteriorment ha permès crear un patrimoni explicatiu de la vida dins les cases.

En el cas de les decoracions trobades a les cases que posteriorment han format l'espai expositiu i l'espai comunitari, es va aplicar el mètode arqueològic, un mètode analític, no reconstructiu, on es van deixar visibles les diferents traces de cada fase.

Pel que fa a les decoracions trobades a l'interior de les cases museu, el criteri no podia ser exactament igual, per no portar a confusió. Recordem que es tracta de quatre cases situades en quatre moments històrics: «1929-1952. Escassetat», «1953-1974. *Desarrollisme*», «1975-1993. Reforma» i «1994-2010. Replantejament». A l'interior tenen la distribució històrica de cada moment, les decoracions i el mobiliari corresponent, però per l'exterior conserven la façana de l'any 2016.

Els motius decoratius trobats a les cases presenten, en la major part dels

casos, una diferència cronològica evident respecte del període que explica la casa. El criteri que es va trobar va ser el de conservar una traça d'aquestes decoracions, emmarcar-la i, just al costat, posar una cartel·la informativa on s'explica quin motiu decoratiu és i la cronologia aproximada. A la casa on les decoracions trobades sí que podrien formar part de la mateixa cronologia que s'explica, es va fer servir la metodologia etnogràfica, és a dir, fer una restitució cromàtica de la paret decorada, però amb una tonalitat més pàl·lida, per diferenciar-la de l'original i evitar falses representacions o que arribés a ser il·legible.

El seguiment arqueològic durant el procés d'obra del nou equipament de les Cases Barates del Bon Pastor ha permès recuperar i integrar diferents elements decoratius i paviments que expliquen la història de gairebé un segle d'aquestes cases i la voluntat per dignificar les cases per mitjà de les decoracions des de la postguerra fins als nostres dies. Algunes de les decoracions integrades dins els espais expositius s'han fet per mitjà d'un equilibri entre sostenibilitat, patrimoni i usos, modificant el projecte original per valorar aquests elements.

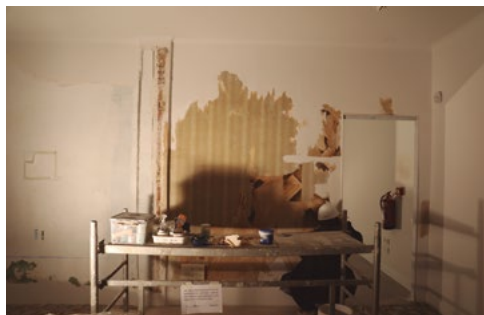
Imatges de l'habitació
museografiada de la
Casa 4, 2023.
Fotografia
d'Andrea Manenti.

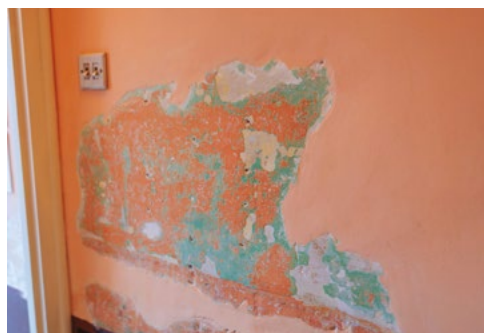
Sala museogràfica
de la Casa 2, amb
restes arqueològics
a paret, 2024.
Fotografia de Stanislav
Lluís Biel Lorente.

Diversos treballs
de restauració
i rehabilitació
en les futures sales
museogràfiques, 2023.
Fotografies de
Toni Fernández.

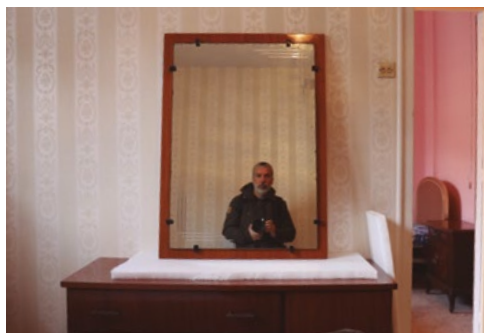

Detall d'una resta
arqueològica
preservada al passadís
de la Casa 2, 2024.
Fotografia de Stanislav
Lluís Biel Lorente.

En el cas de les cases museïtzades en diferents moments històrics, les decoracions es van mantenir per mitjà d'una traça acompanyada d'una cartel·la explicativa o bé van ser la peça clau per a la decoració d'una de les parets de la casa, conservant el màxim possible la decoració i restituint el color a la resta de la paret, però en una tonalitat més baixa, com, per exemple, el menjador i una de les habitacions de BARNOLA 18, situada cronològicament entre el 1953 i el 1974.¹²

Autoretrat de Toni
Fernández a la Casa 2,
gener 2023.

12. Vegeu el capítol 3.5, «Museïtzar les cases, domesticar el museu», d'aquesta publicació.

3.2. LA REHABILITACIÓ D'UNA ILLA DE LES CASES BARATES

Aurora Fernández
Ricard Mercadé

Sabíem ben poca cosa de les Cases Barates quan vam decidir presentar-nos al concurs per al nou equipament convocat per l'Ajuntament el novembre de 2017, però de seguida vam entendre que el projecte anava molt més enllà del mateix edifici. Del que es tractava era de preservar l'esperit d'un lloc, una part de la història de la ciutat i una manera de viure.

Vam entendre que es tractava d'un lloc estimat, amb caràcter, on la relació entre veïns era molt més intensa que en altres barris, on el carrer era una extensió de l'habitatge. Vam trobar fotos de diverses èpoques, de diferents situacions, però en totes l'esperit de les Cases Barates feia canviar la quotidianitat dels fets que s'hi representaven.

Així doncs, el panell que vam presentar incloïa la planta de distribució, seccions, renders, però sobretot hi havia fotos; la d'una noia cosint al carrer, la d'un senyor al seu terrat, de roba estesa, fotos de com es vivia i que il·lustraven el que signifiquen aquestes cases per als seus ocupants. El projecte volia capturar i congelar aquesta atmosfera en el temps. Que els futurs visitants que fossin antics veïns, poguessin recordar el que havia estat per a ells aquest barri, i els que no coneguessin el barri en poguessin captar l'esperit.

Al desembre ens van comunicar que havíem guanyat i tocava posar-se a treballar. La primera reunió va ser amb el MUHBA, el Districte i l'Associació de Veïnes i Veïns del Bon Pastor. El plantejament del projecte semblava encaixar, amb dues puntualitzacions: modificar la porta d'accés al centre i fer que a les cases museu s'hi entrés directament des del carrer.

Havíem plantejat una gran obertura per indicar l'entrada i obrir el nou equipament al carrer, però se'ns va demanar no alterar gens l'estructura de forats de façana. Hi vam donar moltes voltes, però semblava important mantenir la seva posició en un punt central del carrer de Barnola. Nosaltres hi érem reticents, ja que no ens encaixava que un visitant es trobés amb una illa amb setze portes i que l'entrada només la indiqués un rètol a la porta, la B vermella oficial de l'Ajuntament, però ho vam fer, entenent que el que es buscava era deixar intacta la foto de com era el carrer quan els seus darrers habitants havien marxat, i ha funcionat: el visitant entra com entraria en una de les cases i així inicia el seu recorregut. Només va caldre augmentar 10 cm l'amplada de les portes per garantir l'accessibilitat.

Al nº 30 del C/Tàrraga -any 2000 fins l'actualitat, la distribució ha estat força modificada, el que és molt significatiu de les transformacions que ha patit al llarg del temps.

Es manté la colonització del pati i l'accés a la coberta rememorant l'ocupació d'aquest espai i oferint una visió del conjunt des de dalt que pot ser molt interessant

nº 11 C/Bellmunt. Any 1929 Casa fundacional El fet d'estar enderrocada, fa que sigui viable reconstruir i reproduir totalment l'aspecte original. Es recupera el pati amb el safareig i bany originals

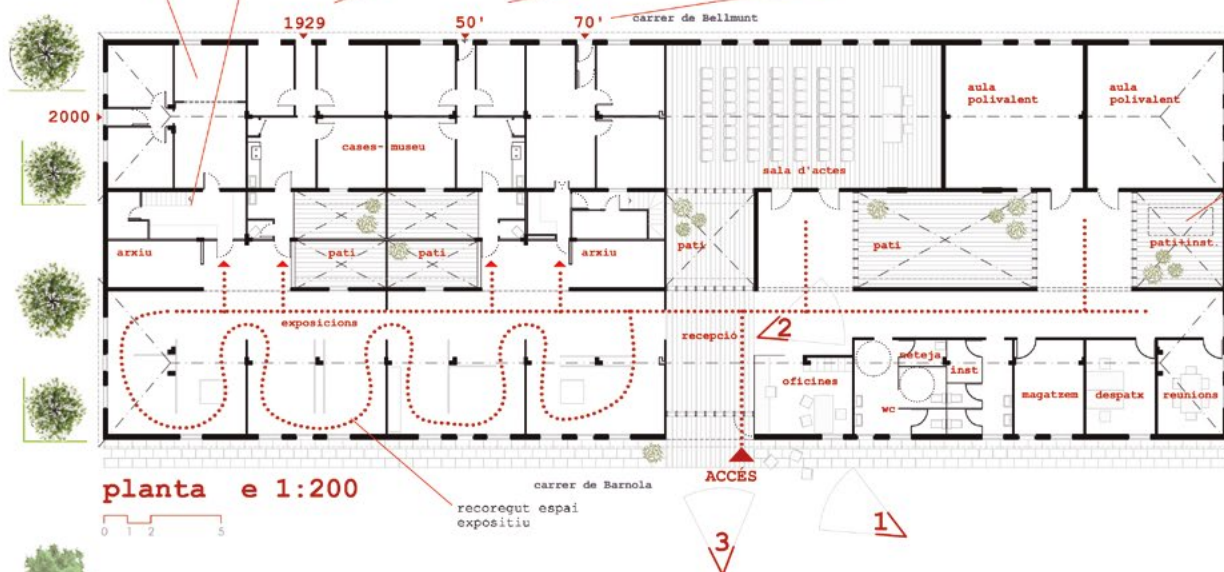

nº 9 C/Bellmunt. Anys 50' es desconeix com es troba el seu interior. Es preveu una intervenció important per refer una distribució no gaire diferent de l'original dels anys 30.

nº 7 C/Bellmunt. Anys 70' fotos que mostren el interior a l'informe fer-la una bona cana mostrar la vida dels. Es manté la ocupació de la coberta com a

Les cases-museu disposen d'un doble accés, des del carrer i des de l'espai expositiu

Les un de clim un espai aquest amb rel

alçat carrer de Barnola

S'intervé a la façana en el punt de l'entrada per tal de poder dotar-la de la mida suficient i significar-la respecte a la resta de portes dels habitatges, respectant les proporcions de buit i ple de la paret. S'ha fet seguint la manera de fer dels veïns al llarg del temps, emmarcant la nova obertura amb color. En aquest cas s'ha escollit rajola esmaltat de color verd doncs és l'existent en aquest punt de la façana.

Transparència i comunicació visual entre accés i sala d'actes a través del pati.

La intervenció a la resta de la façana és mínima; es neteja d'elements superflus, es repara l'arrebossat i es manté la diversitat de colors dels emmarcats que han fet al llarg dels temps els veïns tot buscant una identitat pròpia del seu habitatge.

Es proposa rememorar una de les característiques del barri, la vida al carrer com a extensió de les activitats que es feien a casa, convertint-se espai de relació entre els veïns.

Es recupera la il·luminació exterior original reproduint els fanals de les façanes

Es refà la coberta original teula àrab i estructura de fust les zones més representatives, sales d'actes o espai expositiu deixen vistes les bigues de fusta ensenyant el sistema constructiu original. Tanmateix es refan cobertes inclinades originals les zones de safareig

Al tester del carrer Claramunt es recupera l'alçada original de tanca del pati.

imatge 3: accés

Panell presentat al concurs d'idees, novembre de 2017.

70'. Les
seu
sembren
didata per
s anys 70'.
o del pati i
estenedor.

itats exteriors
a, es situen en
i excavat en
pati i es cobrirà
liga

SUP. ÚTIL PLANTA BAIXA	
ESPACI MUSEU	
Cases museu (restitució històrica de 4 cases)	176,9 m²
Espais expositius	161,6 m²
Arxiu històric	16,0 m²
EQUIPAMENT DE BARRI	
Aula polivalent 1	36,2 m²
Aula polivalent 2	35,6 m²
Sala d'actes	72,1 m²
USOS COMPARTITS	
Recepció i vestíbul	48,2 m²
Oficina de gestió	13,6 m²
Despatx/ Administració	12,1 m²
Sala de reunions	11,4 m²
Magatzem	12,1 m²
Instal·lacions	12,0 m²
Lavabos	27,3 m²
Circulacions	48,8 m²
SUPERFÍCIE ÚTIL TOTAL PLANTA BAIXA	683,9 m²
SUPERFÍCIE ÚTIL PATIS	92,1 m²

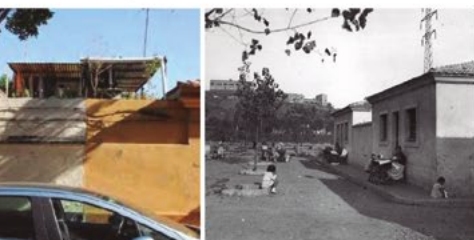
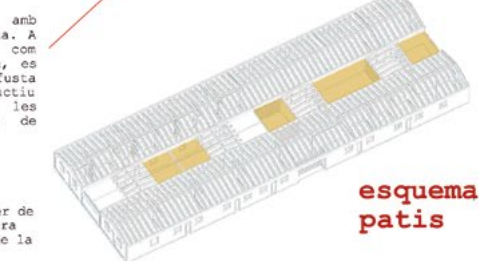
planta usos

L'accés a l'equipament es planteja des del carrer de Barnola, en un punt central de la filera. Fet que permet endreçar molt clarament els usos; a una banda els espais expositius i les cases-museu i a l'altra els espais complementaris. Es valora fer l'entrada des d'un carrer que pot conservar les proporcions dels carrers originals, per reproduir l'experiència de viure al barri.

planta coberta

Proposta d'accés al centre presentada al concurs de idees.

Façana de l'entrada del MUHBA Bon Pastor, 2023. Fotografia d'Andrea Manenti.

El fet que no fos un problema que a les cases s'hi accedís tan sols des del carrer ens va semblar un avantatge. Això ens va fer replantejar la seva posició i situar-les a l'agrupació de BARNOLA. No va ser complicat, atès que la distribució proposada al concurs dividia la planta en quatre parts molt clares, cadascuna amb una agrupació de quatre cases, i es van recol·locar. Es disposa amb aquesta nova distribució la zona de la sala d'actes, les aules i els despatxos en relació amb la plaça, cosa que permet que la crugia de patis, que proposàvem obrir, s'entengui com una prolongació de l'espai públic cap a l'edifici.

Hi havia dues dificultats a l'hora de rehabilitar l'edifici: d'una banda, el fet que es tractés d'un tipus de construcció amb materials i solucions fetes amb pocs recursos i, per tant, molt castigats pel pas del temps, i, de l'altra, el fet de no tenir cap classe de protecció de patrimoni o reconeixement de bé d'interès cultural. Aquest segon punt pot semblar poc important, però ha dificultat molt tot el procés. Com que no era un edifici protegit, no hi havia excepció a l'obligació de compliment de totes les normatives actuals, en tots els vessants, l'aïllament, la producció d'energia renovable, l'accessibilitat...

Són un munt de normatives molt més estrictes que les anteriors i que, per una raó o una altra, ens impediéssin mantenir l'edifici en el seu estat original. Cada punt, cada norma, es va haver de negociar amb els tècnics interlocutors, buscant la seva complicitat i arribant a solucions que en minimitzessin l'impacte. Els nostres col·laboradors en l'àmbit d'instal·lacions, David Camacho, i d'estructures, José Ignacio Eskubi, van tenir un paper important, ja que ens van ajudar a trobar solucions que, un cop aplicades, bé passessin desapercebudes o bé s'entenguessin com una intervenció necessària que no es

Façana de la Casa 3 de la museografia del MUHBA Bon Pastor, 2023. Fotografia d'Andrea Manenti.

Bloc de cases del carrer de Barnola, 2024. Fotografia de Marta García Hoyos.

confongués amb l'original. També el va tenir un paper destacat BIMSA (Barcelona d'Infraestructures Municipals, SA), com a negociador en tot moment.

Vam conèixer el MUHBA, no com a institució, sinó cada una de les persones que intervenien en aquest projecte, i se'ns va encomanar la il·lusió i el rigor amb què tractaven el projecte. Com cada moble, cada foto, cada persona a qui entrevistaven configuraven el projecte, i vam corroborar el que havíem intuït en el concurs, que el que havíem de fer era escoltar. Escoltar el que ens estava dient el lloc, el que ens deien els records i, sobretot, el que ens deia la casa mateixa.

Durant el desenvolupament del projecte executiu, es van fer reunions i grups de treball per determinar criteris d'intervenció. Fruit d'aquestes reunions es va decidir el tractament de les façanes.

El bloc de vuit cases corresponent al carrer de Barnola conservaria la façana i la coberta com es va trobar en el moment que van marxar els veïns. Cada casa amb la seva particularitat, així, juntament amb el bloc veí, es mantindria un carrer tal com era l'any 2017, quan es va iniciar el projecte. En contraposició, el bloc de vuit cases corresponent al carrer de Bellmunt es remodelaria totalment per restablir la imatge original i uniforme, tal com la van trobar els primers usuaris quan van arribar amb les maletes per ocupar el que seria la seva nova llar.

El projecte final

El març de 2020 va arribar el confinament, que va comportar una manera diferent de treballar. Es van aturar les obres, les trucades telefòniques i, sobretot, les presses. Ens vam quedar a casa a treballar, amb una calma a la qual no estàvem habituats, i va coincidir amb el període de desenvolupament del projecte executiu. En va sortir un projecte molt treballat i molt meditat, on es recollien tots els detalls i on els elements existents, com les portes i les fusteries, estaven dibuixats i documentats de manera exhaustiva.

Per fi va arribar el moment d'executar l'obra, i va ser un any molt intens. Tot i ser relativament petita, no era fàcil, les rehabilitacions normalment no ho són. L'èxit del resultat va ser gràcies a la capacitat de tots d'adaptar-nos dia a dia al que anava sorgint. Tot l'equip implicat va entendre el respecte amb què s'havia de tractar una construcció existent feta amb pocs recursos. De vegades era complicat fer entendre que elements que ens han acompanyat en la nostra quotidianitat passaven, en aquest edifici, a ser importants, perquè explicaven una història, perquè copsaven un moment.

Aquesta consciència calia transmetre-la a tothom, des del cap d'obra fins al pintor. En aquest moment van ser molt importants les figures del cap d'obra, José David Salvador, que va saber ser flexible i va mantenir la calma tot i els terminis ajustats; de l'encarregat, Miguel Merino, que bregava dia a dia amb tots nosaltres i havia de transmetre les decisions als seus operaris, i d'Anton Andreu, que feia de mediador quan no trobàvem una solució que ens acontentés a tots.

Amb els enderrocs, van aparèixer restes i acabats que es van incorporar al projecte. Des de l'inici, pensàvem que era important mostrar els acabats de pared que s'anessin trobant amb l'enderroc. La necessitat d'aïllar les façanes i la solera, per complir la normativa d'aïllament tèrmic, ens va portar a limitar quines eren les parets que podíem mostrar, cosa que ens va portar a la solució definitiva.

La proposta finalment executada, en essència, no ha canviat respecte a la presentada al concurs. Partint d'un plantejament molt clar, el grup de setze cases es divideix en dues parts, vuit cases d'ús exclusiu de museu i vuit cases d'usos complementaris. Aquests dos usos tenen una resposta arquitectònica, tanmateix, diferenciada.

Bloc de cases del carrer de Bellmunt, 2024.
Fotografia de Marta García Hoyos.

L'àmbit museístic podríem dir que es torna a dividir en dues zones de quatre cases cadascuna. D'una banda, trobem les cases museu, amb accés exclusivament des del carrer, on la intervenció té com a finalitat la restitució d'aquestes cases en quatre èpoques diferents en les quals van ser habitades. Tot i la magnitud de l'obra, en què va caler actuar sobre l'estructura, la coberta, les finestres, els acabats, etc., el que ha de percebre el visitant és que no s'hi ha fet res.

D'altra banda, quatre cases que funcionen com a zona expositiva. Des dels primers plantejaments del concurs, es va voler evitar una sala gran, diàfana i impersonal, per la qual cosa es van mantenir les parets divisòries entre habitatges, que permet reconèixer la modulació original. Ha calgut aïllar les parets longitudinals que corresponen a la façana; s'ha creat una cambra d'aire amb un nou envà per l'interior al qual s'ha donat un acabat neutre de color blanc. Les finestres reproduïxen mimèticament les originals, les fusteries i els porticons, i incorporen els criteris d'aïllament que marca la normativa actual. Aquestes parets longitudinals troben el contrapunt en les parets perpendiculars conservades, que corresponien a les divisions entre cases, en les quals es va decidir mantenir les diferents textures originals que anaven apareixent, com una memòria viva del lloc i una immersió en la seva història. En alguns casos, no es tractava d'acabats de gran valor; el seu valor, però, residia a ser el testimoni d'una època.

Com a exemple, a les sales d'exposicions estava previst fer tot el terra nou, modificant la solera i aïllant-la, però, amb els enderrocs, en dues de les cases van aparèixer paviments molt característics que definien una època. Es va decidir mantenir-los, i el que semblava una decisió fàcil va portar a una llarga negociació i a recalculer els aïllaments tèrmics per continuar complint el conjunt de la proposta. La traça dels envans enderrocats permet llegir com era la distribució d'aquestes cases.

Exemple de plànol de detall del projecte executiu, Casa 1.

Les altres vuit cases que configuren l'equipament es destinen a acollir l'accés als espais de suport: sales d'actes, aules i espais polivalents. En aquest àmbit, la intervenció arquitectònica és important, tant pel que fa a l'organització espacial com a la distribució d'instal·lacions i estructures. Calia complir un programa funcional que no es podia encaixar en els espais existents.

Les dues crugies, la del carrer de Barnola i la del carrer de Bellmunt, s'articulen a través d'uns patis que s'obren a la plaça del carrer de Tàrraga, transmetent al vianant i a l'exterior el caràcter d'equipament públic. El tancament d'aquests patis es resol buscant la màxima transparència, amb fusteries molt lleugeres i totalment practicables, que permeten una obertura total d'aquests patis cap al carrer.

Als quatre mòduls del carrer de Bellmunt es disposen la sala d'actes i dues aules. Amb l'objectiu d'obtenir espais

diàfans i eliminar els pilars interiors, es va modificar totalment l'estructura de la coberta, que es va resoldre amb encavallades metàl·liques vistes. El seu llenguatge modern indica clarament que es tracta d'un element nou. Un cel ras fonoabsorbent i la climatització donen al màxim confort a aquests espais.

Els materials utilitzats busquen en tot moment la integració al conjunt i evitar la dissonància. A l'interior, paviment de formigó, que de fet és igual a l'original de l'any 1929; parets de cartó guix pintat en blanc que es converteixen en un fons neutre on els elements exposats i les restes existents tenen el protagonisme; paviment dels patis de pedregalet de riur rentat, i la disposició de testos ceràmics, que evoquen el caràcter mediterrani des de l'autenticitat i l'austeritat evitant el «pintoresquisme».

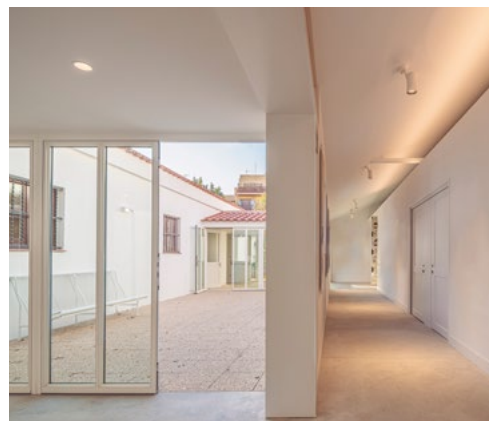
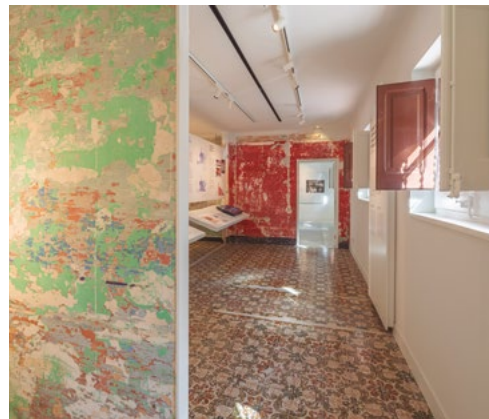
El nostre encàrrec incloïa el projecte de museografia. Per dur-lo a terme, vam tenir la col·laboració d'Andrea Manenti,

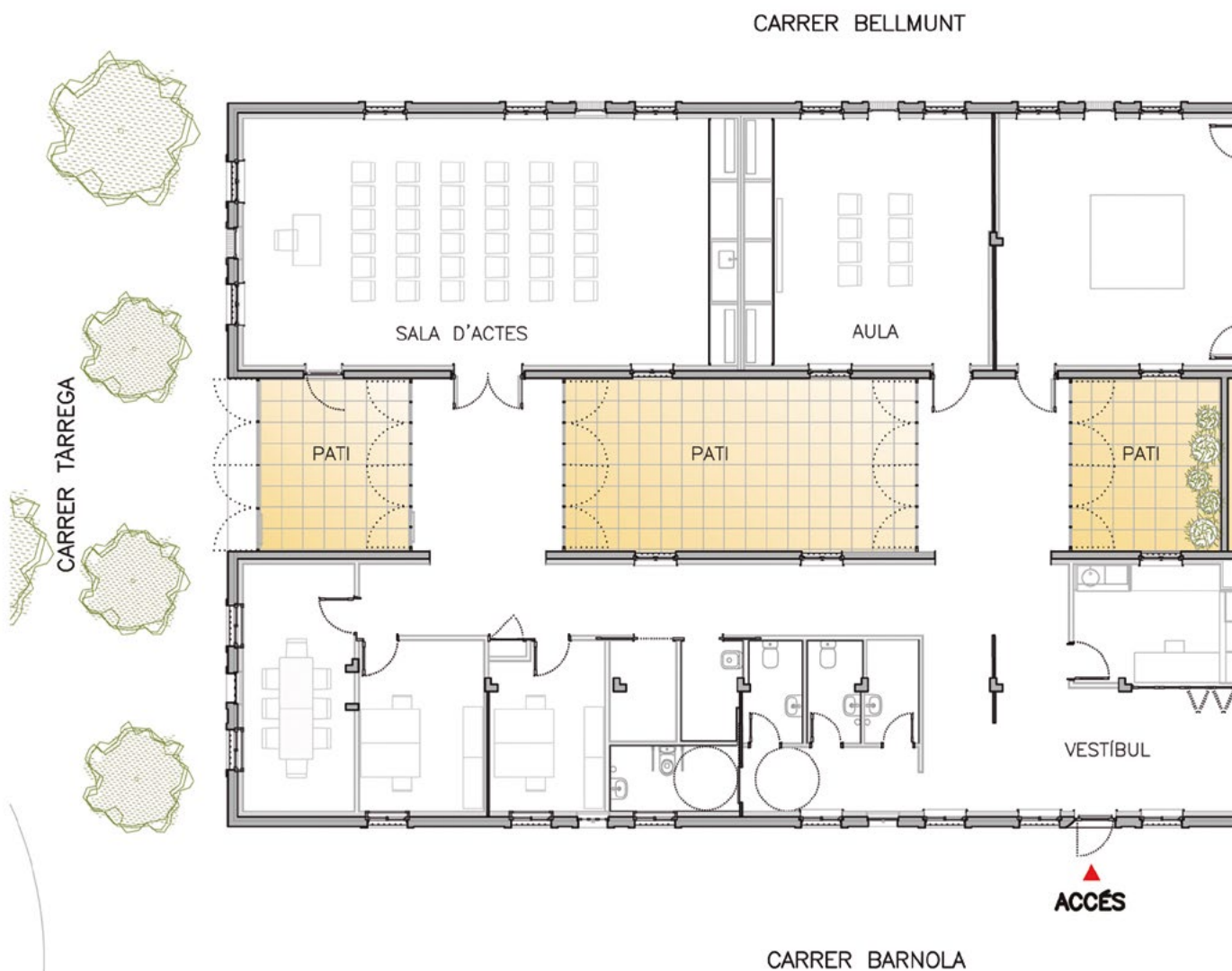
Restes de paret localitzades i incorporades al projecte, a dalt, durant el procés de treball i a sota ja finalitzades a la recepció del nou equipament MUHBA Bon Pastor. Fotografies de Toni Fernández (1) i Juliotavolo (2, 3 i 4).

arquitecte especialista que, fortuïtament, havia treballat prèviament amb el MUHBA i, per això, no podíem haver tingut un millor interlocutor. A fi de no distorsionar els espais d'exposicions, i que es poguessin llegir les empremtes dels habitatges que els constituïen, calia que els suports fossin elements «flotants» que deixessin fluir l'espai per sobre i per sota i que es fixessin puntualment a les parets. Tot i la densitat de l'exposició, s'ha aconseguit una sensació de lleugeresa i de mínima invasió.

Un projecte va més enllà del seu ús, té el poder de canviar coses. Poden ser coses importants o passatgeres, canvia coses al qui el visita un moment, o al veí que el veu cada dia, i canvia coses al qui hi ha participat. En certa manera, a tots ens deixa empremta. I de cada projecte ens quedem amb la part bona, amb el que ens ha fet aprendre, amb com ens ha canviat la mirada per encarar els projectes que venen després.

CARRER BARNOLA

Un dels espais de l'exposició. Fotografia de Juliotavolo.

Aurora Fernández i
Andrea Manenti pel
carrer de Barnola durant
la realització de les cales
arqueològiques, juny de
2018. Fotografia de
Marta Delclòs.

3.3. RECERCA I COMPILACIÓ DE DOCUMENTS

Carmen Cazalla Ocaña

Marta Delclòs

Sonia Pons

Paula Ustarroz

Aina Mercader Sbert

La base del projecte MUHBA Bon Pastor ha estat la recerca en història urbana a partir de fonts escrites, orals, gràfiques, fotogràfiques i filmiques, i s'ha dut a terme en col·laboració amb un ampli ventall acadèmic, incloent-hi els estudiosos del Bon Pastor.

En aquest capítol s'explica el treball intensiu de compilació de documents en tres nivells. Primer: la recerca fotogràfica en fons fotogràfics de diversos arxius públics i familiars. Segon: la creació de noves fonts orals i videogràfiques a partir d'entrevistes fetes a persones que viuen o han viscut al Bon Pastor. I tercer: la consulta i el buidatge dels fons dels arxius relacionats amb els orígens i la història de les Cases Barates i dels seus habitants.

El treball de compilació de documents es va desenvolupar entre el 2017 i el 2023. El va dur a terme un equip multidisciplinari, en contacte permanent amb la resta de professionals que van participar en el projecte de museïtzació de les cases. El resultat d'aquest treball que es relata a continuació ha permès fonamentar noves visions sobre la trajectòria social del Bon Pastor.

La recerca fotogràfica

La recerca fotogràfica de les Cases Barates del Bon Pastor es va iniciar l'octubre de 2017 amb una primera fase de treball en els fons fotogràfics d'arxius públics, com ara l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), l'Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), l'Arxiu de l'IMHAB, l'Arxiu d'Imatges del Museu Torre Balldovina de Santa Coloma de Gramenet i l'Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu, entre d'altres. Aquesta recerca va permetre recuperar una part important de la història de les Cases Barates i del Bon Pastor i constatar la presència en el territori de fotògrafs com ara Gabriel Casas, Josep Gaspar, Josep Brangulí, Agustí Centelles, Carlos Pérez de Rozas, Josep Domínguez, Mariano Velasco i Colita. Tots ells van documentar fets tan importants com les primeres imatges de les cases barates construïdes l'any 1929, les vistes aèries a les dècades del 1930 i el 1960, els diversos moviments anarquistes o els bombardeigs durant la Guerra Civil l'any 1937. I d'altres com la inauguració de la parròquia del Bon Pastor el 1944, la construcció del pont de fusta del Molinet l'any 1964, els projectes de rehabilitació de les cases construïdes pel

Carmen Parrilla amb dues cabres, 1960. Al fons, una vista de Santa Coloma de Gramenet, on es pot reconèixer a la dreta Can Mariner i el turó de Puig Castellar. Fotografia de la Col·lecció Miquel Arasa. Arxiu d'Imatges MTB.

Treballadors de la fàbrica de Can Sala, dècada del 1960. Fotografia de l'Arxiu d'Imatges MTB.

Cases Barates del Bon Pastor, 1986. Fotografia de Mariano Velasco. Arxiu IMHAB.

Dones cosint i nens jugant al carrer, 1930-1932. Fotografia de Josep Domínguez. AFB.

Inauguració de les obres del pont de Santa Coloma, 1945. Fotografia de Pérez de Rozas. AFB.

Patronat entre el 1981 i el 1984 o l'arribada del metro l'any 2010.

Es tracta d'un patrimoni fotogràfic que ampliava la mirada a la ciutat, amb una sèrie d'imatges gairebé inèdites i imprescindibles en la memòria de Barcelona, conservades en forma de negatius, fotografies originals, revistes o col·leccions digitalitzades. La col·laboració dels arxivers i arxiveres en la seva localització i recuperació ha estat crucial per iniciar el camí cap a un nou relat visual del Bon Pastor. Aquesta nova mirada requeria al mateix temps la incorporació dels aspectes més quotidians i personals de la vida a les Cases Barates, a partir de les fotografies familiars.

El punt de partida de la recerca era la recuperació d'imatges d'un barri com el Bon Pastor, que quedava fora de la representació fotogràfica de Barcelona, com passa molt sovint amb la perifèria urbana, que resta al marge del relat oficial, dominat per un imaginari de centralitat urbana. El rescat de fotografies dels arxius permetia recuperar alguns aspectes de la seva història social, però, per poder construir un relat de ciutat, era imprescindible accedir a la història familiar, de la qual no s'havien localitzat materials entre els fons dels arxius públics.

I, sobretot, el que no hi havia —i era una de les grans necessitats del projecte MUHBA Bon Pastor— eren fotografies dels interiors de les Cases Barates, el document visual de com es vivia en els diferents períodes històrics des del 1929 fins al 2010.

La voluntat era accedir a les fotografies conservades per les famílies que havien viscut o encara vivien en una casa barata, una recerca que partia de la memòria de l'habitatge per ampliar-se a la història del barri i, per extensió, a la de Barcelona.

Durant l'acompanyament a l'equip del Museu en la recuperació i la recollida de mobiliari,¹ s'havia pogut constatar la pre-

1. Vegeu el capítol 3.4, «La formació i la restauració de la col·lecció», d'aquesta publicació.

sència de fotografies familiars a les cases i la seva importància per al projecte. Però no sempre és fàcil accedir a aquests fons. És una memòria molt íntima i personal que requereix un treball de proximitat, en què la col·laboració dels veïns i veïnes esdevé imprescindible.

Cases Barates del Bon Pastor, sense data. Fotografia de Josep Domínguez. Arxiu IMHAB.

Manifestació per reivindicar un ambulatori al Bon Pastor, 1975. Fotografia de Víctor. AFB.

Desnonament d'una família, dècada del 1930. Fotografia d'Agustí Centelles. Centre Documentació de la Memòria Històrica/Cases Barates. Arxiu IMHAB.

Inauguració del Mercat del Bon Pastor, 1962. Fons de Ferran Blaya.

Un dels reptes principals abans d'iniciar la recerca va ser el fet de compartir amb les famílies la necessitat de consultar aquestes fotografies per incorporar-les al projecte de memòria. Els primers contactes es van fer gràcies a Salvador Angosto, antic president de l'Associació de Veïnes i Veïns del Bon Pastor, amb veïns i, sobretot, veïnes d'edats compreses entre els 70 i els 95 anys que encara vivien a les cases dels carrers de Barnola, Bellmunt i Tàrraga, els carrers de la futura illa del Museu. Es volia explicar la importància d'aquestes fotografies amb les quals ells mateixos han documentat la seva vida, com a part essencial en la memòria de Barcelona. I de les mancances en els arxius públics, per tant, la necessitat de recuperar i fer visible aquest patrimoni. Es va demanar també la seva col·laboració en la consulta dels fons personals i la seva complicitat a través dels seus testimonis i records.

És amb el testimoni com la imatge familiar adquireix contingència històrica. Per això, la recerca es va desenvolupar des de l'inici de manera paral·lela i en col·laboració en el treball de memòria oral i testimonial amb Sonia Pons i Paula Ustarroz, de la productora audiovisual NewDivision, i la coordinació de Carmen Cazalla i Aina Mercader. La metodologia es va plantejar de manera conjunta, amb una primera presa de contacte amb les famílies i, després, altres visites per fer les entrevistes, durant les quals es desenvoluparia la localització, la recerca i la selecció de les fotografies familiars. Aquest projecte es va iniciar el febrer de 2018 i, tant pel que fa al treball testimonial com el de recerca, va estar marcat durant tot el procés per la imprevisibilitat, que va derivar en un *work in progress* obert a qualsevol sorpresa.

Pel que fa a la recerca, el que va passar en aquesta primera fase és que el volum de fotografies era molt més gran del que s'esperava. Si en un principi se sospitava un nombre relatiu d'imatges per família, la posada en pràctica i l'entrada a les cases va desbordar totes les expectatives. El que hi havia en realitat era un patrimoni foto-

gràfic immens conservat en capsas, bosses i àlbums familiars de característiques molt diverses. Tota una sorpresa, ja que en els primers contactes alguns veïns i veïnes havien comentat que no tenien gaires fotografies, i va ser l'entrada a les cases, la complicitat amb l'equip i la insistència a consultar i localitzar aquestes imatges el que va provocar aquesta descoberta.

Fotografia localitzada a BARNOLA 24 durant les primeres visites al barri, 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

Sessió de gravació amb NewDivision amb el veí Antonio Rongera del carrer de Tàrraga, 48, 2019. Fotografia de Marta Delclòs.

Algunes de les fotografies més antigues dataven de finals del segle XIX i principis del XX, dels avantpassats dels habitants de les Cases Barates als seus llocs d'origen com Almeria, Múrcia o Valladolid. Hi havia nombrosos retrats de les dècades del 1930 i el 1940, fotografies infantils, grups familiars, casaments o amb l'uniforme abans d'anar a la guerra, fets per estudis fotogràfics de Sant Andreu i de la resta de Barcelona.

D'aquest període també trobem fotografies fetes per algun veí, que excepcionalment disposava de càmera fotogràfica, o pels mateixos fotògrafs d'estudi que sortien a documentar el carrer, amb imatges que després venien als seus protagonistes. L'arribada al barri, les primeres economies informals, les nombroses bicicletes, els jocs infantils al

carrer, el treballador de la Fecsa davant la fàbrica o les excursions a Sant Andreu i Torre Baró són alguns dels testimonis visuals d'aquests anys, en què encara és difícil localitzar imatges de l'interior de les cases. En canvi, destaquen els grups familiars, molt nombrosos, fotografiats davant la casa on vivien, però mai als espais interiors.

Aquesta situació canvia a la dècada del 1950 i el 1960 amb l'aparició de càmeres domèstiques i accessibles com les Kodak o Werlisa, que moltes famílies encara conserven, amb les quals van documentar els exteriors i, sobretot, els interiors de les cases, coincidint amb la millora de les condicions de vida, la compra de nou mobiliari i electrodomèstics com neveres, rentadores o els primers televisors.

El carrer és una extensió de la vida domèstica, i destaquen alguns espais familiars d'oci com el pont del Molinet al Bon Pastor, el rec Comtal, la platja de la Barceloneta o el Park Güell. També, les primeres sortides en cotxe a les Planes i, de manera puntual, els primers viatges en avió.

Un tema recurrent en les fotografies és del treball, amb una gran presència femenina en feines domèstiques i a les fàbriques de Can Sala, la Fabra i Coats o al Mercat del Bon Pastor, inaugurat el 1961, amb alguns formats tan excepcionals com la fitxa laboral d'un treballador de la fàbrica Pegaso i fins i tot imatges de l'emigració, un imaginari molt escàs a Barcelona, dels parents que emigraven a Berlín a buscar feina.

És una memòria en blanc i negre dels orígens i la trajectòria dels testimonis, que a la dècada del 1970 i el 1980 canvia amb la fotografia en color i el protagonisme dels fills i nets, les escoles, carnes-toltes i els jocs infantils en uns carrers plens de cotxes. El volum de fotografies en color era menor que el de blanc i negre, però algunes imatges ja mostraven una modernitat en la decoració i el mobiliari de les cases, els papers pintats de les parets i nous objectes com telèfons

Sessions de recerca amb els veïns i veïnes, 2018. Fotografies de Marta Delclòs.

Dues fotografies dels avantpassats de les famílies de les cases barates, c. 1900. Fotografies de les famílies d'Àngel López i Amparo Asensio.

Treballador de la Fecsa, dècada del 1930. Fotografia de la família d'Àngel López.

Fruiteria al carrer de Bellmunt, 14, dècada del 1940. Fotografia de la família de Lola García.

o televisors en color i on per primer cop apareixen fotografiades les cuïnes de les Cases Barates. Un progrés visible també en els viatges internacionals a ciutats com Moscou, Venècia i París.

El fet d'haver localitzat imatges d'aficionats o fotògrafs amateurs intensificava aquesta troballa, en alguns casos més enllà de la fotografia familiar, amb una voluntat artística i sistemàtica de documentar la vida quotidiana fins al més mínim detall.

Aquest volum tan gran de material va obligar a replantejar la recerca, que en un principi s'havia previst com una consulta puntual amb una selecció de 20-30 fotografies per família. Però el fet d'haver localitzat alguns fons amb més de 600 fotografies, totes excepcionals pel que fa a formats i temàtiques, va reprogramar i ampliar la metodologia quant al volum de material per consultar, els àmbits temàtics que es van adaptar a la recerca i, també, la selecció final.

Això va incrementar el nombre de visites i les sessions compartides amb les famílies i l'equip de treball durant els mesos posteriors, en les quals es combinava la realització de l'entrevista amb la consulta de les fotografies. El fet de poder treballar mà a mà amb Sonia Pons, Paula Ustarroz i Aina Mercader va ser fonamental per dur a terme la recerca. Es va produir una compenetració total entre imatge, testimoni i document, en què de vegades les fotografies eren el punt de partida per iniciar una conversa; en altres casos, en canvi, el punt de partida de la recerca eren els testimonis o els documents. La voluntat era rescatar de cada família un volum prou important de fotografies buscant en conjunt un relat o una història de vida i deixant la porta oberta al relat construït per les descobertes fotogràfiques, amb temes com ara l'educació, l'oci, la cultura, l'esport, el carrer, el treball, el comerç, l'urbanisme, els transports i les reivindicacions, entre d'altres.

Totes aquelles fotografies mostraven una mirada molt particular de la vida domèstica, dels interiors i exteriors de

les Cases Barates, de com es vivia al llarg de la història, i moltes d'aquestes imatges també servirien de referència per al treball de restitució patrimonial i reconstrucció de les quatre cases barates entre el 1929 i el 2010 i per a les necessitats de les futures sales de museografia. Totes les fotografies de la vida a les cases amb detalls com ara portes, finestres, rajoles, patis, habitacions, mobiliari i electrodomèstics serien recuperades. Per aquest motiu, es va ampliar també la recerca

amb aquelles famílies que, tot i no ser entrevistades, tenien uns fons fotogràfics especialment rics en la vida domèstica.

En alguns casos, es va ampliar el nombre de visites més enllà de les entrevistes, exclusivament amb les famílies,

Celebració al carrer Salomó, entre els anys 1950 i 1960. Fotografia de la família de Manolita Fraile.

Jocs infantils al carrer de Barnola, dècada del 1960. Fotografia de la família d'Àngels Janer.

Carrer de Barnola, dècada del 1960. Fotografia de la família de Rosa Martín.

La primera rentadora, carrer de Barnola, 23. 1962. Fotografia de la família de Teresa Bullich-Fradera.

Carrer de Barnola, 21, dècada del 1960. Fotografia de la família de Cristòbal Baños.

Polleria i oueria Fraile al carrer de Salomó, 42, dècada del 1960. Fotografia de la família de Manolita Fraile.

1. Viatge familiar a Venècia, dècada del 1990. Fotografia de la família de Joana Melenchón.

2. Nena i nen davant d'un cotxe Renault Gordina al carrer de Bellmunt, dècada del 1970. Fotografia de la família de Lola García.

Carnisseria de les germanes Melenchón al Mercat del Bon Pastor, dècada del 1960. Fotografia de la família de Joana Melenchón.

Treballadores de la Fabra i Coats als jardins de Can Fabra, dècada del 1950. Fotografia de la família de Rosa Martín.

per poder revisar les fotografies amb més deteniment, contextualitzar-les des del punt de vista històric i documentar-les. Tant en aquestes sessions com en les entrevistes, les imatges eren fotografiades amb el mòbil per revisar-les posterior-

ment a l'ordinador. Això permetia tenir una visió de conjunt de tot el material per afinar la selecció i no repetir temàtiques, descartar algunes fotografies —la part més difícil— i detectar les possibles mancances. També es buscava un equilibri entre tots els fons familiars quant a les temàtiques i el nombre de fotografies seleccionades.

A poc a poc es va anar desentranyant el patrimoni fotogràfic amb la complicitat veïnal, el treball continuat amb l'equip i la revisió posterior de les fotografies. De les visites a les cases es va passar als nous pisos per a la realització del vídeo *El Bon Pastor. De la casa al pis*,² el juny de 2018, que va permetre ampliar i aprofundir la recerca. En aquest sentit, va ser molt important la jornada *El Bon Pastor, laboratori d'un barri*,³ el 30 de març de 2019, en la qual els mobles i les fotografies van sortir al carrer. Va ser tot un esdeveniment que va animar molta gent a afegir-se al projecte, fins i tot aquelles famílies que ja no vivien al barri.

El maig de 2019, amb una selecció prou definida dels materials es va iniciar l'escaneig de les fotografies en alta resolució al Casal de la Gent Gran del barri: unes 1.000 fotografies, de les quals se'n va mostrar una selecció al seminari *El Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge*,⁴ el 21 de novembre de 2019, amb fragments d'entrevistes i documentació, que mostrava la importància d'aquests materials en la construcció col·lectiva de la memòria del Bon Pastor.

La irrupció de la pandèmia el març de 2020 va suposar un tall en la presència continuada al barri. Tanmateix, durant el confinament es va poder revisar el material en conjunt i constatar que hi havia un predomini del blanc i negre en les

2. Aquest vídeo es pot veure a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

3. Vegeu el capítol 5.3, «Estudis i edicions», d'aquesta publicació.

4. *Ibidem*.

Celebració del cap d'any, al carrer de Biosca, 15, 1979. Fotografia de la família de la Juanjo Sánchez.

1. Veí del Bon Pastor a Berlin, dècada del 1960. Fotografia de la família de Amparo Asensio.

2. Fitxa de treballador de la Fàbrica Pegaso, 1968. Fotografia de la família de Rosa Rosa Martín.

Treballadores de Can Sala tornant de la feina, dècada del 1950. Fotografia de Teresa Bullich-Fradera.

Carrer de Barnola, 27, dècada del 1960. Fotografia de la família d'Àngels Janer.

fotografies en detriment del color i, per tant, un volum històric dominant entre les dècades del 1940 i el 1970, però encara faltava per omplir el relat visual de la dècada del 1980 i fins al 2010.

Un dels reptes de l'equip en el retorn al barri l'any 2021 era ampliar l'espectre generacional dels veïns i veïnes amb edats compreses entre els 35 i els 65 anys, per accedir a nous relats i noves imatges de temes com ara la reconversió industrial, la seva vida laboral o la joventut a la dècada del 1980, amb la creació del Casal de Joves del Bon Pastor l'any 1981, els seus espais i reivindicacions, documentats per alguns dels protagonistes: els mateixos joves que, amb les seves càmeres, van fotografiar les seves vivències, com també van fer amb les transformacions urbanístiques del barri a la dècada del 1990.

Els nous fons familiars permetien ampliar el relat de la vida a les cases des de finals de la dècada del 1980 fins al 2010, amb les innovacions tecnològiques i nous equipaments de la llar, al mateix temps que s'ampliava l'àmbit territorial de les cases amb nous carrers com Albiol, Biosca, Granadella, Salomó i Tallada.

Van continuar les sorpreses amb el descobriment de dones fotògrafes amateurs i l'aparició, per primer cop, de fotografies de les activitats comercials a les cases, molt presents als testimonis i els documents, però de difícil traducció visual. La possibilitat d'accedir a alguns fons personals com el de Ferran Blaya, veí del Bon Pastor amb una vida dedicada a la recuperació de tota mena de documentació i reproduccions de fotografies del barri, va ser clau en la definició del treball de recerca i en les necessitats del vídeo «Bon Pastor: un segle de Barcelona.»⁵

5. Aquest vídeo es pot veure a l'aula polivalent del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

Carrer de Barnola, 27,
dècada del 1960.
Fotografies de la
família d'Àngels Janer.

Celebració de la
jornada *Dogville*,
març de 2019.
Fotografia
de Marta Delclòs.

Les lluites durant el tardofranquisme i els moviments associatius van ser un dels àmbits que es van desenvolupar ja entrat el 2022, amb la consulta dels arxius de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor i de l'Associació Fem Soroll, amb documents conservats en forma de butlletins, fulls volants, adhesius o revistes, molts dels quals van circular de manera clandestina. Una clandestinitat que prohibia la presència de càmeres domèstiques. Per això, la memòria fotogràfica en aquest cas es va recuperar a partir dels fons de l'AFB.

En aquesta fase, la memòria analògica s'ampliava amb la digital, però en la majoria dels casos es va continuar escanejant les fotografies dels originals, que sempre es retornaven a les famílies perquè eren un llegat que volien preservar. En el cas dels àlbums antics que no es podien escanejar, van ser fotografiats per Marta García Hoyos, col·laboradora del Museu.

Gràcies al fet que aquest ha estat un treball de llarga durada, iniciat l'any 2017 i culminat el 2023, s'ha pogut desenvolupar una recerca i una metodologia de treball que sense el temps necessari hauria estat impossible. Tampoc no ho hauria estat sense la generositat de les famílies.

La selecció definitiva es va fer a partir de les famílies de les persones següents: Sonia Abellán, Amparo Asensio, Purificación Aparicio, Cristóbal Baños, Teresa Bullich-Fradera, Josep Capsir, Santiago Cordero, Paquita Delgado, Manolita Fraile, Lola García, Àngels Janer, Ángel López, Rosa Martín, Joana Melenchón, Concha Rodríguez, Josep Maria Romero, Antonio Rongera, Maite Sánchez, Montserrat Sitges, Lola Vilaplana, Juanjo Sánchez, Pepín López i Ferran Blaya, com també de l'AF Calahorro i l'Arxiu Pepe Encinas.

En total, una selecció de 100-150 fotografies per família i unes 2.000 fotografies que avui formen part de la col·lecció digital del MUHBA.⁶ Les imatges estan ordenades en carpetes digitals per origen familiar i és a partir d'aquest material que es va fer la selecció per a les diferents necessitats museogràfiques, en què es va sumar també la tria de la recerca dels arxius públics, amb unes 500 fotografies.

Per a les píndoles o les entrevistes als veïns i veïnes, es van seleccionar entorn de 500 fotografies. Per a l'exposició «Viure a les Cases Barates. El Bon Pastor, 1929-2010» es van triar prop de 600 fotografies, endreçades en carpetes digitals per a cadascuna de les sales de museografia de les quatre cases.

En resum, es tracta d'un conjunt de fotografies i una col·lecció que amplien la mirada cap a la ciutat i que són imprescindibles per construir la història de Barcelona. Constitueixen un important patrimoni fotogràfic, recopilat amb la col·laboració i la complicitat dels veïns i veïnes del Bon Pastor, que restitueix la seva memòria i la dignifica.

6. Vegeu el capítol 5.1, «La formació d'un arxiu», d'aquesta publicació.

Veïnes del carrer de Barnola de casament, dècada del 1990. Fotografia de la família de Rosa Martín.

Bar en una casa barata, carrer de Tallada, any 2000. Fotografia de la família de Paquita Delgado.

Carrer de Biosca, al fons a la dreta el colmado del Sr. Conrado, 1967. Fons de Ferran Blaya.

Sessió de recerca fotogràfica al domicili de Ferran Blaya, 2018. Fotografia de Marta Delclós.

La creació de noves fonts orals i videogràfiques

NewDivision és una productora que normalment treballa fent audiovisuals en projectes d'àmbit cultural. A finals del 2017 ens vam vincular a aquest projecte i en aquell moment no teníem gaire informació sobre el futur museu ni l'objectiu final de la nostra intervenció, que es va anar definint i enriquint a mesura que s'anava avançant amb l'equip de treball, a partir d'uns objectius clars marcats des d'un inici. La nostra feina va gravitar sobre aquests objectius, concretats en:

- Píndoles audiovisuals de les cases museu.⁷ Recopilar veus que ens acostessin a la memòria del barri des de l'any 1929 fins al 2010. Concretament, necessitàvem conèixer les vivències dels veïns en relació amb aspectes com l'entorn i la convivència al barri, però també en el seu paper d'agents creadors de la història de la ciutat de Barcelona. Un recull de noves veus que ens apropessin a una visió de la història de la ciutat no tan documentada fins al moment.

- «El Bon Pastor. De la casa al pis».⁸ Acompanyar els veïns en el seu canvi personal de viure en una casa baixa a mudar-se al nou pis. Com aquest canvi urbanístic modifica els seus costums i la seva integració en aquest barri en conversió.

- «El Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge».⁹ Es va considerar important deixar gravat el procés real de construcció de tot el museu, ja que es preveia que seria

7. Es van fer quinze píndoles, que es poden veure a la sala de museografia de cada una de les quatre cases museïtzades, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

8. Aquest vídeo es pot veure a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

9. Aquest vídeo es pot veure a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

Manifestació per
demanar un
poliesportiu, dècades
del 1970-1980.
Fotografia A.F.
Calahorro.

Revetlla al carrer
de Bellmunt,
dècada del 1980.
Fotografia de la família
de Lola García.

Carrer de Salomó, 36,
2002. Fotografia
de la família de
Maite Sánchez.

Sessió de recerca
fotogràfica amb
Rosa Martín, 2019.
Fotografia d'Aina
Mercader Sberr.

un projecte complex, que obriria noves formes de treballar entre el barri i la institució.

La primera cosa que creiem que cal destacar —i el clar secret del bon funcionament del projecte— és la confiança i el respecte per tots els integrants de l'equip. Va ser un període de feina molt fluid amb un equip transversal amb molts fronts oberts en la creació de la nova seu del MUHBA, en un procés de treball dirigit i rigorós, però col·laboratiu. És difícil coincidir amb equips amb aquesta habilitat per canviar de visió, cedir part de la feina feta per afavorir el bon resultat final, respectar els temps de treball de cada integrant i, sobretot, mantenir la motivació constant tot i les dificultats del procés. Des del principi vam treballar de bracet amb Aina Mercader i Marta Delclòs. Les dades i les imatges que elles anaven recuperant en arxius municipals i familiars ens van servir de base per preparar guions o per aprofundir en determinades idees; vam formar un tàndem que va funcionar completament entrellaçat. Elles van ser presents en totes les fases de la nostra feina.

El 2018 ens vam reunir amb l'AVV per endinsar-nos en les complexitats de la vida en aquest barri i començar a fer nostre aquell espai que ens acolliria durant els anys següents. La coordinació del projecte del Museu ens va acostar a tota aquella informació que en aquell moment es coneixia sobre la història del grup de cases, i nosaltres vam intentar trobar tota la documentació extra que, tot i no ser referent al barri, ens podia ajudar a contextualitzar el moment històric. Els veïns de les Cases Barates del Bon Pastor abandonarien al cap de poques setmanes la casa on sempre havien viscut i començarien una nova etapa al pis.

Per tant, no teníem marge de temps i vam arribar amb una llarga llista de preguntes i una estructura molt poc tancada per escoltar tot allò que volguessin explicar sobre el barri, sense res estructurat prèviament. Vam visitar alguns veïns, sense equip de càmera,

Portada del butlletí de l'Asociación de Cabezas de Familia, 1975.

Fons de Josep Maria Romero. Casal de Joves del Bon Pastor, dècada del 1980. Fotografia de la família de Santiago Cordero.

Àngels Janer amb la seva càmera a la porta de casa seva, al carrer de Barnola, 36, 2023. Fotografia de Marta Delclòs.

només per poder resoldre alguns dubtes, perquè la documentalista trobés material fotogràfic i nosaltres, com a productora, poguéssim crear un guió mínim. Amb l'ajuda d'aquestes entrevistes i una primera mirada a la documentació trobada, vam crear un guió base centrat només en l'època compresa entre el 1929 i el 1952. Vam estructurar el guió en blocs de preguntes per àmbits i amb modificacions segons la generació de l'entrevistat. Aquest guió va compartir-se entre els integrants de l'equip i vam consultar alguns detalls amb especialistes externs per poder tenir un punt de partida tan treballat com fos possible.

Era el 12 de març de 2018 quan vam entrar amb l'equip de gravació, la documentalista i la coordinadora del projecte a la primera casa barata. Era la casa de l'Amparo (carrer de Bellmunt, 5, a l'illa de cases museïtzades). Només dos dies després, tots els veïns anirien a signar el contracte del nou pis i aproximadament al cap d'un mes començarien a tancar les seves cases per mudar-se als pisos nous. Després d'aquesta primera entrevista, vam anar compaginant el seguiment de la vida dels veïns en el seu canvi de casa i el procés de construcció del Museu. L'endemà de cada jornada de rodatge arribàvem a l'oficina i ordenàvem el material obtingut, per èpoques i segons els blocs ja definits, amb l'objectiu d'aprendre el màxim possible abans de l'entrevista següent i començar a crear una primera proposta per poder treballar amb la resta d'equips del Museu. La nostra idea era tenir un projecte base on els blocs poguessin moure's, desaparèixer o unificar-se. Un sistema que permetés variar l'enfocament mentre s'anava treballant, sense que això alentís el ritme ni obligués a refer feina.

Aquest va ser el funcionament fins al juny de 2018. En aquell moment, tots els veïns de l'illa museïtzada vivien als seus nous pisos, els arquitectes entraven als habitatges, la documentalista treballava sobre les fotografies aconseguides, el magatzem era ple de mobles

Mural de fotografies en la sala de museografia de la Casa 1, 2024. Fotografia d'Andrea Manenti.

Procés de fotografiat dels àlbums familiars, 2022. Fotografia de Marta Delclòs.

Visita sense càmera a la Rosa Martín, veïna del carrer de Barnola, 24, 27 de febrer de 2018. Fotografia de Marta Delclòs

Gravació a casa de la veïna Teresa Bullich-Fradera, carrer de Barnola 23, 2019. Fotografia d'Aina Mercader Sbert.

cedits pels antics habitants de les cases i nosaltres vam alentir el ritme de rodatges per poder començar el procés de documentació, ara en les èpoques compreses entre el 1956 i setembre de 2019 i ja podíem controlar més el calendari de rodatges i com treballar el contingut per ser més eficients. D'aquesta manera, es va anar seguint el procés d'elaboració del vídeo «El Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de

l'habitatge»,¹⁰ segons els esdeveniments que s'anaven produint. Vam visitar els veïns un any després de mudar-se als nous habitatges per acabar la realització de l'audiovisual «El Bon Pastor. De la casa al pis».¹¹

Les píndoles audiovisuals tenien altres complexitats, i, amb gairebé tot el material rodat (sobre la primera de les quatre cases), vam decidir centrar-nos en una proposta de bloc de píndoles audiovisuals per treballar conjuntament entre tots els integrants de l'equip i començar a modificar-les i analitzar-les segons les noves necessitats que anessin sorgint.

Totes les vivències que els veïns explicaven a les píndoles audiovisuals havien d'anar acompanyades de documentació, calia destriar de la memòria oral del barri allò que la documentació demostrava que sí que va ocórrer realment. Aquest procés va ser el més complex, perquè, encara que molts testimonis coincidissin en una mateixa anècdota, calia trobar documentació que la verificués. Així, el procés de treball va fer un gir de 180° i ja no buscàvem noves dades o explicacions, sinó documentació que permetés utilitzar els testimonis ja obtinguts. En alguns casos va passar just el contrari: les troballes de material fotogràfic van fer dirigir la mirada a nous àmbits que no teníem plantejats.

Resumidament, podem explicar el nostre procés de creació de les píndoles de la manera següent: es busca documentació sobre cada època; es crea l'entrevista tipus consensuada amb la direcció i el comissari del projecte, Paolo Sustersic; es fan les entrevistes als veïns; un cop acabada cada entrevista, s'agrupen, en el programa de postproducció,

10. Aquest vídeo es pot veure a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

11. Aquest vídeo es pot veure a la sala d'actes del MUHBA Bon Pastor, a la visita virtual que hi ha al web del Museu.

Entrevista amb càmera
a la veïna Amparo
Asensio, a la seva casa
del carrer de Bellmunt,
5, 12 de març de 2018.
Fotografies de
Marta Delclòs.

cada una de les respostes en àmbits acordats amb l'equip de treball; s'ofereix una primera proposta per passar a analitzar el contingut i deixar pas a la documentació; es reben propostes de documentació; es treballa una proposta final que ens permeti donar-hi voltes, i s'analitza la proposta fins a tancar-la i donar-la per vàlida.

Un cop finalitzat el projecte i amb els audiovisuals ja en exposició, si mirem enrere i analitzem el material obtingut en aquests anys de feina, vam fer unes 50 jornades de rodatge, amb un total de 2,58 TB de material total rodat i una durada d'aproximadament 39 hores d'entrevistes.

És un projecte que ha marcat la vida professional de les integrants de New-Division dels darrers anys i que ens ha acostat a una manera de treballar molt rigorosa, però amb una finestra oberta a la improvisació. Ha estat un procés de recerca que no partia d'un conjunt d'idees preconcebudes, sinó que s'ha anat construint amb la ment oberta i una feina de documentació exhaustiva, un procés que no hauria estat igual sense la sort de poder-li dedicar el temps necessari.

El buidatge d'arxius

Després de gairebé tres anys de treball de camp, el 2020 es va iniciar la consulta i l'explotació dels expedients vinculats als habitatges del polígon de les Cases Barates del Bon Pastor. El primer pas es va fer a l'Arxiu de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB, antic Patronat Municipal de l'Habitatge). Més tard, la cerca es va completar a l'Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet (AMSCG) i a l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB).

Juntament amb les fonts fotogràfiques, els documents consultats al llarg d'aquesta feina —que s'expliquen a bastament al capítol 2.3 d'aquesta publicació— ens van ajudar a contrastar les memòries personals i col·lectives que havien estat recopilades en tot un seguit d'entrevistes sobre les formes de viure de les classes populars a la ciutat de Barcelona, amb la intenció d'anar més enllà dels tòpics i les llegendes, i de recolzar els testimonis amb dades documentals.

L'arxiu de l'IMHAB, com d'altres d'aquestes característiques, és un arxiu viu, en contínua actualització i canvi constant.

El període en què es va dur a terme la consulta es va allargar més del previst, ja que el confinament i la situació provocada per les restriccions per prevenir la propagació de la covid-19 van endarrerir la previsió inicial. Durant aquest temps, a més, l'arxiu es va veure afectat per pres-
tecs a altres departaments de l'Adminis-
tració, amb relació a noves adjudicacions
vinculades, per exemple, al canvi de casa

Ajuntament de Barcelona

 Institut Català del Sol
Desarrollador de Proyectos

P0391 **441420**

REFERÈNCIA
02012440244

Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona
Doctor Aiguader, 26-36
08033 Barcelona

CONTRACTE D'ARRONDAMENT D'HABITATGE

A) LLOC I DATA DEL CONTRACTE:

Barcelona, 2 6 NOV. 1999

B) PARTS CONTRACTANTS:

ARRENDADOR: El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona, amb seu al carrer Dr. Aiguader, 26-36 representat pel seu Gerent,

ARRENDATARI:

Nome :

D.N.I. :

Adreça: Mollerusa 48, Ixos.

C) OBJECTE DEL CONTRACTE:

Situació: Grup: 62 Bon Pastor
Carrer: 61 Finca: 244 Unitat: 0244
Municipi: BARCELONA
Adreça: GRANADELLA 0009, PB 1
Superfície útil: 44.510 m2

D) DADES ECONÒMIQUES:

Renda : 7.500 - Pies.mes. (45,06 Euros)
Piança : 7.500 - Pies. (45,06 Euros)
Quota Compl.: 0 - Pies.mes. (0 Euros).

E) DURACIÓ DEL CONTRACTE:

Termini : 5 anys,

1

GRUPO 2º
Vivienda N.º 293

CENSO DE VECINOS

INQUILINO D. JUAN CARLOS RIVERA SANCHEZ	FECHA CONTRATO 1.ª Abril 1949	
PERSONAS CONVIVIENTES	Familiares	Relación convivencia
Catalina	esposa	
Pedro	hijo	
José María	"	
Alejandro	"	
Antonio	"	
Luisito	"	
Antonio	"	
Alfonso	"	
Miguel	"	
Rafael	"	
Manuel	"	
Gustavo	"	
Rosa	"	
Observaciones:		

Barcelona, 12 de junio de 1950

El Inquilino: [Firma]

3

INSTITUTO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA GRUPO 28

P.F.

VIVIENDA n° 32 CALLE n° 12 TIPO B.I.

COMPARECENCIA.- DON FRANCISCO GARCIA, ocupante de la vivienda de referencia desde hace 8 meses, manifiesta que en la actualidad las personas que ocupan la casa son:

Nombre y apellidos	Edad	Parentesco
Fulgencio	26	ocupante
Juana	45	madre
José I.	24	hermano
Pedro	16	"
Julián	16	"
Alfredo	13	"
Elvira	12	"
Juan A.	8	"

Hace entrega del contrato anterior.

SOLICITA de la extienda nuevo contrato de alquiler con el fin de legalizar su situación en la vivienda.

Barcelona, a 9 de Octubre de 1948.

EL COMPARECIENTE,

IDENTES

CONTRATO.-

18 de Abril de 1947
Módulo 11, Edificio 23, pasadizo
tipo Vivienda B.I.
Piso: 2.
Unido al contrato está solicitada, antecedente, peritación
Informe, diligencias de edictos, testamento de informe, diligencias
de devolución de Edicto y comparecencia de Ant.
Fundación Vilalba.
Fid archivado contrato anterior de la misma vivienda de
fecha 18 de Marzo de 1940, a nombre de

DE PAGOS.-

3

INSTITUTO MUNICIPAL DE LA VIVIENDA DE BARCELONA

CONTRATO DE ALQUILER

GRUPO 2

TIPO B.I.

VIVIENDA N.º 392

En Barcelona, a 18 de Enero del año mil novecientos 1949.

D.ª DOLORES PEREZ GUARDIA, natural de La
Union, provincia de Barcelona, de 40 años de edad, de
 estado viuda, profesión n/a, con residencia actual-
 mente en la misma, calle -----, n.º -----,
 piso -----, quien acredita su personalidad mediante Tarjeta de Identifi-
cación Social N.º 344000, expedida en Barcelona a 1/9/48,
 en concepto de arrendatario; y el Instituto Municipal de la Vivienda de Barcelo-
 na, en concepto de arrendador, han contratado el arrendamiento del piso
puerta de la casa n.º 392 de la calle 22 del
 Grupo 2 por el precio de 32 pesetas mensua-
 les, con sujeción a las condiciones insertas al dorso, las cuales forman parte
 integrante del presente contrato.

Así formalizado el presente contrato, y para que conste, se firma por dupli-
 cado en la fecha indicada.

El Arrendatario,

Dolores Perez

Por el INSTITUTO MUNICIPAL
de la Vivienda,

El Sr. de Cultura
Rd
de la Calle

EXEMPLE DE TIMBRE

per arrendar del tipo B. Obligado a pagar un mes de alquiler de 32 pesetas mensuales de 1 a 4 de Enero de 1949. El arrendatario declara que el contrato es válido y que no ha sido objeto de ninguna otra acción judicial.

4

Jornada de rodatge al Bon Pastor, 16 de març de 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

Jornada de rodatge amb els veïns i veïnes del Bon Pastor, 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

barata a pis social que estava produint-se aleshores al barri del Bon Pastor. Cal tenir en compte que, a la primavera de 2023, es van traslladar els últims veïns de les Cases Barates als nous pisos. En conseqüència, en el cas de les cases encara habitades en el moment de concloure la consulta, la informació a la qual es tenia accés estava subjecta a variacions que ultrapassaven el calendari del projecte.

Amb l'objectiu de recollir i processar la informació aplegada en aquests expedients, es va dissenyar un model de fitxa estandarditzada mitjançant el programa de gestió de bases de dades Microsoft Access. En aquest entorn informàtic, es va crear una fitxa per a cadascuna de les cases en la qual es recollia la informació més rellevant d'entre totes les dades trobades.

El període de recerca i recollida de dades va des del 1929 fins al moment en què es van tapiar les cases, en el marc del procés de remodelació del barri del Bon Pastor. El gruix d'aquestes fitxes aplega

informació de 755 de les 781 casetes construïdes, així com el registre de 7.587 persones que en un moment o un altre les van habitar.

Els tres àmbits fonamentals en què es va organitzar aquesta informació van ser: la casa, els contractes i els habitants, que definirem a continuació. D'altra banda, al capítol 2.3, «Elements per una història social de les Cases Barates del Bon Pastor», s'exposa part del material consultat.

I. Casa

En aquest àmbit, es detalla la informació relativa a l'habitatge: número de casa (seguint la numeració del Patronat), tipologia de casa (Ai/Bi, per a les d'interior; Ae(c)/Be(c), per a les que feien cantonada) i adreça (inclou el nom i el número del carrer).¹² Aquesta informació es troba en els diferents contractes de lloguer, així com als múltiples expedients (infracció, convivència, negoci, obres) que pugui tenir associats cada habitatge.

Si s'escau, s'inclouen les reformes que va patir l'immoble, sigui per la via de l'autoconstrucció (només n'hi ha constància si es va demanar permís al Patronat o si hi ha denúncies o inspeccions) o per la via de les rehabilitacions proposades pel Patronat. A més, hi ha un altre tipus de documentació que dona informació sobre la distribució interior dels habitatges, com ara inspeccions o informes fets en diferents anys i per motius diversos.

Si apareixen, s'incorporen les dades de l'activitat comercial duta a terme i declarada, amb autorització o sense, així com les de la persona responsable i la durada de l'activitat.

II. Contractes

Es van trobar contractes des del 1929 fins a temps recents. Entre altres coses, aquestes dades permeten constatar l'evolució del preu del lloguer, el canvi de nom de la institució del Patronat amb els anys fins a esdevenir IMHAB o els canvis en la tipologia dels contractes.

12. Els carrers no van tenir nom fins a l'any 1945, quan el barri, que inicialment pertanyia a Santa Coloma de Gramenet, es va annexionar a Barcelona.

A més, la consulta dels contractes ofereix informació suplementària sobre el titular, ja que, a banda del nom, l'edat i l'estat civil, molt sovint s'indica el lloc de feina (a vegades s'inclou una carta de recomanació del lloc de treball), l'origen i la procedència (dins la mateixa ciutat de Barcelona: una altra adreça).

Vista de les entrevistes a la Casa 4, 2023.
Fotografia de Toni Fernández.

Park Güell, 1968.
Fotografia de la família Teresa Bullich-Fradera.

III. Habitants

La informació dels habitants de les cases es va obtenir consultant documentació variada, com ara contractes, cartes de recomanació i informes, així com partides de naixement i de defunció, llibres de família, sol·licituds de lloguer, informes adjunts a sol·licituds d'autorització de convivència, fitxes de pagament, esqueles, fulls de padró que a vegades s'adjuntaven a les sol·licituds per accedir a un habitatge, o, entre d'altres, censos veïnals (n'hi ha nombrosos entre el 1953 i el 1954).

A la base de dades, es va recollir el tipus d'informació següent: nom i cognom, estat civil, data de naixement i de defunció, sexe, relació de parentiu amb el llogater, rellogats/ocupants, procedència, origen, ofici i estudis.

Quant al projecte de museïtzació, de la informació consultada destaca per la seva importància la relativa a llocs de feina i a la mobilitat dels habitants, sigui a altres cases del mateix polígon, a altres grups de cases barates o a l'estranger. Sobre els llocs de feina dels habitants, s'ha obtingut informació examinant cartes de recomanació dirigides a diverses empreses, que a vegades s'adjunten als contractes de lloguer, així com informes de vida laboral o declaracions dels mateixos veïns.

Vam comprovar que al Bon Pastor hi va haver una mobilitat prou considerable, sovint gràcies a permutes, no sempre autoritzades. Mobilitat d'habitants dintre del mateix barri, però també amb altres polígons d'habitatges. Aquesta mobilitat podia ser provocada, en alguns casos —com trobem en diferents ocasions—, per les humitats que hi havia a les casetes així com per necessitats familiars.

Per a molts veïns, el Bon Pastor no va ser un punt d'arribada definitiu —com expliquen alguns testimonis i s'ha pogut il·lustrar amb fotografies de fons familiars—, sinó una aturada intermèdia abans de marxar cap a un altre indret, per motius sovint laborals. Una constant que, com veiem en la documentació conservada, va perdurar al llarg dels anys. Aquesta informació ha estat verificada a partir de cartes

personals o bé dirigides al mateix Patronat, amb l'objectiu de renunciar als drets sobre la casa en favor d'algun familiar.

La informació sobre els habitants també es va anar complementant gràcies a la consulta del fons de l'AMSCG. Aquest arxiu aplega la documentació referida al marge dret del riu per l'agregació a la ciutat de Barcelona: actes municipals, actes de les comissions gestores creades per preparar la segregació dels terrenys, circulars, mapes o informes elaborats posteriorment. Es tracta d'una documentació molt significativa per estudiar els primers anys del polígon.

A més, a fi d'obtenir més informació sobre els primers inquilins de les Cases Barates, es va consultar el padró del 1930, conservat a les dependències del mateix arxiu. De fet, es va trobar informació de 453 cases registrades amb el número de carrer i el número de referència de

la casa (seguint la numeració del Patronat), de les 781 que s'hi van construir, amb un total de 2.347 habitants censats. Les dades del padró —que acompanyen la informació extreta dels expedients de l'IMHAB— aporten informació sobre el nombre de persones que hi vivien, així com l'edat, l'origen, la formació, la professió, la relació de parentiu i el temps de residència dels habitants.

En conjunt, aquesta documentació ha servit per bastir la cronologia, per complementar la informació obtinguda a partir del recull de fonts orals i fotogràfiques i, especialment, per donar forma a algunes de les píndoles audiovisuals que es projecten a les sales de museografia de les quatre cases museïtzades. El propòsit d'aquestes píndoles és presentar elements per a una història social del Bon Pastor que pugui anar més enllà de les memòries de vida i l'etnografia.

Parella en bicicleta, 1943. Fotografia de la família de Joana Melenchón.

3.4. LA FORMACIÓ I LA RESTAURACIÓ DE LA COL·LECCIÓ

Natàlia Hervás

Recuperació, estudi i catalogació

La implicació en el projecte del Bon Pastor, iniciada l'any 2017, va marcar l'inici d'un procés substancial orientat a la preservació i la museïtzació de les llars d'aquest barri. L'equip de treball del projecte, amb la participació de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, va posar en marxa una etapa intensiva de recerca i documentació centrada en les residències destinades a ser conservades i transformades posteriorment en espais museístics.

Aquesta tasca va requerir la col·laboració dels diversos membres de l'equip, amb l'objectiu de recopilar informació exhaustiva sobre els interiors i els exteriors de les llars sotmeses a estudi. La feina era multidisciplinària i abastava una àmplia gamma de temes, des de la disposició dels espais fins als detalls decoratius, passant pels acabats arquitectònics, el mobiliari i la il·luminació, així com l'estudi de l'evolució dels interiors i la cerca dels habitants per assolir un confort i un habitatge més digne.

En aquest sentit, es van elaborar fitxes detallades per registrar amb precisió les característiques de cada habitatge en el moment actual (2017). Aquesta documentació minuciosa esdevingué fonamental per a les fases posteriors de previsió de recuperació, restauració i valoració del patrimoni recuperat, es van fer visites a les cases tal com estaven abans de marxar als pisos nous i es van fer preguntes sobre l'evolució de les cases, el mobiliari, les peces heretades.

Simultàniament a aquesta tasca documental, es van consultar revistes com *El Hogar Patrio*, del 1929, *El Hogar Propio*, del 1930, i *Estampa*, del 1934. Per a èpoques posteriors també ens va ser molt útil la publicitat els catàlegs de mobiliari, les fotografies del Grup d'Amics del Bon Pastor de Facebook i, posteriorment, les fotografies recuperades dels àlbums familiars. Les cerques d'informació van quedar reflectides en les troballes en línia del projecte executiu de les Cases Barates.

Dues imatges de la documentació de l'estat dels habitatges CLARAMUNT 41 i BARNOLA 24, 2017. Fotografies de Marta Delclòs.

Visita a la casa del carrer de Bellmunt, 1, encara habitada, 31 d'octubre de 2017. Fotografia de Marta Delclòs.

Es va dur a terme una recerca aprofundida per identificar els elements d'interès susceptibles de ser recuperats per a les futures cases museu. Aquesta recerca s'enfocà en l'estudi d'arxius, llibres i publicacions especialitzats¹ i recursos en línia, amb l'objectiu de contextualitzar adequadament les troballes.

La resta de membres de l'equip van contribuir amb les seves experteses i coneixements a aquest procés de recerca. La historiadora Anna Butí va aportar documents relacionats amb el Patronat de l'Habitatge i les lleis de cases barates, mentre que la documentalista gràfica Marta Delclòs va recopilar una extensa galeria d'imatges històriques que il·lustren els diferents períodes de la vida local.

La revisió meticulosa de fonts documentals, com ara revistes de l'època i catàlegs de mobiliari, va proporcionar una visió enriquida del context històric i social en què es van desenvolupar les llars. A més, l'estudi de projectes museístics d'habitatge, tant en l'àmbit local com internacional, va oferir inspiració i orientació per a la tasca en curs, entre els quals destaquen el Museu de les Mines del Cerc, el Pis Museu Habitatge 1/11 de la Casa Bloc, el Tenement Museum de Nova York i el Työväenmuseo de Hèlsinki.

La col·laboració de Salvador Angosto, veí del barri amb un profund coneixement de la història local, va ser cabdal. La seva aportació va permetre comprendre d'una manera més precisa i completa les primeres cases del Bon Pastor, així com la vida quotidiana, els aspectes decoratius de les llars i la distribució dels interiors rellevants de diverses èpoques.

1. Vegeu: *Per la bellesa de la llar humil, recull d'orientacions*, Barcelona, Foment de les Arts Decoratives, 1923; Luis M. FEDUCHI, *La casa por dentro*, Madrid, Afrodisio Aguado, 1948; DIVERSOS AUTORS, *La recuperació d'interiors històrics*, Barcelona, Associació per a l'Estudi del Moble i Ajuntament de Barcelona, 2016, i DIVERSOS AUTORS, *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona entre 1929 i 1979*, Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, Ajuntament de Barcelona, 2003.

Visita a la casa del carrer de Bellmunt 5, encara habitada, 31 d'octubre de 2017. Fotografia de Marta Delclòs.

Revista Estampa, 31 de Març de 1934. Biblioteca Nacional de España.

Estampa

PUEBLOS SIN ALCALDE, SIN GUARDIAS Y SIN MÉDICO...

...EN LOS QUE NO SE PAGA LA LUZ, EL ALQUILER NI LA CONTRIBUCIÓN

SE TRATA DE PUEBLETOS DE LA PÍOR REPUTACIÓN

La fantástica Jauja está aquí, en Barcelona. Claro que no cualquier jamón de los árboles ni los ferros se atan con longanizas, pero, en cambio, no se paga al casero, no se paga el inquilinato, no se paga el fúido eléctrico, no se paga el agua...

Y no vayan a pensar que donde esto ocurre es una Aresdía feliz. Se trata de pueblecitos de la peor reputación. Francamente, recomendar esos pueblecitos para vivir a los temperamentos serviciales me parecen poco razonable. No por nada extraordinario, desde luego. Pero a menudo, de noche, se oye el seco estampido de un disparo.

¡Qué habrá sido?... Las gentes se arrojan en la cama con la punzada aguda del miedo. Luego, vuelve el silencio y el traqueteo del travesía que pasa a lo lejos...

Cuando a la mañana salen a la calle, se enteran, por ejemplo, de

que un vecino fue sorprendido por unos emascarados y acorralado a balazos contra la tapia de su jardín.

CASAS BARATAS PARA OCHO MIL HABITANTES

Son cuatro pueblos, cuatro grupos de casas baratas para obreros, rodeando como un cinturón a Barcelona, a una distancia de pocos kilómetros. El grupo Antúnez, San Adrián del Besós o Barriada de Verdón, Santa Coloma y Horta o Pueblo Español.

Sus vecinos, unas ocho mil personas, habitan antes unas barracas construidas en cualquier terreno baldío, zahurdas sucias y vergonzosas para la capital catalana. Se constituyó un llamado Patronato de la Habitación. El Ayuntamiento emitió entonces un empréstito popular de treinta millones de pesetas, avalado por el Estado, y se lanzó a construir grupos de casas baratas en serie, que se inauguraron en 1929.

Barriadas de 400 y 600 viviendas, situadas en montículos, alando en su ladera y en su cima casitas sencillas a las que dibujan los niños, con una chimenea, el tejado, la puerta baja, pintadas de azul las paredes y de verde las ventanillas.

La barriada de casas baratas de San Adrián del Besós o Barrio de Verdón.

Una casa barata para ocho mil habitantes.

LECHE 30 céntimos

VILLA FELICIDAD 47

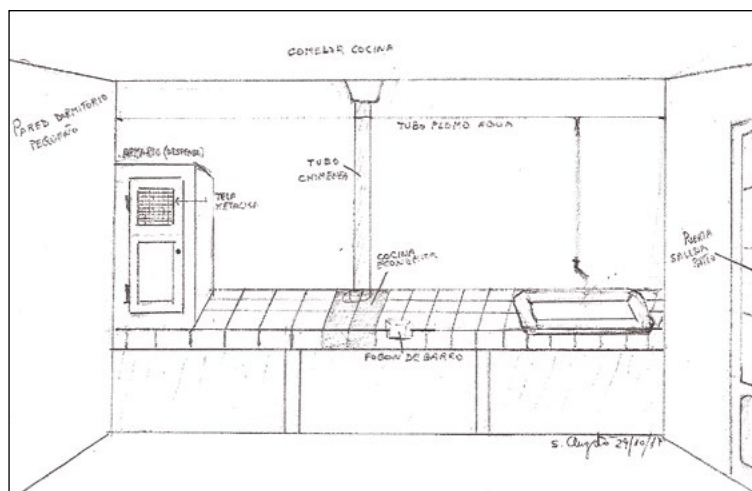
Las puertas de dos casas baratas. En una se lee «Villa Felicidad» y en la otra, «Leche a 30 céntimos».

A partir del 2018, amb el trasllat dels veïns als nous pisos, es va iniciar un procés de recuperació dels béns deixats enrere. Aquest procés, accelerat pel ritme imposat per l'IMHAB, va implicar la recollida d'una àmplia varietat de mobiliari i objectes personals, tot amb l'objectiu de ser restaurats i valorats.

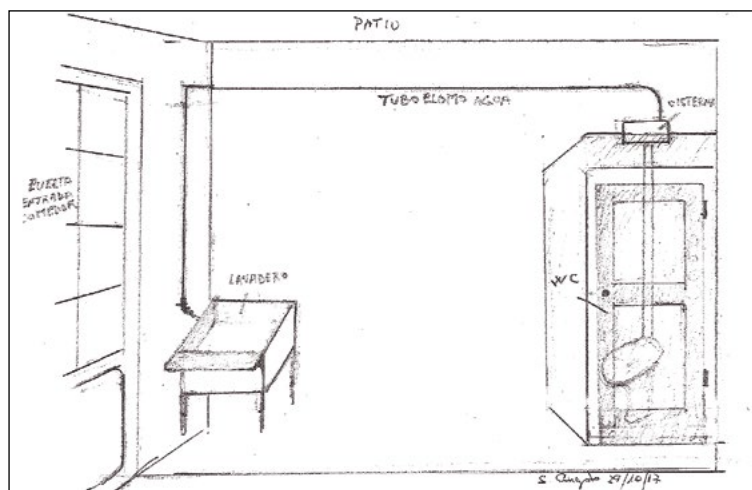
Així doncs, la recuperació d'aquests béns va representar una combinació d'aportacions dels veïns, que van autoritzar l'extracció dels objectes deixats a les cases, i una tasca de rescat duta a terme pel mateix equip de treball. Aquesta iniciativa, lluny de ser una simple donació, va implicar la recuperació sistemàtica i la preservació d'una part significativa de la història local, destinada a ser exposada i valorada en el marc del projecte del Bon Pastor. Durant la campanya del 2018 es van recuperar elements de catorze cases, i en campanyes posteriors i el 2020, durant les obres del projecte, es van acabar de recuperar elements d'algunes a les quals no s'havia pogut accedir i de dues més de fora l'illa conservada.

D'aquesta manera, a més del mobiliari i els objectes personals, es van recuperar cuines senceres, electrodomèstics, elements decoratius i detalls arquitectònics rellevants, com ara conjunts de sanitaris sencers, finestres, portes, motllures decoratives, mostres de rajoles, sostres i marquesines. Els esforços per preservar aquest patrimoni material van culminar amb l'assenyalament d'una casa, la número 18 del carrer d'Ardèvol, que es conservava en bona part intacta des dels inicis. El 16 d'abril de 2018, gràcies a la mediació d'una de les vigilants de l'IMHAB, vam poder accedir a la casa ocupada i pendent de desnonament d'ARDÈVOL 18. La visita va permetre confirmar que, tal com es creia, la casa mantenia la distribució i el terra originaris, i encara conservava alguns elements que ens van permetre comprendre millor la tipologia del 1929.

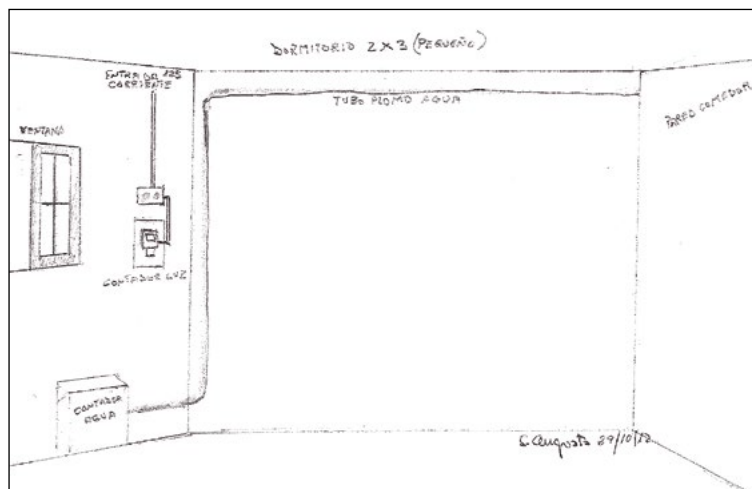
L'exploració d'aquesta residència va revelar la presència de diversos elements originals, com l'aigüera de pedra

Dibuix fet per Salvador Angosto on es veuen els detalls de la cuina.

Dibuix de Salvador Angosto amb els detalls del safareig i vàter cisterna.

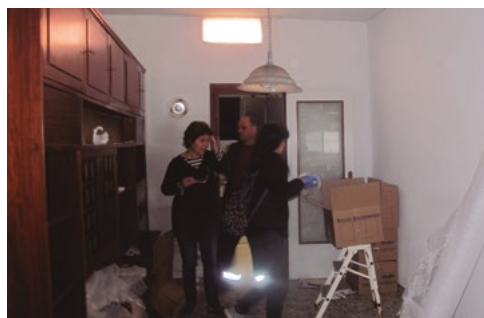
Fragment del dibuix fet per Salvador Angosto amb detall del comptador de llum, el d'aigua i una finestra.

artificial de la cuina, el safareig de ciment del pati i el vàter de porcellana, datats del 1929. A la zona de pati, a banda dels elements esmentats, es mantenia l'estructura del cobert, si bé la coberta de teules vistes és posterior (anys vuitanta). A l'interior de la casa ens vam trobar amb mobiliari i decoració característica dels anys seixanta. Tot i que en aquell moment la casa estava ocupada, es van obtenir permisos per recuperar alguns elements, com una màquina de cosir dels anys trenta, una taula greixonera i diverses cadires, d'estil popular.

En una campanya posterior, es va completar la recuperació del mobiliari i d'elements originals d'aquesta llar, com ara els elements originals de la instal·lació elèctrica, altres peces dels anys seixanta com electrodomèstics (la cuina Corberó de mitjan anys seixanta) i mobiliari, làmpades i elements tèxtils, tot amb la finalitat de restaurar-los i integrar-los en el pla museístic del projecte del Bon Pastor.

Posteriorment, vam iniciar el procés de definició del mobiliari disponible per a cada època de les diverses cases. Basant-nos en la documentació que anàvem recopilant l'equip de recuperació i tractament dels objectes mobles, vam començar a estudiar i catalogar els elements recuperats segons èpoques, estances i estils, amb l'objectiu d'obtenir una visió detallada de la col·lecció i poder fer la restitució dels elements recuperats de diverses cases del barri i conformar unes cases museïtzades de cada època, prou representatives, però que tinguessin una coherència històrica, d'estil i gust propi dels habitants de les quatre èpoques, sense arribar a caure en una museïtzació tipus etnografia. Així mateix, vam començar a identificar les mancances, que eren més abundants per a la primera i la segona casa, corresponents als anys trenta i seixanta, en comparació de la tercera i la quarta casa, pertanyents als anys vuitanta i 2000.

Recuperació de
mobiliaris en diferents
habitatges, 2018.
Fotografies
de Marta Delclòs.

Recollida d'objectes
i mobiliari de cuina
de BARNOLA 24 per
a la museografia
de la Casa 3, 2018.
Fotografia de
Marta Delclòs.

Restauració i conservació

El procés de restauració es va iniciar amb els elements recuperats més antics, tenint la garantia que serien destinats a les cases museu. Aquesta tasca es va dur a terme amb un enfocament de restauració arqueològica: mínima intervenció, respectant la integritat original dels objectes i seguint els protocols d'intervenció, recomanats pel Departament de Restauració del MUHBA, i els establerts actualment en la comunitat internacional de conservació-restauració.² Tot i el criteri arqueològic en la restauració de les peces, aquests elements havien de ser presentats com en ús, per la qual cosa sovint s'havia de fer una intervenció més curativa que no pas de mínima intervenció o de conservació preventiva.

2. Els criteris de conservació i restauració del Museu es poden consultar en línia al web del Museu, en l'apartat de Patrimoni.

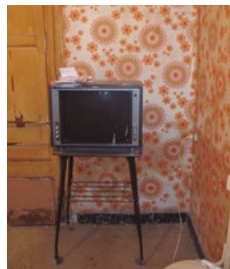
La restauració curativa implica tasques de conservació, més estudi de les peces i, posteriorment, tractament i intervencions de restauració (reintegracions, retocs, retirada d'afegits de diferents moments) per retornar en la mesura que fos possible les característiques originals de la peça.

La restauració i conservació dels elements va comportar un desafiament, per raó de la diversitat de materials que cons-

Màquina de cosir localitzada en la casa del carrer d'Ardèvol, 18, abril 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

Imatges de la visita a la casa del carrer d'Ardèvol, 18 en la qual es van localitzar diversos elements que van ser recuperats i restaurats per incorporar en la museografia, 2019. Fotografia de Marta Delclòs.

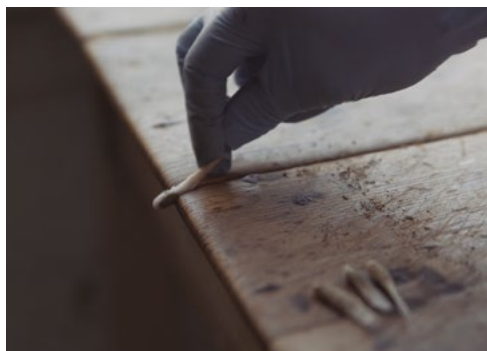
tituïen la col·lecció: des de petits objectes de plàstic fins a mobles de diferents fustes i derivats com fòrmica o melamina, diversos metalls, com també conjunts de sanitaris de porcellana o metall esmaltat. Pel que fa a la conservació preventiva, es va gestionar l'organització dels objectes als magatzems, identificant-los segons la procedència original i controlant-ne les ubicacions. Al final del projecte, es van dur a terme dues campanyes amb un tractament per xoc tèrmic (o anòxia) per eliminar la possibilitat d'infestacions de xilòfags o altres atacs biològics a les col·leccions abans de ser exposades.

Així mateix, vam continuar l'estudi dels elements, mobles i immobles, i vam anar definint amb més precisió el mobiliari per a cada època i casa, identificant les mancances específiques de cadascuna. Personalment, vaig dur a terme una documentació de la col·lecció, organitzada per tipologies i datacions, per donar filtrats i ordenats la gran quantitat d'elements de què consta la col·lecció del Bon Pastor a la resta de l'equip, i, posteriorment, vam iniciar la recerca dels elements mancants per a la col·lecció. Aquesta recerca es va fer amb mètodes no convencionals, com ara adquisicions a brocanters o a particulars com la família Vela Colina i David Bachiller, troballes casuals pel carrer, compres en botigues en línia i compres als Encants.

Van sorgir casos interessants, com el d'un escalfador d'aigua elèctric dels anys seixanta que vam adquirir en línia per a la segona casa. Aquest escalfador presentava una dutxa moderna de plàstic incorporada, però durant el procés de restauració es va poder substituir per una dutxa de metall antiga, que havíem adquirit en un brocanter, la qual cosa va resultar ser una coincidència afortunada.

Un altre exemple notable és l'armariet de cuina dels anys quaranta o cinquanta que vam recuperar del pati d'una casa, BARNOLA 22, on la veïna ens va compartir que el seu pare va ser un dels primers a traslladar la cuina al pati per aconseguir més espai a la sala. Aquesta peça és singular, ja que simbolitza l'evolució de les llars,

Natàlia Hervás en
diferents moments
de la restauració de
mobiliari recuperat.
Fotografies de
Newdivision.

L'escalfador tal i com
ha quedat amb la
restauració definitiva a
la Casa 2, 2023.
Fotografia de Stanislav
Lluís Biel Lorente.

l'envaïment del pati per donar més espai a la casa i el moment de l'autoconstrucció.

A més, l'armariet destaca per la seva complexitat constructiva, amb una estructura de fusta de pi, el buc de conglomerat lacat i repintat, les portes i els frontals dels calaixos de fòrmica, la part posterior de tàblex i l'interior folrat amb un vinil adhesiu estampat de flors. Tot i que presentava una repintada de baixa qualitat que havia canviat de color i una degradació notable, la intervenció va ser delicada i complexa.

La restauració va implicar l'eliminació mecànica de la pintura degradada, la substitució del tàblex de la part posterior amb el vinil adherit i la restauració de les àrees afectades pel podriment. Aquest procés va requerir una cura especial, incloent-hi l'ús d'una solució d'aigua destil·lada i etanol, així com l'engassat amb paper Japó i cola vinílica per preservar el vinil. Aquesta restauració meticulosa va permetre recuperar la integritat i l'aparença original de l'armariet, que va esdevenir una peça destacada de la col·lecció museística.

Un cop retirat el vinil, es va netejar la part posterior, la qual tenia adherida una gran quantitat de tàblex en pols. Quan ja estava net, es va col·locar sobre un nou tàblex fet a mida i pintat del color original del moble, un blanc trencat. Un cop adherit, es va retirar l'engassat de paper Japó, es va netejar diverses vegades i es van adherir les vores del vinil al nou tàblex.

La neteja general es va dur a terme tant en sec, amb aspiració, com en humit, amb aigua destil·lada i sabó neutre, i puntualment amb amoníac diluït. Aquest procés es va repetir diverses vegades, incloent-hi l'interior del buc. Posteriorment, es van consolidar i adherir les parts deformades, com l'interior del buc o les portes i els calaixos.

L'interior dels calaixos es va netejar en sec, amb aspiració i goma en pols. Es va fer un retoc cromàtic a les llacunes i a tota la part superior del moble, que presentava un estat de conservació malmès, amb una capa de protecció de

Paraloid B-72 i pintura acrílica aplicada amb pinzell. Només es va aplicar una capa de cera com a protecció a la part superior del moble. A l'interior d'una de les portes, es va conservar un testimoni de la pintura sintètica degradada. Aquest moble es troba actualment exposat a la cuina de la Casa 2.

Selecció d'imatges de la intervenció en l'armariet de cuina dels anys quaranta i cinquanta recuperat del pati d'una casa barata, 2019. Fotografies de Natàlia Hervàs.

Seguiment arqueològic durant les obres

Durant les obres d'execució del projecte del nou equipament museístic del Bon Pastor, amb l'arqueòleg Toni Fernández vam dur a terme les tasques de seguiment i control tècnic de la conservació.

La recuperació d'elements patrimonials i la documentació de les fases històriques a l'interior de les Cases Barates va ser una tasca clau per a la preservació i la comprensió de la història d'aquestes llars. Com a complement a aquesta tasca, es va voler obtenir un coneixement dels mètodes constructius i dels elements decoratius ocults que poguessin enriquir la futura museografia de l'equipament.

En un primer moment, es van identificar i marcar tots aquells elements visibles a l'interior de les cases, els patis i els terrats. Això incloïa mobles, electrodomèstics, llums i altres objectes que es trobaven a les llars. A més, es van recopilar fotografies i documents deixats pels antics inquilins de les cases. Aquesta recopilació va proporcionar una visió completa dels elements materials i immaterials que formaven part de la vida quotidiana en aquestes llars al llarg del temps.

Paral·lelament, es va dur a terme una recerca exhaustiva per identificar mètodes constructius i elements decoratius ocults que poguessin estar presents a les cases. Això va implicar l'estudi de l'arquitectura i els materials utilitzats en la construcció de les Cases Barates, així com la recerca d'elements decoratius tradicionals que podrien haver estat amagats o oblidats amb el pas del temps.

En resum, aquest enfocament integral va permetre no només recuperar elements materials i documents històrics, sinó també comprendre millor els mètodes constructius i els detalls decoratius que van contribuir a la identitat única de les Cases Barates. Aquesta informació va ser fonamental per al desenvolupament de la futura museografia i la preservació de la memòria col·lectiva d'aquesta comunitat.

També s'havien fet cales a les parets i els terres, amb l'objectiu de descobrir possibles estructures i elements decoratius de fases anteriors de les Cases Barates. Aquesta tasca de recerca arqueològica va ser crucial per entendre millor l'evolució històrica i l'arquitectura d'aquestes llars, així com per identificar detalls decoratius que podrien haver estat amagats al llarg del temps.

Natàlia Hervás i l'encarregat de l'obra, marcant als plànols les parets on es van fer actuacions de restauració, 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Diverses capes de papers localitzades a BARNOLA 24, març de 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Rajoles localitzades a BARNOLA 20, març de 2022. Fotografia de Toni Fernández.

Altres tasques van ser controlar de prop el desmuntatge d'elements com estructures, parets, portes, finestres, sanitaris, sostres i terres durant el desenvolupament de l'obra. Aquesta supervisió era essencial per garantir la preservació i la conservació dels elements patrimonials trobats, especialment aquells que es van identificar com a singulars i que es proposava conservar in situ.

Durant el procés de desenvolupament de l'obra, es van identificar diverses estructures i elements decoratius que, per la seva singularitat i valor històric, es va proposar mantenir en el seu lloc original. Tanmateix, en alguns casos, aquesta decisió va ser incompatible amb el projecte executiu de l'obra. Per aquest motiu, es va sol·licitar la modificació del projecte executiu i museogràfic, a fi de poder conservar aquests elements d'interès patrimonial. Aquesta adaptació del projecte era necessària per garantir la preservació de la riquesa històrica i arquitectònica de les Cases Barates. En alguns casos es va poder fer compatible la conservació d'elements amb el projecte executiu, però en d'altres va ser impossible fer-ho compatible amb el projecte museogràfic.

Dins del seguiment arqueològic de l'obra i l'estudi dels interiors, també es va participar oferint assessorament a la constructora sobre el projecte, la tria de materials, com ara rajoles i papers pintats i els acabats en façanes, murs i finestres. Aquest procés va ser essencial per preservar els elements arqueològics que van anar apareixent durant les obres. L'arquitecta, Aurora Fernández, va demostrar una gran sensibilitat en acceptar els canvis proposats per conservar els elements arqueològics.

Durant les obres, es van descobrir diverses capes de pintura de colors variats i saturats. Es va trobar una quantitat sorprenent de pintura al corró, una tècnica molt curiosa i poc conservada, especialment a les parts altes dels murs, que es conservava intacta fins al moment dels treballs. Aquest tipus de decoració és un precedent dels papers pintats i

Procés de col·locació
d'elements decoratius
a la Casa 3, 2023.
Fotografia de
Toni Fernández.

Muntatge de la Casa 2,
2023. Fotografia
de Toni Fernández.

Disposició d'objectes
en una de les habitacions
de la Casa 2, 2023.
Fotografia de
Toni Fernández.

Cuina corresponent
a la Casa 2, 2023.
Fotografia de
Marta García Hoyos.

d'aquest tipus de tècnica ens n'havia parlat Salvador Angosto en els seus relats, ja que l'emprava com a ajudant del seu pare, pintor de professió. Va ser particularment interessant trobar múltiples capes de papers pintats superposades, fins al punt que en una casa es van trobar set capes de papers pintats de diverses èpoques, els quals, un cop restaurats, es van emmarcar i exhibir en una paret adjacent. Així mateix, es van trobar diversos tipus de terres superposades, des de gresos actuals fins a rajoles decorades amb motius dels anys setanta, fins i tot el paviment original de ciment que es va poder recuperar i mantenir a la primera casa.

Totes aquestes empremtes arqueològiques van proporcionar una visió fascinant de com els habitants de les cases havien intentat fer-les acollidores i a la moda del moment amb els mitjans al seu abast, i havien demostrat un interès constant per mantenir-les actualitzades i confortables.

Altres tasques durant les obres van incloure la definició de les feines que calia dur a terme per la restauradora proposada per la constructora, assegurant-se que s'aplicaven els criteris de mínima intervenció i seguint els criteris del MUHBA d'intervencions de restauració, menys invasius o mirant d'aconseguir-ho.

Muntatge de les cases museu

La culminació de les cases museu va requerir una coreografia precisa i detallada, executada amb rigor i coordinació. El muntatge final va ser una etapa crítica, caracteritzada per un cronograma ajustat que exigia una eficiència màxima en el maneig dels elements arquitectònics i decoratius.

En primer lloc, es va iniciar el procés muntant els mobles de grans dimensions, una tasca que requeria destresa i precisió per garantir una disposició coherent i estètica d'aquests elements essencials. Aquesta fase inicial del muntatge va proporcionar la base estructural sobre la

Magatzem al Bon Pastor, 2014.
Fotografia de Stanislav Lluís Biel Lorente.

Habitació de la Casa 1,
2024. Fotografia de
Stanislav Lluís Biel
Lorente.

Pati de la Casa 1, on
destaca la porta blava
i el vàter recuperats
d'ARDÈVOL 18, 2023.
Fotografia
d'Andrea Manenti.

qual es construïria la caracterització visual i temàtica de les diferents estances.

Un cop assolit aquest primer pas, es va procedir a l'acabat final de les cases mitjançant la disposició dels objectes, els teixits i les decoracions seleccionats per representar cada època de manera fidel i evocadora. Aquesta selecció es va fer amb molt rigor, basant-se en la documentació gràfica recuperada de les èpoques corresponents, la qual proporcionava una guia visual precisa per recrear amb autenticitat els entorns i els estils de vida de cada període històric.

El procés de producció museològica va tenir múltiples col·laboradors, els quals van fer possible que el muntatge final de les cases culminés en un treball intens i meticulós, que va donar vida i significat a aquests espais museístics únics i evocadors.

Un cop inaugurat el museu, el treball es va centrar en la reorganització del magatzem i en la purga d'elements segons el seu estat de conservació i la seva rellevància dins de la col·lecció. Aquest procés dinàmic i continu reflecteix la vitalitat de la col·lecció, ja que es troba en constant evolució i adaptació. Mitjançant aquesta reorganització, es busca mantenir els estàndards de qualitat i preservació, alhora que es potencia la coherència i la rellevància del contingut exposat.

Així mateix, aquesta fase de purga i reorganització permet obrir la porta a futures donacions o recuperacions que puguin enriquir encara més la col·lecció contemporània del museu. Aquesta flexibilitat i obertura a nous elements contribueix a mantenir viva la narrativa i l'interès del museu i garanteix que continuï sent un espai dinàmic i en renovació constant. En definitiva, la col·lecció es consolida com un projecte viu i en evolució, sempre obert a noves aportacions i descobriments que enriqueixin la seva proposta museística.

3.5. MUSEÏTZAR LES CASES, DOMESTICAR EL MUSEU

Andrea Manenti
Paolo Sustersic

El projecte de recuperació i museïtzació de les Cases Barates del Bon Pastor, amb el propòsit de recuperar unes cases del barri com a testimoni rellevant de l'habitatge popular del segle xx a Barcelona, presentava, des del seu plantejament inicial, un seguit de reptes i qüestions de caràcter metodològic i pràctic que tindrien importants repercussions sobre el resultat final. Quantes i quines cases conservar? Calia conservar-les tal com havien quedat o reconstruir-les? Com ensenyar-les, com omplir-les, com fer-les visitables? Com explicar, a través de la seva evolució, no només la trajectòria de les famílies que les habitaven, sinó també de tot el barri i, fins i tot, de tota la ciutat? En definitiva, què significa museïtzar l'habitatge? Les diferents aproximacions a l'estudi de les cases suggerien diversos tractaments expositius, i en certa manera contradictoris entre si. La voluntat de mostrar cases representatives d'èpoques successives, amb la capacitat de construir un relat sòlid d'història urbana, obligava a un cert grau de recreació, tant en la distribució dels espais com en la tria d'elements mobles i en els acabats. Però la mirada arqueològica i conservativa sobre el conjunt apuntava a la posada en valor de les múltiples traces trobades —d'aca-

bats de paret, de tipus de paviments, de rajoles de revestiments, de pintures de les fusteries, de mobiliari i objectes, etc.—, independentment de l'època exacta a la qual feien referència. Mostrar una casa com a escenari i resultat de les formes de vida que l'habitaven demanava que la casa fos versemblant, amb els elements que la fan efectivament habitable. Però imaginar aquella casa com a significant de les relacions familiars, socials, culturals, econòmiques i polítiques d'un moment històric determinat requeria argumentar un relat complex a través de múltiples fonts i documents —escrits, gràfics, orals, materials—, que normalment no es troben en un ambient domèstic.

Conservació o recreació? Autenticitat o representativitat? Solucions particulars o tendències generals? Amb aquests dilemes, el plantejament museogràfic del projecte es va concretar de manera empírica, sovint amb repensaments i reorientacions, en paral·lel al desenvolupament de la recerca documental, la recerca arqueològica, la rehabilitació arquitectònica i la recuperació d'elements mobles, però sempre procurant justificar les decisions preses i garantint el màxim rigor conceptual i executiu.

Alguns referents

Es compten nombrosos exemples de projectes de recuperació i museïtzació d'habitatge obrer, tant a escala local com internacional. A Catalunya hi ha diversos espais que recreen i documenten la vida de treballadors i treballadores a les colònies industrials del país, com ara el Museu de la Colònia Vidal de Puig-reig, el Museu de les Mines de Cercs i l'Habitatge Obrer a la Colònia Fabra i Coats de Borgonyà, gestionada pel Museu Industrial del Ter (MIT).

A la mateixa ciutat de Barcelona trobem el Pis-Museu de la Casa Bloc, gestionat pel Museu del Disseny de Barcelona, on es va restituir l'espai domèstic amb els components originals i la realització dels mobles d'acord amb els plantejaments dels arquitectes que van projectar el conjunt —Josep Lluís Sert, Josep Torres Clavé i Joan Baptista Subirana—, encara que no es va materialitzar mai als habitatges reals. Aquest darrer exemple comparteix objectius i mètodes amb algunes museïtzacions de models d'habitatge obrer del moviment modern a Europa, sovint amb un component idealitzat del paper del disseny d'avantguarda. És el cas, per exemple, de la Musterhaus de la Siedlung Römerstadt de Frankfurt, dissenyada per Ernst May, o de la Museum House de la Siedlung Kieftoek de Rotterdam projectada per Jacobus Johannes Pieter Oud. A Holanda, al Museum Het Schip, situat en un dels conjunts més emblemàtics de l'Escola d'Amsterdam i projectat per Michel de Klerk, es pot trobar una visió centrada en l'arquitectura, que proposa també la reconstrucció de l'hàbitat d'una família treballadora de la dècada del 1920, incloent-hi part dels objectes.

Un plantejament més proper al que es buscava des del MUHBA el trobem en alguns projectes de recuperació d'habitatge obrer al nord d'Europa. Al Työväen-suntomuseo (Museu de l'habitatge obrer) de Hèlsinki es van recrear els interiors de nou habitatges d'un mateix bloc construït en fusta i conservat totalment, que repre-

senten diferents èpoques entre el 1911 i el 1985. Cada habitatge està associat a famílies reals i documentades que van viure al barri, com es detalla en un panell de text a la porta d'entrada de cada casa. El mobiliari i els objectes exposats, excepte per a les cases més recents, es van recrear a partir de la documentació existent, i és particularment rellevant la meticulositat dels detalls, no només dels mobles i els acabats, sinó també d'objectes d'ús quotidià, vestuari i fins i tot aliments.

L'Amurin Työläismuseokortteli (Museu de l'Habitatge Històric d'Amuri) de Tampere es va museïtzar amb criteris semblants, en aquest cas gràcies a la conservació d'una illa sencera de l'antic barri de cases obreres de fusta, que va permetre recrear, a més de cinc habitatges, espais com un taller de sabater, una botiga de queviures, una fleca, una merceria i una sauna pública.

Fora d'Europa, el Tenement Museum de Nova York és un cas interessant per estar ubicat en un edifici de pisos que va quedar buit des del 1935 fins a la dècada del 1980, quan es va començar a condicionar com a espai museístic. Aquest fet singular ha permès que els interiors es conservessin gairebé intactes i, d'aquesta manera, es van poder recuperar diversos apartaments. A més, el treball d'arxiu va aconseguir documentar les vicissituds de les famílies que hi van viure, cosa que confereix al conjunt un excepcional caràcter de document històric.

A Espanya es pot mencionar, entre d'altres, la Ciudadela de Celestino Solar de Gijón, on es van recuperar els dos patis definits per la filera de cases baixes, com a espai arqueològic interpretat i com a espai públic integrat a la trama urbana actual. En aquest cas, l'estratègia museogràfica consisteix a recrear l'interior complet d'un habitatge amb l'aspecte que devia tenir a la dècada del 1950, mentre que l'interior d'una segona casa, oportunament condicionat, es dedica a espai expositiu i d'interpretació de la història del conjunt.

En general, amb diferents matisos i solucions expositives singulars, el plan-

tejament més habitual de tots aquests projectes és de caràcter etnogràfic, en què l'evocació de les formes de vida i maneres d'habitar de cada moment —sovint amb l'èmfasi posada en les històries particulars— té un paper predominant o exclusiu, per sobre de la contextualització històrica i de la capacitat de construir relats més transversals. Aquest és el punt de partida de la reflexió que es va fer sobre les Cases Barates del Bon Pastor: és possible un tractament de l'ambient domèstic museïtzat que sigui a la vegada particular i general? És possible imaginar uns espais que permetin una connexió immediata i emotiva amb els visitants, però que a la vegada siguin capaços de transcendir per construir discursos més transversals i coneixement històric?

Periodització i distribució interior de les cases

El programa de rehabilitació de l'illa de cases del Bon Pastor preveia la restitució i la museïtzació de quatre cases, i des del primer moment es va plantejar la qüestió de la periodització: quins moments històrics havien de representar? Amb quins talls temporals? La seqüència cronològica havia de mostrar l'evolució del barri, però també les dinàmiques i els processos a escales més grans en els quals es contextualitzava. Per tant, es va centrar a establir quatre èpoques, amb un any inicial i un any final, en comptes de fer una radiografia d'un moment —un any— concret. Cada casa havia de retratar el moment final d'aquella cronologia, però havia de ser prou representativa de tota la seqüència anterior, considerant també que els entorns domèstics acostumen a tenir una lògica acumulativa, en què mobles, objectes i electrodomèstics més nous conviuen habitualment amb altres de més antics, conservats d'anys anteriors.

Partint d'aquestes premisses, amb el suport de la recerca documental i la consulta de nombroses fonts complementàries, es va desenvolupar un ampli

debat col·legial que va portar a definir les quatre èpoques, cada una de les quals va quedar resumida per un concepte transversal:

- Casa 1 (BARNOLA 20):
Escassetat. 1929-1952
- Casa 2 (BARNOLA 18):
Desarrollisme. 1953-1974
- Casa 3 (BARNOLA 16):
Reforma. 1975-1993
- Casa 4 (CLARAMUNT 41):
Replantejament. 1994-2010

En la definició dels títols es va posar una cura especial a trobar una paraula que pogués resumir l'aspecte més característic no només de les cases, sinó també d'una forma de viure al barri i d'una època. Per a la primera casa es va considerar que el factor constant, tot i els importants canvis polítics, era la supervivència en condicions de pobresa i la manca fins i tot de les coses més bàsiques per a moltes famílies. La segona secció temporal quedava descrita per la millora progressiva de les condicions econòmiques i la possibilitat d'accedir a certs productes de consum que va marcar especialment la dècada del 1960, fins a la crisi del petroli i el final del franquisme. El tercer període va quedar sintetitzat per la voluntat de recuperació de les cases i l'espai públic en el marc del gran canvi aportat amb la recuperació de la democràcia i l'eufòria dels jocs olímpics. Finalment, la quarta època va quedar reflectida en la percepció d'un final de cicle, tant per a les Cases Barates com per a les activitats productives industrials que van definir la identitat del Bon Pastor en el temps, cosa que va obligar els habitants a repensar el seu futur.

Es va valorar també la possibilitat que la primera casa mostrés el moment inicial, del barri acabat de construir i encara sense habitants, tal com es podia apreciar en algunes fotografies de la revista *El Hogar Patrio* de l'agost de 1929, per ensenyar, d'aquesta manera, com l'evolució

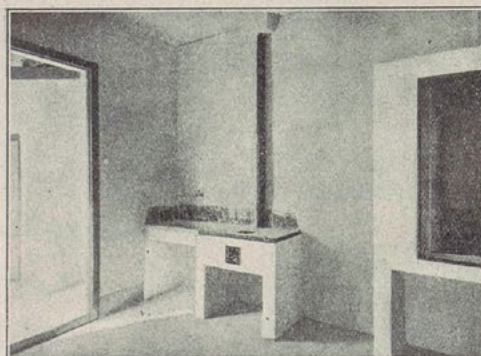
Casos baratas. Grupo de casitas, tipo B.

modestia que sólo es comparable a la grandiosidad de su Obra.

Debemos hacer constar, a su vez, que representantes diversos de Cajas Colaboradoras tienen este mismo anhelo. Los de Valencia tomaron ya el acuerdo de proponerle al Patronato de los primeros homenajes que se celebren. Seguros estamos de que será unánime entre todas la Cajas hermanas, y de que constituiremos de este modo el homenaje más continuado y definido, el más sentido por el pueblo y el que llegará sin duda a lo más hondo del corazón de D. Francisco Moragas y Barret.

Sean mis palabras últimas, en este solemne acto, para el amigo y compañero:

Recibid nuestro parabién más sincero y el testimonio de nuestra admiración más profunda. No es éste un homenaje

Cocina y despensa del tipo B.

Patio, lavadero y W. C.

cientos de viejos, primero, y por miles, después, como ejemplo vivo de quien procuró el despertar de tal poder en todo un pueblo, de quien todo lo dió al prójimo y nada supo quedarse para él.

Así habremos atendido a un imperativo de nuestra conciencia. Habremos elevado al hombre que tuvo la obsesión sin límites de dignificar al débil: viejo, niño, ciego, mutilado, madre. Al que, pensando en el ascenso de todos, quiso permanecer en la oscuridad, con una

obligado y circunstancial: es la expresión unánime de un sentir y un querer. Venimos a aplaudir con todo fervor vuestra sembradura de previsión sana y razonada, con todos los factores espirituales, que son su marco esplendoroso y radiante. Vuestra Obra ha sido así completa. La economía catalana tiene en vos, y con razón sobrada, una ilimitada confianza; los servicios sociales del porvenir verán aquí una orientación definida. La Caja Catalana para la Vejez y de Ahorros dispone de un grupo selecto de alumnos a quienes habéis transmitido el fuego sagrado que ha nutrido vuestra vida; ellos la continuarán.

Los viejos catalanes y los de España toda os bendicen; vuestras cieguecitas os llaman padre, y como tal os quieren y os acarician en sus infantiles sueños; la mujer catalana que trabaja, os admira y confía; los tuberculosos de Torre Bonica, condenados a muerte probable, ven en vos, un rayo de luz; los que recurren al Monte de Piedad de la Virgen de la Esperanza, no van allí con la vergüenza del fracasado, sino con la dignidad y el honor del que sabe luchar para salvarse; la niña sordomuda del Colegio de la Purísima Concepción, la madre desvalida en su función más augusta,

posterior va afectar i modificar l'aspecte original del projecte del Patronato de la Habitación. Però aquesta opció implicava disposar de cinc cases per museïtzar, i això afectava d'una manera excessiva el programa de rehabilitació arquitectònica del conjunt i, per tant, es va descartar.

Un cop definida la cronologia, calia concretar-ne la materialització en la restitució de les quatre cases, comen-

çant per la distribució interior. De fet, la gran majoria de cases del barri tenien una distribució interior diferent de l'original, fruit de reformes interiors dutes a terme en diferents moments. La gran varietat de solucions adoptades dificultava la selecció d'uns models prou representatius per a les quatre cases museïtzades i la seva cronologia, i aquesta representativitat era contra-

dictòria amb el criteri de màxima conservació de les cases tal com s'havien trobat. L'única excepció era la quarta casa (CLARAMUNT 41), que es va poder mantenir pràcticament tal com es va trobar i que té una distribució interior força il·lustrativa de les dinàmiques documentades a l'última època.

Les altres tres cases (BARNOLA 20, BARNOLA 18 i BARNOLA 16), tal com es van trobar, tenien una distribució interior fruit de reformes més recents que no es corresponien amb les cronologies assignades, i això obligava a una intervenció més invasiva, principalment a la zona dels patis. Per garantir la representativitat cronològica amb el màxim rigor documental, es va reproduir la distribució interior d'unes altres cases existents, que servien com a models per a les diferents èpoques.

autoconstrucció, propiciades per les necessitats familiars i per la millora de les condicions econòmiques, que es concretaven habitualment a mantenir els tres dormitoris, traslladar la cuina al pati i afegir un bany nou ocupant part del pati. Per a la cuina i el bany es va agafar com a model la distribució interior de la casa de BARNOLA 22, amb la cuina ocupant la part del pati que en origen estava coberta per una petita teulada, i el bany en un volum afegit al costat.

La tercera casa (BARNOLA 16) havia d'exemplificar les reformes dutes a terme pel Patronat de l'Habitatge als anys vuitanta i, en aquest cas, va servir de model una altra casa de la mateixa illa, BARNOLA 24, que s'havia reformat en aquell període amb un model tipològic recurrent. Aquest model consistia a ajuntar el menjador amb l'habitació

Planta de les quatre cases museïtzades, d'esquerra a dreta: BARNOLA 20, BARNOLA 18, BARNOLA 16 i CLARAMUNT 41.

Per a la primera casa (BARNOLA 20) es va agafar com a model la casa del carrer d'Ardèvol, 18, que havia conservat la distribució interior del projecte original del 1929. Les primeres reformes interiors ja estan documentades en alguns casos durant els anys de la primera època, però mostrar almenys una casa amb la distribució del projecte original aportava un valor històric al qual no es podia renunciar.

La segona casa (BARNOLA 18) havia de mostrar les primeres actuacions de reforma dels interiors, sovint fetes amb

petita, per aconseguir, d'aquesta manera, un menjador més gran; la cuina ocupava un extrem del pati, i la cambra de bany, l'altre (amb accés des del pati i des d'una de les habitacions), i una escala metàl·lica al pati permetia accedir a la coberta damunt de bany i cuina.

Acabats, mobiliari, ambientació

En la definició dels acabats de les cases —paviments, pintures i revestiments de parer— s'havien de tenir en compte diversos criteris. La «pell» de les cases té una raó de ser pràctica i estretament vinculada a les possibilitats tècniques i econòmiques de cada moment, però és també una expressió de les voluntats de representació de les famílies que hi viuen: la millora de les condicions de vida condueix sovint al desig de canvi en l'aspecte de l'entorn domèstic, influït també per les modes que defineixen el gust de cada moment. Les cases museïtzades havien de reflectir aquestes dinàmiques i, a més, expressar la multiplicitat de solucions adoptades, sense deixar de tenir, però, una certa coherència de conjunt. Com es descriu més avall, també s'havia de mantenir un equilibri no sempre fàcil amb les restes d'acabats trobades en el seguiment arqueològic.

Cuina-menjador de la Casa 1 (BARNOLA 16). Alguns elements (fusteries, aigüera de pedra artificial, taula greixonera) es van recuperar i restaurar de la casa del carrer d'Ardèvol, 18. Fotografia d'Andrea Manenti.

En aquest sentit, la quarta casa (CLARAMUNT 41) era de fàcil plantejament, perquè es basava a mantenir al màxim tot el que s'havia trobat: paviments de gres i parets acabades amb gotejat (gotelé). Per a la primera casa (BARNOLA 20) es va decidir ensenyar l'aspecte que devien tenir inicialment els acabats de les cases, amb el paviment de ciment i les parets pintades d'un to entre gris clar i verd (documentada a les cales arqueològiques i confirmada durant l'obra de museïtzació).¹

La tercera casa (BARNOLA 16) tenia com a model la casa de BARNOLA 24, de la qual es van poder reproduir els acabats —paviments de gres de color ocre, parets pintades de blanc, cel ras amb plaques de cartó guix, revestiments de cuina i bany amb rajoles ceràmiques de petit format i color crema— de manera molt fidedigna.

La segona casa (BARNOLA 18) és la que presentava més dificultats de definició: es va decidir conservar el paviment de terratzo que hi havia, ja que era una opció coherent amb l'època que havia de representar, però per a la cuina i el bany, reconstruïts, es van buscar altres opcions. Per al paviment de la cuina es van reaprofitar unes rajoles de gres recuperades d'una altra casa del Bon Pastor, datables en l'època de la casa museïtzada, mentre que per al paviment del bany es van poder adquirir les peces d'un final de sèrie de la mateixa època. Per al revestiment de parets de la cuina es va optar per reaprofitar les rajoles amb estampat decoratiu recuperades de BARNOLA 22 —que servia de model per a la cuina d'aquesta casa—: la impossibilitat de recuperar la totalitat de rajoles va portar a la decisió de revestir amb les peces disponibles només la franja visible de la cuina, entre el taulell i els mobles penjats a la part superior, i omplir la resta de parets amb rajoles llises més neutres.

Per als revestiments de les parets del bany es va adoptar un criteri semblant: les poques rajoles amb estampat decoratiu de BELLMUNT 7 que es van poder conservar, típiques d'aquella època, es van reaprofitar per revestir el frontal de la banyera, deixant la resta de parets amb una peça blanca més neutra. Els revestiments de les parets de la casa són els que mostren més variabilitat de solucions: si al vestíbul i al menjador es va reproduir l'aspecte de conjunt de les restes arqueològiques trobades —amb un arrambador

1. Vegeu el capítol 3.1, «D'habitatge a museu: el control arqueològic», d'aquesta publicació.

Cuina de la Casa 2 (BARNOLA 18), amb els mobles i les rajoles de revestiment de paret recuperats de la casa del carrer de BARNOLA, 22. Fotografia d'Andrea Manenti.

Habitació de matrimoni de la Casa 2 (BARNOLA 18), amb revestiment de paret de paper pintat, i amb el conjunt de mobles xapats recuperat del carrer de Bellmunt, 1. Fotografia d'Andrea Manenti.

pintat imitant la fusta—, a l'habitació de matrimoni es va optar per introduir un paper pintat amb aspecte semblant al que s'identifica en algunes fotografies d'àlbums familiars. Finalment, al dormitori més petit es va decidir pintar la paret d'una tonalitat rosa que encaixava amb les restes de pintura trobades.

Per a la selecció del mobiliari, els electrodomèstics i altres objectes i elements decoratius, la prioritat era aprofitar la major part possible d'elements originals recollits en les campanyes de recuperació de mobiliari amb el veïnat.² Però, davant de la impossibilitat de disposar d'objectes recuperats de totes les èpoques —sobretot les més

antigues—, es van establir uns criteris successius per aconseguir els elements mancants: 1) objectes recuperats a les cases de la mateixa illa; 2) objectes recuperats d'altres cases del barri; 3) objectes representatius de les condicions generals de cada època, l'existència dels quals s'hagi pogut documentar al Bon Pastor —per exemple, a través de fotografies d'àlbums familiars i altres fonts de l'època— o en altres interiors de barris comparables.

El mobiliari i la decoració havien de permetre també posar l'accent en dinàmiques pròpies de cada època i evocar l'evolució de les formes d'habitar. En aquest sentit, a tall d'exemple, els dormitoris de la primera casa suggereixen la sobreocupació molt habitual en aquesta fase, amb matalassos enrotllats i llits plegables que es desplegaven a la nit; l'habitació de matrimoni de la segona casa, amb el seu conjunt de mobles xapats, representa les aspiracions d'una vida més benestant en un context de desenvolupament econòmic generalitzat; el dormitori juvenil que es mostra a la tercera casa apunta a una progressiva reducció del nombre de membres del nucli familiar i a l'emergència de marcs culturals nous; l'abundància de fotografies, records i souvenirs als espais de la quarta casa es vincula a la tendència, molt habitual en aquella època sobretot entre la gent gran, a acumular les memòries d'una vida i exposar-les a l'espai domèstic.

Amb aquestes premisses, es van redactar uns plànols de síntesi on s'identificava una tria de peces recuperades disponibles i es va elaborar una llista de tots els elements mancants, que, progressivament, es van localitzar a través de compres i donacions.

Per tal de donar valor a tots els objectes recuperats al barri, calia identificar-los d'alguna manera clara per a la visita. L'opció de fer-ho mitjançant unes cartel·les individuals al costat de cada peça, com si fos una sala de museu, era la més directa i fàcil de llegir,

2. Vegeu el capítol 3.4, « La formació i la restauració de la col·lecció », d'aquesta publicació.

però es va descartar per la seva incompatibilitat amb la restitució del caràcter domèstic dels diferents ambients. Es van dissenyar, en canvi, uns petits plafons per penjar a la paret, un per a cada estança, més discrets i fàcils d'integrar, amb una breu descripció de l'espai i la

llista de peces recuperades amb la casa de procedència. Un petit dibuix esquemàtic de l'estança, en axonometria, suggereix que aquell espai particular es pot interpretar com una representació de tendències més generals.

Menjador de la Casa 2 (BARNOLA 18), amb el plafó amb la descripció de l'espai i la llista de peces recuperades. Fotografia d'Andrea Manenti.

Cuina de la casa del carrer de Barnola, 24, amb l'aspecte que tenia abans de les obres de rehabilitació del conjunt, novembre de 2017. Fotografia de Marta Delclòs.

Cuina de la Casa 3 (BARNOLA 16), amb els mobles recuperats de la casa del carrer de BARNOLA 24. Per als electrodomèstics es van buscar models de la dècada del 1980. Fotografia d'Andrea Manenti.

Menjador-sala d'estar de la Casa 4 (CLARAMUNT 41), amb els acabats i bona part del mobiliari, conservats tal com es van trobar. Fotografia d'Andrea Manenti.

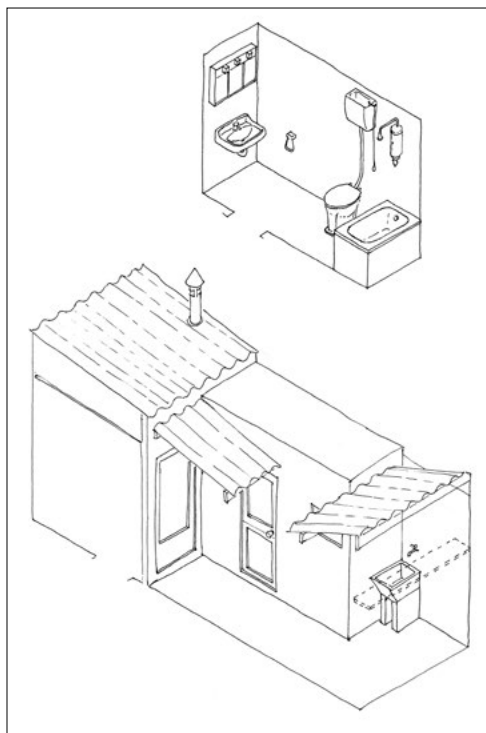
1. Menjador d'una casa del carrer de Bellmunt, amb el paper pintat a les parets, dècada del 1960. Fotografia de la família d'Amparo Asensio.

2. Habitació de matrimoni de la casa a Berlín d'uns parents de la mateixa família de la foto anterior, amb un paper pintat similar a les parets, dècada del 1960. Fotografia de la família d'Amparo Asensio.

Dibuixos esquemàtics del pati i de la cambra de bany de la Casa 2 (BARNOLA 22), tal com apareixen als plafons descriptius de cada ambient de la casa.

Habitació expositiva

La museïtzació de les quatre cases barates tenia el propòsit no només de restituir-ne l'aspecte en quatre èpoques successives, sinó també de situar-les com a expressió de les dinàmiques socials, econòmiques i culturals de cada moment, és a dir, que la casa havia d'evocar el període històric que representava i, al mateix temps, l'explicació històrica havia d'ajudar a entendre per què la casa és així. La materialització museogràfica d'aquest plantejament va ser el resultat d'un llarg debat, ja que l'aparat explicatiu necessitava mostrar una gran varietat de recursos textuais, documentals, gràfics i audiovisuals, i això era contradictori, si més no en aparença, amb la voluntat de restitució de l'interior de les cases amb el màxim rigor i versemblança. Calia trobar un equilibri complex entre el caràcter domèstic i el potencial explicatiu, en un espai de dimensions força reduïdes.

La distribució interior de les cases, caracteritzada per la presència de dues o tres habitacions destinades a dormitori, va suggerir la possibilitat de renunciar a restituir-ne una com a ambient domèstic per dedicar-la a espai purament exposi-

tiu. Aquesta renúncia no comprometia excessivament la comprensió de la casa i els seus espais com a ambient de vida i expressió de les formes d'habitar i, en canvi, permetia presentar i articular el discurs històric que la contextualitzava d'una manera més lliure, però al mateix temps propera i estretament relacionada amb l'entorn domèstic.

El disseny d'aquesta estança expositiva també plantejava diversos reptes per resoldre. Les dimensions reduïdes de l'espai —una habitació amb planta quadrada de poc menys de 3 x 3 m— i l'abundància de materials recopilats i temes per tractar apuntaven al màxim aprofitament de l'espai disponible a les parets, però calia una selecció meticulosa i una articulació clara dels continguts. La solució final adoptada assigna a cada paret un paper diferenciat i complementari amb les altres. La paret amb finestra presenta el títol, un text general de contextualització històrica i un suport inclinat, una mena de faristol allargat, amb una cronologia de detall de l'època de cada casa, que permet situar els fets més rellevants en la trajectòria del barri.

La paret oposada a la porta, que és la més llarga, presenta un plafó amb diferents perspectives temàtiques que es proposen subratllar aspectes rellevants en la dinàmica evolutiva de les cases i el seu entorn, a través de textos breus, fotografies i documents. La paret amb la porta s'organitza amb un mosaic de fotografies, la majoria de les quals trobades en arxius familiars, que enriqueixen i complementen les que estan incorporades al plafó, per donar una visió més familiar i propera de la vida domèstica.

Finalment, la quarta paret es destina a la projecció d'unes produccions audiovisuals fetes a partir d'entrevistes a veïns del barri i documentació de diferent tipus, amb diverses perspectives temàtiques que completen la contextualització històrica de cada casa. Amb les portes obertes, la veu dels veïns entrevistats s'endinsa d'una manera subtil per totes les estances i dona vida als espais restituits de la casa.

Habitació expositiva de la Casa 1 (BARNOLA 20). A l'esquerra, la paret amb projecció audiovisual; al fons, el plafó amb les perspectives temàtiques sobre el període; a la dreta, el suport inclinat amb la cronologia, i a dalt, traces de pintura feta amb la tècnica del corró, motiu d'espiga en blanc sobre fons blau, dècades del 1950 i el 1960. Fotografia d'Andrea Manenti.

Habitació expositiva de la Casa 1 (BARNOLA 20), amb el mosaic de fotografies (la majoria d'àlbums familiars). El fet de situar-les al costat de la porta propicia una relació més directa amb l'espai restituit del menjador de la casa. Fotografia d'Andrea Manenti.

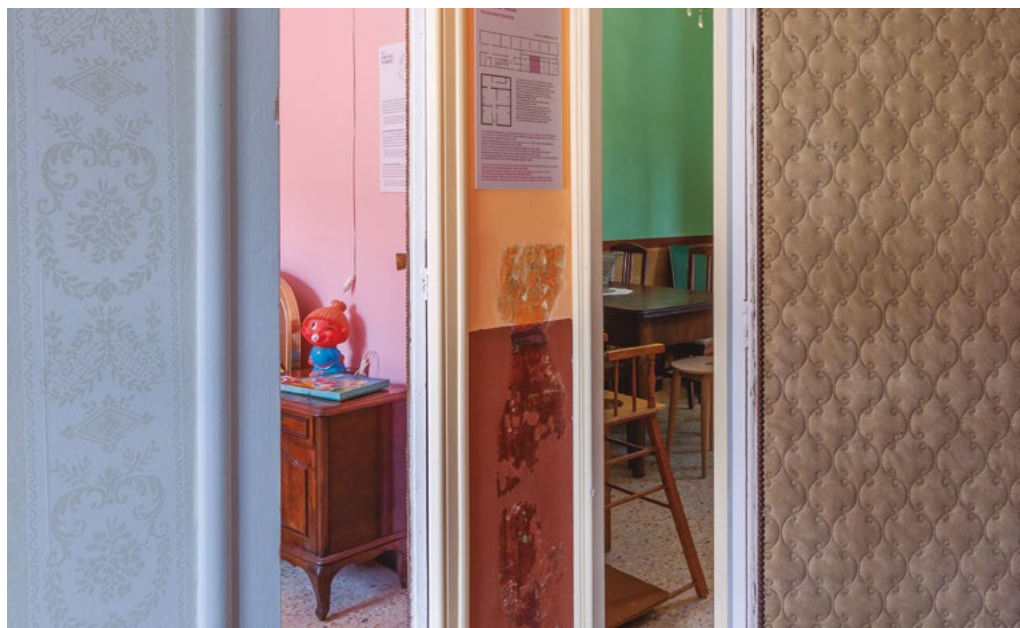
Traces

El seguiment arqueològic que es va fer en paral·lel amb les obres de rehabilitació va destapar elements com restes de pintures realitzades amb la tècnica del corró o de l'estergit, de papers pintats, d'arrambadors pintats, en diferents punts del conjunt. L'interès d'aquestes restes va posar de manifest la necessitat no només de documentar-les, sinó també de posar-les en valor en el conjunt del projecte expositiu.

A l'interior de les cases museïtzades, però, la conservació d'aquests vestigis

topava amb la restitució dels acabats propis de cada època. A fi de fer compatibles ambdues lectures —la de la casa restituïda, amb acabats coherents amb la periodització assignada, i la de les restes arqueològiques, cada una amb la seva datació concreta—, es va decidir restaurar els fragments d'acabats de més interès i més ben conservats, tractant-los com a «traces», que com a tals no alteren la visió de conjunt de les habitacions. També es va decidir dedicar un petit plafó a cada casa per identificar-les i descriure-les. El disseny d'aquest plafó, titulat precisament

Vestíbul de la Casa 2 (BARNOLA 18), amb restes d'un arribador pintat imitant fusta i pintura feta amb la tècnica del corró. A dalt: el plafó amb l'«Estudi de traces» de la casa. Fotografia d'Andrea Manenti.

«Estudi de traces», està estructurat a partir d'una planta esquemàtica del conjunt, on s'identifica la casa de la qual les restes formaven part, que es relacionen a continuació amb una breu descripció. L'accent en els conjunts més que no pas en la singularitat de cada element suggereix l'abast sistèmic de tota la feina de seguiment arqueològic.

En el cas del vestíbul i el menjador de la segona casa (BARNOLA 18), la presència de restes més abundants d'un arribador pintat imitant la fusta, que es va documentar com a solució bastant comuna en les dècades del 1950 i el 1960 —i, per tant, amb una cronologia coherent amb la de la casa museïtzada—, va suggerir la possibilitat de restaurar una superfície més gran i pintar la resta de parets amb tonalitats semblants a les de les traces, per evocar, d'aquesta manera, l'aspecte que devien tenir, en conjunt, aquests espais en aquella època.

Allotjar les majories

El programa de rehabilitació arquitectònica del conjunt destinava l'espai de les cases BELLMUNT 7, BELLMUNT 5, BELLMUNT 3, BELLMUNT 1 i CLARAMUNT 43 a sales d'exposició, enderrocant les parets divisòries interiors de les antigues cases i obrint portes a les parets mitgeres, per

propiciar, d'aquesta manera, un recorregut de visita circular. L'exposició «Allotjar les majories. Barcelona, 1960-2010» examina les polítiques de construcció i les pautes d'accés a l'habitatge de les majories urbanes a Barcelona i mostra que l'habitatge popular ha estat un repte constant a la ciutat contemporània,³ compartit per moltes grans ciutats arreu del món.

El tractament museogràfic es va centrar en el disseny d'un suport principal continu que divideix l'espai en dos, amb un panell vertical a l'altura de la vista i un panell inclinat a sota, fixat puntualment a banda i banda als pilars d'obra de l'estructura de l'edifici. Aquest element suspès, gairebé flotant, conté textos, imatges, obres en vitrina i monitors amb audiovisuals, cosa que propicia una lectura de l'exposició còmoda i intuïtiva, amb un desenvolupament sempre d'esquerra a dreta. També permet alliberar les parets perimetrals, que d'aquesta manera poden mostrar de manera més extensiva els acabats de paret conservats i restaurats i generar un diàleg enriquidor entre el discurs de l'exposició i el que emergeix de les traces conservades de les cases.

3. Vegeu el capítol 2.1, «Barcelona: urbanització i habitatge, del Pla Cerdà al segle XXI», d'aquesta publicació.

Sales de l'exposició
«Allotjar les majories»,
amb restes de pintures
i de paviments
conservades de les cases
del carrer de Bellmunt.
Fotografies d'Andrea
Manenti.

4. UN CENTRE DE CONEIXEMENT OBERT

4.1. DE L'IMPULS VEÏNAL AL CENTRE D'ESTUDIS - ARXIU VILABESÒS

Josep M. Romero

Fent un recorregut amb Paquita Delgado, presidenta de l'Associació de Veïnes i Veïns del Bon Pastor (AVV), i amb Salvador Angosto, ideòleg pioner de la museïtzació del recentment inaugurat MUHBA Bon Pastor, hem donat valor a la importància que ha tingut la

generosa aportació material i oral dels veïns i veïnes que han viscut en aquestes casetes baixes fetes l'any 1929 per convertir-les en un veritable i valuós espai de memòria popular, però, sobretot, en un espai d'història del barri i de Barcelona que explica la connexió amb Europa en termes d'habitatge social.

Perquè cadascun d'ells són documentació vivencial, personal i única de la nostra història que, havent sumat la transmesa pels seus pares i avis, ens donen l'oportunitat d'enregistrar una informació imprescindible sobre com formar bona part del nostre relat comú com a territori i fer-nos entendre millor: qui som, d'on venim i cap on volem anar. Recuperar la nostra història és tan important com fer-la, perquè la nostra comunitat prengui consciència de si mateixa i es reconegui plenament com a subjecte proactiu del seu present amb capacitat per continuar construint amb coneixement el seu futur.

Si recapitem des dels darrers cinquanta anys, entre tots hem aconseguit amb molt d'esforç reivindicatiu dotar el nostre territori de tot el que ara ja tenim: serveis, equipaments i una transformació urbanística de qualitat que ha deixat enrere les antigues

Acte reivindicatiu de col·locació simbòlica de la primera pedra de l'ambulatori, 1974.
Fotografia de la família de Joana Melenchón.

Cases Barates per nous habitatges en un procés veïnal assembleari tan emocionalment difícil com necessari de fer, amb la idea de preservar la conservació i la rehabilitació de dues illes de casetes que ha culminat en aquest nou espai museístic de memòria de l'habitatge obrer de la ciutat de Barcelona. Un espai que també conté l'arxiu històric dels barris del Bon Pastor i el Baró de Viver, gestionat pel Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs, una nova entitat creada a partir del projecte «Fem la memòria del Bon Pastor» de l'AVV del Bon Pastor i el Centre

de Recerca Polis de la Universitat de Barcelona, que va promoure la participació del veïnat recopilant més de mil fotografies i documents i va apostar amb molt d'encert per aquest projecte. Així doncs, hem creat un gran equipament de ciutat que ens fa fer un decidit salt cultural blindat amb un innovador conveni de col·laboració per organitzar-ne la gestió entre el Districte de Sant Andreu, el MUHBA i el Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs (CEAV).

Aquest acord de cogestió¹ garanteix la continuïtat de participació del veïnat en aquest espai museístic, que té com a objectiu permanent evolucionar constantment i consolidar aquest gran projecte de recerca i coneixement que s'afegirà a l'arxiu històric de la nostra ciutat com a llegat d'aquest territori per a les generacions futures.

Segons els estatuts del CEAV,² aprovats el 2022, les seves finalitats són: «Estudiar i difondre la història del territori desenvolupant estudis sobre la memòria cívica i les condicions de vida en els barris del Bon Pastor i el Baró de Viver de la ciutat de Barcelona; recollir, arxivar i catalogar el fons documental aportat per entitats i veïnes i veïns; desenvolupar un arxiu de la memòria oral dels barris del Bon Pastor i el Baró de Viver de la ciutat de Barcelona, i oferir un servei de consulta a la ciutadania». Per aconseguir-ho, els mateixos estatuts recullen que «l'associació duu a terme les activitats següents: difondre i divulgar els seus treballs (tallers, passejades, itineraris, conferències, seminaris, exposicions...), impulsant publicacions pròpies i totes aquelles altres activitats que es considerin adequades per a l'acompliment dels fins de l'associació; establir un programa de treball amb les escoles del territori per elaborar

Antonio Rongera amb una fotografia familiar durant el buidatge de la seva casa barata del carrer de Tàrraga, 48, abril de 2018. Fotografia de Marta Delclòs.

A la imatge de dalt, Salvador Angosto i Paquita Delgada durant una visita d'obra al futur MUHBA Bon Pastor i, a sota, Salvador Angosto amb Josep M. Romero a l'exterior del futur Museu cantó Bellmunt, gener de 2023. Fotografies de Toni Fernández.

1. Per saber-ne més, vegeu el capítol 4.2, «El model de cogestió de l'equipament museístic», d'aquesta publicació.

2. Es poden consultar en línia al web del Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs (CEAV).

Maqueta d'una illa de cases barates del Bon Pastor feta pel veí Alberto Ruiz Muñoz. Fusta, filferro i cartó, 2015.

continguts pedagògics relacionats amb els fins de l'entitat que puguin entrar a formar part del currículum acadèmic dels centres, i col·laborar amb les diverses entitats, associacions i centres de serveis del territori».

Per acabar, cal remarcar l'impuls i el suport de l'Ajuntament de Barcelona a través del Districte de Sant Andreu i el Pla de barris, i de l'Institut de Cultura de Barcelona, per mitjà del lideratge del MUHBA, que amb un equip multidisciplinari ha fet uns treballs acurats de recerca, comissariat, restauració i arqueologia urbana i social extraordinaris. Convé subratllar, a més, que, per arribar a bon port, va ser cabdal la participació del veïnat de les casetes baixes i de la resta dels veïns i veïnes del barri, perquè amb la seva implicació han fet possible omplir de contingut aquest emblemàtic espai.

Hem fet un museu! El museu de l'habitatge obrer de la ciutat de Barcelona des del barri barceloní del Bon Pastor.

4.2. EL MODEL DE COGESTIÓ DE L'EQUIPAMENT MUSEÍSTIC

Carme Turégano

El model de cogestió

El projecte de les Cases Barates havia nascut de manera disruptiva des del marc conceptual del museu. S'havia desenvolupat amb una metodologia participativa i de recerca social, que va fonamentar els objectius i els continguts. S'hi van vincular un ampli ventall del veïnat, entitats i institucions. Per aquests motius, tenim al davant un projecte democràtic, factor que va determinar el què i el com s'hi va fer.

Ens remetem al capítol 2 d'aquesta publicació, en el qual es transita per la microhistòria, l'etnografia i la història urbana on incideix el conjunt museïtzat. Al mateix temps, tota la construcció teòrica s'arrela en la història de l'habitatge social. L'harmonització de les diferents aportacions només podia provenir d'una voluntat educativa d'ampli abast social i desembocar-hi.

La gestació del Museu de la Ciutadania de les Cases Barates del Bon Pastor es va configurar des de l'interès de ser un interlocutor amb el territori i d'esdevenir un instrument per a la reflexió sobre la democratització de l'accés a la cultura. En definitiva, la seva essència és la mediació entre la història i el ciutadà, entre els habitants del barri i la

recerca històrica; un gresol de patrimoni material i patrimoni immaterial. Un espai obert al coneixement que ens mostra el valor de les perifèries urbanes per comprendre les ciutats del segle XXI.

Ens ve a la memòria alguna idea de l'article «Societat i Museu», de Romà de la Calle,¹ on fa referència al seu reptat al capdavant del Museu Valencià de la Il·lustració i de la Modernitat (MuVIM), i que aprofundeix en aquesta concepció constructivista del Museu de la Ciutadania: «Els museus, doncs, com a espais de mediació educativa, en el sentit més ampli del terme, sobretot pensant —més enllà de l'ensenyament formal, intencional i planificat— en models d'ensenyament no formal o no reglat: aquell efectuat per organismes o entitats paral·lels al sistema oficial, encara que no manquen d'estructuració, amb els seus objectius i continguts determinats; però sense relegar tampoc l'ensenyament informal, que es distén al llarg de la vida mateixa, entorn dels subjectes, en qual·sevol context i moment viable de la seva

1. Romà DE LA CALLE, «Societat i Museu. Relectura històrica d'una aventura compartida i personal: MuVIM (2004-2010)», *Diferents* (Castelló), VIII (2023), pàg. 8-31.

experiència i relacions humanes. [...] combinant equilibradament, en l'existència individual i col·lectiva, la participació en els valors propis del patrimoni».

Volem fer referència al fet que, a partir dels diversos inputs que generava el projecte del Bon Pastor, Joan Roca i Carme Turégano van escriure l'article «La gestió participativa i el museu de la ciutat. Patrimoni, ciutadania i nodes culturals als barris de Barcelona»,² que recomanem fervorosament per entendre millor l'aproximació a les perifèries urbanes que es fa des del MUHBA. Una aproximació que permet noves categories d'interpretació del fet territorial en incorporar-lo a la narració de la transformació urbana.

Les idees prèvies al projecte van néixer del treball conjunt amb els diversos agents veïnals i tècnics. Cal destacar que això va ser possible gràcies a l'empenta de l'Associació de Veïns i Veïnes del

Bon Pastor (AVV) i el MUHBA, que va incorporar-lo a l'agenda del Districte de Sant Andreu.

Des del primer moment, s'acordà que un repte com el que representava la documentació, la definició i la posada en marxa d'un equipament que pretenia ser dispositari de part del patrimoni material i immaterial del barri, s'havia d'abordar des de la cogestió. Hi havia el convenciment que només la imbricació de les parts sobre una base comunitària permetria transitar cap al museu que s'estava creant. Des d'aquesta concreció metodològica, es va obrir la porta a les aportacions tècniques per al constructe del coneixement i el consens entre institucions i entitats per definir el què i el com.

Més encara, a partir de la voluntat educativa social de la qual hem fet menció, per transitar la idea de crear un centre de coneixement obert, calia que el teixit social mantingués el mateix nivell de participació democràtica des del moment de la gestació, durant l'elaboració del projecte i en la posada en marxa de l'equipament.

Les idees més innovadores dels museus cooperatius, els quals desenvolupen els projectes a partir de comunitats d'aprenentatge (on són els mateixos usuaris d'aquell centre patrimonial els principals agents), arrelen en la comunitat de les Cases Barates, de manera que creix la llavor de centre de coneixement obert. I si bé aquest model es va trobant en algunes propostes noves de l'Administració, cal tenir la voluntat i la humilitat de construir-lo de manera participativa.

Val la pena citar algunes de les consideracions de Marcos García,³ que aprofundeix en la idea de laboratoris ciutadans. Encara que es tracta d'un model diferent, aporta elements a la reflexió que estem fent en aquest apartat:

2. Joan Roca, Carme Turégano, «La gestió participativa i el museu de la ciutat. Patrimoni, ciutadania i nodes culturals als barris de Barcelona», *Diferents* (Castelló), V (2020), pàg. 18-35.
3. Marcos García, *Proyecto Medialab Prado 2018-2020*, apartat 2: «La oportunidad de los laboratorios ciudadanos», pàg. 3. En línia.

Inauguració del Museu del Habitatge, març de 2023. Fotografia de Stanislav Lluís Biel Lorente.

Visita d'obra, gener de 2023. Fotografia de Toni Fernández.

«Els laboratoris ciutadans proposen ampliar el repertori de models d'institució pública, caracteritzat per contemplar els ciutadans com a receptors de serveis i per una organització compartimentada per les seves funcions i els àmbits competencials. L'emergència dels laboratoris ciutadans respon a la necessitat de dissenyar organitzacions capaces d'incloure els seus usuaris en la creació de valor, així com la necessitat de crear noves connexions i cooperació entre mons diferents».

Ens pertoca en aquest breu capítol desgranar com, des d'aquestes idees, s'ha fet la cogestió del projecte, com ha estat possible des del respecte i —reiterem— amb una clara voluntat i humilitat de cadascuna de les parts. Tornem a l'article esmentat de Joan Roca i Carme Turégano,⁴ atès que just al bell mig del procés de concreció del projecte, en plena pandèmia, es posaven els pilars

Les cases barates i, al fons, les grues de noves construccions, 25 de maig de 2019. Fotografia de Carme Turégano.

Vista de l'interior d'una de les cases museïtzades, 2023. Fotografia de Stanislav Lluís Biel Lorente.

perquè aquest model compartit fos possible: «Enmig de la dura experiència de la pandèmia de la covid-19 en aquest any 2020, la resignificació del barri com a espai de protecció i xarxa de suport mutu ha aportat nous elements al relat comunitari, amb la necessitat de posar en valor tots els elements que hi convergeixen. S'estan recreant els significats dels barris —dins els districtes, que en són el marc administratiu— amb l'esforç de construir una esfera pública més participativa en un espai més democràtic, com diu Manel Borja-Villel: “Una societat està viva quan interpreta les seves narracions i es commou amb elles”. S'ha de garantir el dret de totes les persones a participar en la seva construcció i a apropiarse-les en llibertat. En especial els més joves, difuminant al màxim les barreres incomprensibles entre el món de la cultura i el món de l'educació. Els serveis que participen en la redefinició i la construcció d'espais públics d'interacció cultural des de l'Administració, el rol clau de l'ICUB en aquesta matèria, conjuntament amb els districtes, entitats i veïns, tenen la responsabilitat d'arribar a consensos amplis i plurals, que incorporin els interessos comunitaris, en interacció amb els relats de la ciutat».

Per tant, es van poder orientar els treballs des d'aquesta talaia compartida, amb una nova visió profunda del fet històric. I cal dir que, si bé quasi tot treball participatiu és grat per a les persones gestores de l'Administració, en aquest cas va tenir, a més, uns resultats que van superar les expectatives.

Es van identificar en espais de treball —bé de recerca, bé sessions comunitàries— els tres valors que podien donar resposta a les propostes que havia elaborat la Taula del Bon Pastor:

1. *Cocreació*. Aquest projecte va sorgir a quatre bandes: els veïns, que impulsaven la recerca; el MUHBA,

4. Roca, Turégano, «Gestió participativa i...», pàg. 18-35.

Intercanvi entre l'Ajuntament de Barcelona (Districte de Sant Andreu) i l'Ajuntament de Madrid (Madrid Salud). Visita al barri del Bon Pastor. Passejada amb membres del projecte de Salut Comunitària del Pla de barris, 28 de maig de 2019.

que va considerar que aquest node cultural era important; l'ICUB, que va donar aixopluc a les accions culturals que emanaven del territori, i el Districte, com a agent de proximitat municipal, sumat a altres agents, com la vocalia de memòria, que posteriorment va ser la llavor d'una futura entitat. S'havien de trobar les solucions entre totes les parts i definir el projecte de gestió a fi de donar el millor servei.

2. *Corresponsabilitat*. Participació activa en totes les accions que s'hagin de portar a terme per impulsar la recerca, definir el relat, mantenir el patrimoni material i immaterial, mostrar-lo al públic i posar-lo a l'abast de les persones. D'una banda, el MUHBA i el Districte tenen responsabilitat en la tecnificació del contingut, la catalogació de la col·lecció, la construcció i el manteniment de l'espai, etc. De l'altra, la comunitat, els veïns i les veïnes, l'AVV, són la part activa del barri i aporten coneixement, mostren les vivències, acompanyen, etc.

3. *Participació*. En els últims set anys, hi ha hagut una important acció participativa al barri del Bon Pastor, estesa per definició a la ciutat, que ha donat peu a una col·laboració amb la universitat a partir d'un conveni amb el Districte, a seminaris i a les mirades internacionals

que ha buscat el MUHBA, per aportar altres visions sobre el projecte.

L'activació del teixit social ha estat directament la voluntat veïnal associativa del barri del Bon Pastor.

Amb aquests conceptes, es va avançar cap a la construcció del relat que permetia explicar amb la suma de diàlegs aquella fragmentació de la ciutat viscuda pels primers immigrants, pels pares dels actuals habitants, pels fills que han crescut en zones delimitades pel preu del sòl i l'abús immobiliari o pel desafecte de les administracions. Per trencar aquests límits en l'imaginari urbà i explicar la construcció metropolitana, cal establir nous plantejaments. Aquests nous plantejaments, a més, són la base per definir un futur metropolità integrador. Les Cases Barates, un node explicatiu de la ciutat dins el MUHBA, passen a ser dipositàries de la memòria comunitària, d'interès per a tota la ciutat.

Perquè no podem perdre de vista que, quan als anys seixanta del segle passat, s'encunya el terme dret a la ciutat, parlem que, més enllà de la incidència dels veïns al barri, a una zona, a un districte, també estem interactuant amb el centre històric. Estem donant pas a fer que la història incorpori les àrees perifèriques de les ciutats a la seva narració sobre la construcció urbana.

Com va dir Carmen Cazalla al fòrum pels 25 anys d'INCUNA, «el relat històric i territorial de la Barcelona contemporània es completa des del MUHBA amb nous espais patrimonials. El paradigma del museu es transforma. [...] La ciutadania es posa al centre de l'equació per explicar la formació de la ciutat i les seves estructures [...]. Es passa del relat etnogràfic al relat històric».⁵

5. Carmen CAZALLA, «La incorporación de la Barcelona contemporánea y el patrimonio industrial en el relato del Museo de Historia de Barcelona», conferència dins les Jornades Internacionals de Patrimoni Industrial, organitzades per l'Associació d'Arqueologia Industrial – INCUNA, Gijón, del 27 al 30 de setembre de 2023. Disponible en línia.

Per tant, des del triangle virtuós en la construcció participativa del patrimoni, que es va intuir primer i es va consolidar a partir de diverses experiències amb Joan Roca, es visualitza un model de co-gestió de les idees, dels projectes i de les accions. Les parts imprescindibles són:

- Les entitats veïnals i els centres d'estudis, també la universitat.
- El MUHBA, vinculat a l'ICUB.
- Els districtes, dipositaris del patrimoni que cal activar.

Però són parts que s'activen de manera diferent en cada projecte de construcció participativa del patrimoni, ja que seria incongruent intentar unificar un patró predeterminat. Dins de cada realitat, s'ha de tenir la capacitat de crear el marc per desenvolupar el projecte cogestionat. Serveixin aquests exemples per aproximar-se a la complexitat de cada taula de treball:

- A la Fabra i Coats, tant pel que fa a la Sala de Calderes com a la col·lecció i el futur espai museístic sobre ciutat i

treball, el Museu i el Districte tenen com a interlocutor principal ara com ara els Amics i Amigues de la Fabra, que també fan visites a l'espai i que treballen per millorar la col·lecció i perfilar el projecte museístic, en col·laboració amb les universitats i els centres de recerca en història industrial i en memòria obrera. Hi col·laboren també les associacions de La Maquinista, Pegaso i Mercedes, l'AVV Bon Pastor, el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias i els equips de recerca TIG (Treball, Institucions i Gènere) i d'Història Industrial i de l'Empresa de la UB.

- A la Casa de l'Aigua hi actuen dos districtes, el de Sant Andreu i el de Nou Barris. A l'àrea del primer hi ha també la Fundació Trinijove, que utilitza la casa per a l'educació social, incloent-hi un hort, i en la del districte de Nou Barris, és una entitat la que té cura de l'espai, per encàrrec del Districte. El Museu comparteix aquestes tasques i usos, i col·labora a més amb diverses entitats, com l'Associació per a la Recerca i Divulgació de la Memòria Històrica de Trinitat Vella, el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias i l'Arxiu Històric de Roquetes.

- Finalment, a Oliva Artés, l'espai laboratori del MUHBA dedicat a la ciutat contemporània, a l'eix Pere IV del Poblenou, hi conflueixen en activitats molt diverses entitats d'altres indrets de la ciutat i del Poblenou, com l'Associació de Veïns i Veïnes, l'Arxiu Històric del Poblenou i la Taula de l'Eix Pere IV, conjuntament amb el Districte de Sant Martí, que ha tingut un paper decisiu en l'impuls i el finançament del projecte.⁶

Ara ens preguntarem què passa una vegada arribats a aquest punt, una vegada s'ha constituït la taula de treball amb els agents definits, quan les memòries han estat compartides per enriquir un relat de futur, quan s'ha compilat la recerca participativa

Seminari «Immigració, habitatge i dret a la ciutat», conferència al MUHBA Oliva Artés, maig de 2022. Fotografia de Marta Delclòs.

Seminari «Immigració, habitatge i dret a la ciutat», visita a les obres del futur MUHBA Bon Pastor, maig de 2022. Fotografia de Mónica Martínez Bajo.

6. Roca, TURÉGANO, «La gestió participativa...», pàg. 18-35.

Exposició «Fabra i Coats fa museu», maig de 2024, organitzada pel MUHBA en col·laboració amb els Amics de la Fabra i Coats, altres entitats i el Districte de Sant Andreu, en el marc del projecte de l'espai museístic sobre la ciutat del treball. Fotografia de Jordi Mota.

Sala de Calderes de la Fabra i Coats, 2022. MUHBA.

i el projecte té la dotació pressupostària per museïtzar-se. Aquest moment esdevé crític, quan veïns i Administració volen saber quines seran les seves responsabilitats en l'actuació següent amb relació a la cogestió del patrimoni museïtzat. Perquè ja no tenim ciutadans en un context casual i una Administració superestructural, sinó que s'ha creat un teixit social que forma part de noves interrelacions polítiques. I cal un marc que reguli aquesta nova realitat.

El conveni de les cases museïtzades del Bon Pastor

Una primera obligació de l'Administració rau a determinar el cost del projecte. Des de tots els àmbits previsibles. I d'acord amb aquest cost, encara internament, conèixer les despeses que, segons el nivell de responsabilitat, correspondrien a l'ICUB o al Districte. Una segona obligació és oferir a les entitats el marc

Visita al MUHBA
Oliva Artés, 2015.
Fotografia de
Jordi Mota.

Visita amb estudiants
a la Sala de Calderes
de la Fabra i Coats,
2018. MUHBA.

administratiu legal que permeti arribar a implementar els acords de gestió. Aquest marc es materialitza amb un conveni acordat per les parts.

En realitat, simplificant, podem dir que la finalitat del conveni és donar resposta als reptes derivats de la posada en marxa del Museu, com ara els aspectes de manteniment i el model de gestió, i, a més, ha de possibilitar que determinades accions puguin ser executades per alguna entitat del barri.

Serveixi per copsar la complexitat dels termes que preveu el conveni com es van distribuir la responsabilitat patrimonial dels espais entre el MUHBA i el Districte:

Aquesta illa està formada per setze habitatges, que conformen un projecte únic que es divideix en dos àmbits:

A. Vuit cases s'adscriuen al MUHBA per ser museïtzades

La museïtzació de les Cases Barates del Bon Pastor no és només un pla per a la patrimonialització de la Barcelona nord, sinó que és també una oportunitat única per perfilar i mostrar un bocí d'història urbana i explicar Barcelona també des de la seva perifèria. Aquest projecte museístic es divideix en dues parts:

1. En quatre cases s'explicarà l'evolució del barri i dels habitatges del Bon Pastor entre el 1929, data de la seva construcció, i el 2016, quan les cases unifamiliars donen pas a nous blocs d'habitatge protegit. La restitució de les cases en cadascuna de les etapes permetrà traçar una història de l'interior domèstic de les classes populars de la ciutat, amb la seva heterogeneïtat i les seves contradiccions.

2. A les altres quatre cases s'explicarà la lluita per l'habitatge a la ciutat durant el segle xx, amb les diverses etapes d'un cicle històric que s'inicià amb l'arribada massiva d'immigrants a la ciutat i l'aparició dels primers habitatges protegits i acabà amb els Jocs Olímpics del 1992 i la posterior crisi del 1997.

B. Vuit cases s'adscriuen al Districte de Sant Andreu com a equipament de barri

Aquests espais, tanmateix, són també una gran oportunitat per apropar el barri a la ciutat amb una mirada des de bocins de la història urbana del Bon Pastor, que són únics i contribueixen a entendre la ciutat actual també des de la perifèria, i que ha de generar sinergies amb les

activitats del teixit social del barri amb sentiment d'identitat propi.

1. Quatre cases són:

- Espai de treball i arxiu destinat principalment a l'estudi històric del barri del Bon Pastor en el context del districte de Sant Andreu i la ciutat de Barcelona, una activitat que ha de servir per enriquir i completar la tasca de recerca històrica del MUHBA Bon Pastor.

- Despatxos: un despatx, una sala de reunió i un despatx-arxiu.

- Espais comuns: lavabos, office, sales de neteja, magatzem, pati i armari d'instal·lacions, i recepció.

2. Quatre cases són espais d'ús compartit: una sala de videografia o aula polivalent i una sala d'actes. En horari d'obertura del Museu i durant les visites guiades, aquests espais formaran part del recorregut museístic.

A continuació veurem en un altre

fragment que el mateix conveni aporta la clau dels acords amb les entitats per la cogestió del projecte:

El Districte donarà suport prioritari a les tasques de recerca sobre el barri i d'obertura de l'espai a la ciutadania pròpia del Museu, a aquelles entitats del territori relacionades generant inèrcies de retorn al barri de divulgació històrica i cultural. En aquest sentit, es destaquen: la rellevància de l'Arxiu Històric del Bon Pastor i el Baró de Viver, visites comentades a l'espai museístic i al barri, visites escolars i conferències i activitats relacionades amb la història i la tradició del barri, el Districte de Sant Andreu i la ciutat de Barcelona.

El Centre d'Estudis – Arxiu Vil·labesòs del Baró de Viver i del Bon Pastor és la peça que ha facilitat assolir els objectius finals del Museu de les Cases Barates del Bon Pastor: va ser el setembre de 2022 quan aquest centre va finalitzar els tràmits per constituir-se

Vista de l'exterior del Museu pel carrer de Barnola, 2023. Fotografia de Marta García Hoyos.

Visita escolar al MUHBA Bon Pastor, escola SAFA de la Sagrada Família, juny de 2023. Fotografia de J. M. Romero.

en entitat. No és un tràmit imprevist o derivat de l'oportunitat de recerca que ofereix la museïtzació de les Cases Barates. Ans al contrari, és la conseqüència del projecte «Fem la memòria del Bon Pastor». Una proposta estratègica.

I ve al cas una frase de Marina Montoya, coordinadora de mentoria a l'entitat Punt de Referència,⁷ quan diu que «l'accés a espais comunitaris juga un paper clau en el desenvolupament de la persona i la trajectòria vital». Estem totalment d'acord amb aquesta afirmació i, per això, creiem que el nou Museu de les Cases Barates del Bon Pastor ha de ser un espai comunitari i educatiu per crear nous futurs des de la participació.

Perquè la fita més important és que ja no parlem dels antics espais museístics estàtics, amb fotografia fixa, que funcionaven com a contenidors de patrimoni sedentari. Ans al contrari, amb la visió

articuladora des del MUHBA entre diferents nodes, s'aconsegueix que la cogestió del patrimoni serveixi per impulsar noves mirades de la història de la ciutat des dels centres de coneixement oberts, que afavoreixen el treball transversal, la recerca complementària entre els grups de treball, una dinàmica participativa i, especialment, la crítica fluida amb els paradigmes de la història urbana.

Participant activament en la construcció del relat sobre el passat patrimonial, tenim més veu en els fonaments del futur de la nostra ciutat.

7. Marina MONTAYA, *Butlletí de l'entitat Punt de Referència*, 2023.

5. ANNEXOS: ARXIU, COL·LÈCCIÓ I PUBLICACIONS

5.1. LA FORMACIÓ D'UN ARXIU

Jaime Irigoyen
Edgar Straehle

El projecte MUHBA Bon Pastor conté una part física, visitable al seu espai corresponent, i una part digital, consultable en un web que té l'aspiració de mostrar tots els continguts i productes del Museu. S'ha de dir, però, que no només s'han allotjat els continguts al web, per posar, d'aquesta manera, a disposició de la ciutadania tot un seguit de materials com els seus audiovisuals o el llibret de sala que explica l'exposició permanent d'aquest espai, sinó que, fins i tot, s'ha obert la possibilitat de visitar-lo des de casa gràcies a un *tour* virtual que recorre tot l'espai físic del Bon Pastor i permet llegir-ne els plafons i veure'n els audiovisuals.

Al mateix temps, i formant part d'una estratègia de comunicació complementària a la inauguració d'aquest nou espai, mitjançant el canal del Museu a YouTube, també s'ofereix la possibilitat de visualitzar les conferències que tenen lloc en els recentment inaugurats *Diàlegs del Bon Pastor*, iniciats el 18 de setembre de 2023, que, de la mà de testimonis, historiadors i experts en altres camps, continuen aportant noves experiències, informacions i continguts que aprofundeixen en la voluntat ja esmentada de bastir un coneixement fidel i alhora coral des del MUHBA.

A més a més, també la mateixa història del projecte del Bon Pastor es reflecteix al web, que enllaça amb jornades prèvies a la fundació de l'espai MUHBA al Bon Pastor: *Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge* (17 d'octubre i 21 de novembre de 2018), *El Bon Pastor. Laboratori d'un barri* (30 de març de 2019), *Un projecte museístic de barri i de ciutat a les Cases Barates* (7 d'abril de 2022) i el cicle *Arquitectura, interiors i identitat social* (18 de juny i 3 de desembre de 2020 i 21 d'abril i 7 d'octubre de 2021).

D'aquesta manera, es mostra que tot projecte del Museu es defineix per una expressió en múltiples canals que té la intenció de posar a l'abast tota una sèrie d'elements diferenciats, que, així mateix, es caracteritzen per anar incrementant-se en el transcurs del temps i estar sempre in progress.

A més a més, amb tot això s'evidencia que el Museu té el propòsit de fer del web, entès en un sentit ampli i que recolza en canals com el de YouTube o aplicacions com el que acull el *tour* virtual del Bon Pastor, una mena d'aparador i plataforma de coneixement des d'on endinsar-se en aquest espai i la història que s'hi explica. Un aparador, perquè un dels

objectius del MUHBA consisteix a fer accessibles tots els productes i materials possibles que s'elaboren al si del museu, i una plataforma de coneixement, perquè d'aquesta manera el web no és un lloc que bàsicament es dedica a anunciar les futures activitats o exposicions, sinó que també esdevé un espai ple de continguts que visitants i ciutadans poden consultar en el moment que ho desitgin.

Per raó de tot plegat, dins d'aquesta iniciativa també s'ha de parlar d'una actuació addicional que no deixa de formar part del projecte del Bon Pastor. Es tracta del disseny i la construcció d'un arxiu digital que té com a funció emmagatzemar totes les informacions i materials possibles que formen part d'aquest projecte o hi estan relacionats i, al mateix temps, es dedica a mostrar públicament aquells continguts o documents als quals es pot accedir de manera legal. En aquest sentit, s'ha de destacar, en primer lloc, que aquest arxiu sempre es troba obert a una situació de potencial creixement que preveu la possibilitat d'afegir o incorporar nous materials que s'elaboren entorn del projecte del Bon Pastor. En segon lloc, s'ha de tenir en compte que aquest arxiu el podríem entendre com un arxiu que es divideix en allò que es pot mostrar de manera pública i allò que no.

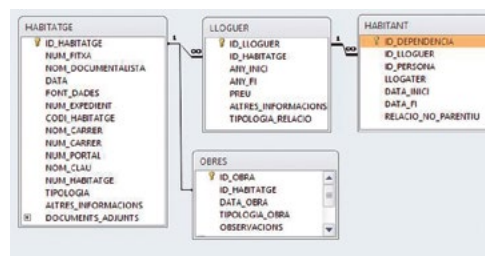
Per això, s'ha recalcat en un principi la importància del web, i de les seves pàgines o canals relacionats, ja que en molts casos, com, per exemple, en els dels audiovisuals, els materials ja són accessibles al públic tant al canal de YouTube com a les parts corresponents del web del MUHBA i, també, en els llocs respectius del *tour* virtual del Bon Pastor. Així mateix, el llibret de sala del Bon Pastor i altres materials vinculats a aquest espai també es poden consultar al web. Això s'amplia a altres documents que s'han incorporat a l'arxiu del Bon Pastor i que inclouen tota la producció bibliogràfica elaborada des del Museu que fa referència a aquest espai i la seva història.

En canvi, en altres casos, com ara els materials originals que formen part de l'exposició del Bon Pastor, són accessibles, però en un format diferent. Cal tenir en compte per començar que, en uns temps en què paradoxalment la memòria digital ha evidenciat una fragilitat més gran que la física, intentar conservar els materials en el màxim nombre possible de formats i llocs ha esdevingut actualment una tasca preventiva imprescindible. Així mateix, una de les funcions d'aquest arxiu consisteix no només a preservar els materials tal com són accessibles pels diferents usuaris externs, sinó, com en el cas de no pocs materials museogràfics, també ho han de ser per als mateixos treballadors del Museu, els quals, així, poden tenir accés a uns productes o continguts que més endavant podrien ser modificats o consultats amb vista a altres projectes.

Respecte d'aquests documents de caràcter privat, de moment s'ha decidit recórrer a un Multimedia Asset Manager —d'ara endavant, DAM—, que permet gestionar i organitzar adequadament els actius digitals i, alhora, explotar-los i difondre'ls en els casos que siguin oportuns. Així mateix, el DAM del Museu és un gestor de continguts multimèdia en el qual es poden emmagatzemar una gran quantitat de documents de tota classe de format i pes, gràcies a la seva versatilitat i gran disponibilitat de memòria. Això és especialment important per raó de la gran quantitat de documents de diferents formats, i amb la millor definició possible, que s'han aconseguit reunir o produir amb vista a aquest projecte, gràcies al buidatge dels arxius relacionats amb els orígens i la història de les Cases Barates del Bon Pastor i dels seus habitants a unitats d'informació, entre d'altres, com l'antic Patronat Municipal de l'Habitatge, l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona i l'Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet. A més a més, en aquest projecte s'ha portat a terme una compilació exhaustiva de fonts gràfiques

Es crucial entendre que un arxiu és molt més que una simple col·lecció de materials i documents, també implica descriure'ls i organitzar-los, fent servir una varietat de mètodes per facilitar la recerca. Aquest aspecte és especialment rellevant per a aquells que no estan familiaritzats amb el contingut específic de l'arxiu. La descripció no és un procés aleatori o sense planificació; al contrari, requereix una reflexió i una planificació acurades. Cal crear una taxonomia i uns descriptors que puguin ser consultats. La taxonomia consisteix en un sistema de classificació que permet organitzar els documents de manera lògica i coherent; els descriptors, d'altra banda, són paraules clau que ajuden a identificar el contingut dels documents. Sense aquests

Considerem, per exemple, un historiador que treballa en un arxiu que conté milers de documents històrics, com ara cartes, diaris, fotografies, mapes, etc. L'arxiu utilitza la taxonomia, és a dir, classifica els documents en categories, per facilitar la recerca de documents. Aquesta taxonomia pot basar-se en el tipus de document (com ara cartes, diaris, fotografies), la data del document, la persona que el va crear o el tema, entre altres. A més, cada document té un conjunt de descriptors, que són paraules clau relacionades amb el contingut del document. Per exemple, una fotografia d'un veí durant la Guerra Civil podria tenir descriptors com «Guerra Civil», «fotografia», etc. Per tant, un historiador interessat en fotografies de la Guerra Civil podria buscar aquests descriptors en el sistema d'arxiu i trobar una llista d'imatges que corresponen a la seva recerca. Sense la taxonomia i els descriptors, seria molt ineficient revisar cada document de l'arxiu un per un.

N		NUM	DATE	FONT DESIG	NUM DESIG	NUM CORR	NUM CORR	NUM CORR	NUM CORR	NUM CORR	NUM CORR
1	2	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
2	3	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
3	4	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
4	5	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
5	6	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
6	7	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
7	8	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
8	9	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
9	10	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
10	11	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
11	12	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
12	13	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
13	14	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
14	15	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
15	16	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
16	17	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
17	18	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
18	19	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
19	20	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
20	21	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
21	22	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
22	23	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
23	24	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
24	25	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
25	26	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
26	27	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
27	28	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
28	29	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
29	30	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
30	31	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
31	32	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
32	33	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
33	34	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
34	35	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
35	36	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
36	37	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
37	38	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
38	39	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
39	40	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
40	41	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
41	42	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
42	43	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
43	44	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
44	45	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
45	46	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
46	47	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
47	48	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
48	49	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
49	50	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
50	51	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
51	52	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
52	53	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
53	54	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
54	55	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
55	56	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
56	57	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
57	58	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
58	59	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
59	60	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
60	61	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
61	62	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
62	63	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
63	64	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
64	65	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
65	66	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
66	67	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
67	68	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
68	69	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
69	70	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
70	71	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
71	72	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
72	73	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
73	74	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
74	75	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
75	76	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
76	77	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
77	78	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
78	79	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
79	80	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
80	81	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
81	82	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
82	83	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
83	84	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
84	85	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
85	86	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
86	87	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
87	88	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
88	89	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
89	90	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
90	91	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
91	92	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
92	93	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
93	94	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
94	95	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
95	96	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
96	97	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
97	98	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
98	99	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		
99	100	2/3/2002	NUM	02.01.05.01.05	Gravello	1	87	Gravello_01	285		

5.2. LA SISTEMATITZACIÓ DELS OBJECTES

Ramon J. Pujades i Bataller

El projecte de museïtzació de les Cases Barates del Bon Pastor portava implícit des dels seus orígens la necessitat de reunir un conjunt d'objectes prou ampli i variat per poder restituir l'aspecte original de cadascun dels moments cronològics que calia representar. Partíem de la convicció que l'evolució de la vida ciutadana desenvolupada entre els murs d'aquests habitatges socials pioners podia posar en relleu tot un seguit de processos complexos —com ara la mateixa capacitat de promoció social de la població immigrant—, els quals eren cabdals per entendre la història contemporània de la ciutat i metròpoli de Barcelona. I atès que no es podia mostrar la seva transformació minut a minut, caldria escollir una quantitat raonable de panoràmiques estàtiques que, visitades seqüencialment, permetessin recuperar aquesta part de la història amenaçada de desaparèixer en la foscor de l'oblit.

La història i la memòria històrica són, però, gèneres narratius de la ciència-realitat, no de la ciència-ficció. Per aquesta raó, han d'anar ancorats sempre als testimonis directes i objectius dels esdeveniments i dels processos explicats. Si bé és cert que la selecció i la interpretació dels objectes vindrà feta inevitablement

des de la subjectivitat dels seus autors, la presència de la prova objectiva estimula un diàleg crític i personal de l'espectador amb el relat museogràfic que no pot assolir mai la mateixa intensitat en absència dels originals. Per això, els museus podem anar més enllà del que poden fer els centres d'interpretació, perquè les nostres explicacions parteixen de la formació d'unes col·leccions que sotmeten el relat del passat a l'anàlisi i la reflexió directes de qualsevol ciutadà del present que les observa.

Tanmateix, construir una col·lecció d'objectes originals d'habitatges humils des de les estructures administratives d'una institució patrimonial municipal, com és el MUHBA, no ha estat un exercici senzill. Les estructures institucionals tendeixen a funcionar des de les inèrcies consolidades, i nosaltres estàvem ençant en aquest cas un camp d'actuació patrimonial bastant verge, si més no a Barcelona. Les col·leccions dels museus barcelonins, com les de la majoria dels museus del món, s'han construït des de la lògica de la singularitat de l'objecte, sigui artística, econòmica, científica o d'autoria. Nosaltres havíem de treballar, en canvi, des del principi antitètic de la representativitat històrica, és a dir,

Alguns dels objectes recuperats que ara formen part de la museografia, 2023. Fotografies de Stanislav Lluís Biel Lorente.

haviem de reunir els objectes comuns i de baix cost econòmic que podien representar més bé la norma històrica del que havien estat aquests habitatges tan humils. I en el context d'una societat de capitalisme desbocat, costa molt fer entendre que aquests objectes d'escàs valor econòmic, que sovint podem trobar llençats als contenidors o ecoparcs, mereixen la mateixa consideració de testimoni històric original que atorguem als objectes similars d'èpoques més antigues. En conseqüència, encara és més difícil transmetre que ara som a temps d'actuar perquè sigui la nostra decisió conscient i no només l'atzar de la conservació la qui acabi determinant quins d'aquests objectes podran arribar a les generacions futures; també que, força sovint, cal actuar amb extrema urgència, perquè els objectes abandonats per antics propietaris que no els atorguen cap valor no acabin en mans privades o als abocadors.

Buidatge de la casa de TÀRREGA 50, per part de l'empresa Llanos, en el moment de recollir un quadre del Monte Saint-Michel, 2019. Fotografia de Marta Delclòs.

Així doncs, sense recursos assignats per a l'adquisició directa ni facilitat de reconeixement patrimonial immediata, la col·lecció d'objectes contemporanis comuns i seriats del Bon Pastor s'ha hagut de construir, per força, des de la col·laboració ciutadana. El MUHBA ha hagut d'impulsar, d'aquesta manera, els processos de donació pública que han permès generar un estoc inicial prou important per poder escollir, a continuació, quins objectes podien aportar la representativitat històrica més gran per a cada etapa; i per constituir també una reserva de reposició, en cas que alguna de les moltes circumstàncies que poden donar-se en uns espais petits oberts a la visita pública lliure ho pogués fer necessari.

Per descomptat, aquests processos de donació pública difícilment haurien arribat enlloc si no s'haguessin fet des d'un fort arrelament al territori, és a dir, amb la implicació directa de les organitzacions veïnals i culturals del barri. Aquestes organitzacions tenen una capacitat de convocatòria i de generació de confiança essencials per aconseguir atreure les donacions d'uns objectes que sovint formen part de la memòria afectiva privada dels donants, però que el Museu necessita poder estendre públicament a tota la col·lectivitat ciutadana. D'aquesta manera, el paper impulsor de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor i del Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs ha estat cabdal per aconseguir que tots aquells elements materials que suportaven tantes memòries particulars hagin pogut acabar esdevenint una part significativa de la història col·lectiva d'una ciutat, amb el valor afegit d'haver estat elaborada des de l'experiència i la sensibilitat d'un dels barris més humils i perifèrics que l'han acabada conformant. Naturalment, els mecanismes engegats continuen actius, de manera que la col·lecció continua creixent gràcies a les donacions dels antics habitants del barri, i aquesta realitat d'èxit i el seu fort impacte mediàtic han servit també per estimular les donacions ciutadanes en altres parts de la ciutat.

Diverses imatges de la jornada *Dogville* al Bon Pastor celebrada el 30 de març de 2019, en la qual una part de la col·lecció d'objectes de les Cases Barates es van exposar públicament. Fotografia de Marta Delclòs.

Estimular les donacions només és, en tot cas, l'inici del procés de construcció d'aquesta mena de col·leccions. Des d'obtenir els espais d'emmagatzematge intermediari on poder seleccionar, inventariar i restaurar els objectes reunits sense contaminar les altres reserves patrimonials del Museu fins a construir i condicionar els espais d'emmagatzematge definitiu on es puguin guardar les peces no exposades, l'esforç del Museu ha hagut de ser constant. A causa de la citada manca d'inèrcia d'actuació de les institucions culturals de la ciutat en aquest tipus d'àmbits, el MUHBA ha hagut de cercar també el suport econòmic i de gestió d'altres organismes públics més directament arrelats a la vida del barri, com el Districte de Sant Andreu, l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona o el Pla de barris per aconseguir formar la col·lecció d'objectes mobles.

Amb reunir, inventariar i tractar els objectes no n'hi havia prou, però, per

transformar-los en una instal·lació museogràfica que funcionés bé des dels punts de vista patrimonial i pedagògic alhora. Calia seleccionar i contextualitzar els objectes, i això no es podia fer amb criteri sense promoure la recerca sobre l'evolució històrica de la cultura material en aquest tipus d'habitatges, perquè tampoc no havia estat aquesta una matèria gaire privilegiada en la recerca universitària de les darreres dècades. Per fortuna, Barcelona sí que tenia des de feia dues dècades una activa Associació per a l'Estudi del Moble, que, malgrat haver-se centrat més en l'estudi de l'objecte amb valor artístic, no havia deixat mai de mostrar interès i sensibilitat pel moble popular, almenys en forma de presa de fotografies. Va ser així, amb la seva col·laboració, que vam poder localitzar les persones amb prou base formativa per poder encarregar-los la nova línia de recerca. El mateix encàrrec del Museu ha estat, doncs, el que ha acabat convertint-los en els primers grans especialistes en la matèria a la ciutat, i el que ha donat lloc a definir un primer corpus teòric inexistent fins ara.

Finalment, de poc serviria haver fet l'esforç de formar una col·lecció dels objectes contemporanis que havien moblat aquest tipus d'habitatges si no es posava a l'abast del públic. Certament, la part més rellevant en termes històrics i patrimonials és la que ha quedat instal·lada i explicada en el context arquitectònic també original de les quatre cases museïtzades, obertes en visita lliure en l'horari estipulat. Tanmateix, són molts objectes rellevants que, per cronologia, dimensions o duplicitat, no hi han pogut trobar cabuda física. Per aquesta raó, el Museu continua ara la seva particular batalla pel reconeixement patrimonial d'aquest tipus d'objectes en un front nou, el de la constitució d'una reserva visitable que permeti preservar en bones condicions i fer accessible a qualsevol interessat tota la reserva de referència i reposició que s'ha pogut aplegar al llarg d'aquest procés. Esperem que aviat la puguem presentar també com una realitat plenament consumada.

Diverses imatges del
magatzem amb una
part de la col·lecció
d'objectes del Bon
Pastor que no formen
part de la museografia,
2024. Fotografies
de Marta Delclòs
i de Stanislav Lluís
Biel Lorente.

5.3. ESTUDIS I EDICIONS

Carmen Cazalla Ocaña

Elena Pérez Rubiales

Joan Roca i Albert

En el període de construcció de l'equipament patrimonial i museístic del MUHBA Bon Pastor, l'equip de treball va compartir amb el barri i la ciutat els seus avenços en termes socials i acadèmics que a poc a poc anaven enriquint el projecte. Es tracta d'un conjunt d'activitats, conferències, jornades i seminaris que van permetre presentar l'evolució del projecte en diferents moments i, alhora, fer-lo visible per a les diverses entitats i organitzacions del barri i la ciutat. Un seguit d'accions, dutes a terme principalment a la Biblioteca del Bon Pastor, que van donar impuls i visibilitat al projecte durant els anys d'ideació i construcció. D'aquest primer període, en destaquen les activitats següents:

- Jornades *Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge* (2018). La museïtzació d'una illa de cases barates al Bon Pastor va ser un projecte de creació d'un museu en viu, possible gràcies a la complicitat dels veïns i veïnes del barri i, també, d'altres agents socials. Va ser el resultat d'una estreta col·laboració establerta entre l'Associació de Veïnes i Veïns del Bon Pastor, l'Institut Municipal de l'Habitatge de Barcelona, el Districte de Sant

Andreu, el Pla de barris i el Museu.

En aquestes dues sessions de treball es van explicar les diferents fases del projecte de la mà dels professionals que, des de diversos àmbits, estaven treballant en la construcció del nou equipament museístic.

- La jornada *Bon Pastor: laboratori d'un barri* (2019) es va plantejar com un dia de primavera festiu en el qual va participar tot l'equip del Museu, els veïns, les associacions i les entitats presents al barri. Al matí, emulant la pel·lícula *Dogville*, es van recrear els límits de les cases barates a la plaça de Vilabesòs i es van muntar els espais domèstics amb els mobles donats pels veïns. A més, al Centre de Gent Gran es va projectar en primícia el vídeo com-s'ha-fet *Bon Pastor. La construcció participativa d'un museu de l'habitatge*. A la tarda es va fer una festa amb artistes del barri de Sant Andreu, facilitada pel Taller de Músics. Aquest dia va servir per convidar la resta de veïnes i veïns a participar en la donació de mobles i material gràfic, així com en la cerca de testimonis per entrevistar, amb l'objectiu de configurar les píndoles audiovisuals.

Fulletts de diverses jornades i seminaris entorn del projecte MUHBA Bon Pastor.

BON PASTOR, LABORATORI D'UN BARRI

JORNADA
30.03.2019
MUHBA BON PASTOR

 Ajuntament de Barcelona

LA HISTÒRIA EN FEMENÍ DONES I POSTGUERRA AL BARRI DEL BON PASTOR

SEMINARI-TALLER
17.03.2022
MUHBA BON PASTOR

 Ajuntament de Barcelona

SEMINARI EL BON PASTOR, ASSAIG D'HISTÒRIA URBANA

11.07.2024
MUHBA PADELLÀS

 Ajuntament de Barcelona

BON PASTOR: LA CONSTRUCCIÓ PARTICIPATIVA D'UN MUSEU DE L'HABITATGE

JORNADES
MUHBA
BON PASTOR
17.10 i 21.11.2018

Lloc
BIBLIOTECA DEL BON PASTOR
C. Estadella, 64

Reserva d'entrades i activitats
Tot i que es tracta d'una activitat gratuïta, es recomana fer la reserva a través del web:
barcelona.cat/museuhistoria

Informació
informaciomuhba@bcn.cat
Per a qualsevol altra informació:
93 256 21 22 (de dilluns a divendres feiners, de 10 a 14 i de 16 a 19 h)
barcelona.cat/museuhistoria
facebook.com/barcelonacultura
twitter.com/bncultura

 Ajuntament de Barcelona

• La quarta sessió del cicle de jornades internacionals d'estudi *Arquitectura, interiors i identitat social*, coordinades per Paolo Sustersic, *Barcelona i el Bon Pastor: les transformacions i el projecte museístic de l'habitatge popular* (2021), va analitzar el període que va del final del franquisme al present, amb els canvis d'enfocament de les polítiques d'habitatge a Barcelona i la necessitat d'actuar en profunditat sobre el patrimoni heretat. Si en un primer moment les operacions es van centrar en la imprescindible rehabilitació dels habitatges i els barris construïts en l'etapa anterior, en el cas del Bon Pastor també es va concloure, no sense tensions, que la qualitat dels edificis no assegurava les condicions de confort i habitabilitat pròpies d'un habitatge actual.

• Seminari-taller *La història en femení. Dones i postguerra al barri del Bon Pastor* (2022). Aquesta activitat va formar part del programa «Memòria de les lluites per l'habitatge a Barcelona, 2021-2022». En aquesta sessió es va mostrar el dia a dia de les dones que habitaven les cases barates, mitjançant la recopilació de documentació gràfica (fotografia recuperada d'àlbums familiars) i les entrevistes dutes a terme. Es va exposar part de la recerca en arxius fotogràfics familiars i es va convidar les veïnes a participar-hi activament.

El *Butlletí* ha estat un referent en la concepció i la construcció del MUHBA Bon Pastor amb un seguit d'articles sobre el projecte, entre els quals destaquen els de Joan Roca i Albert («Els museus cap al llevant de Barcelona», *MUHBA Butlletí*, 32 [2016], pàg. 2, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-32>; «Bon Pastor i l'habitatge obrer», *MUHBA But-*

lletí, 33 [2017], pàg. 27, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-33>; «El Besòs, riba de museus», *MUHBA Butlletí*, 34 [2018], pàg. 24, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-34>, i «Més enllà de la participació: la cogestió d'espais museïtzats», *MUHBA Butlletí*, 35 [2019], pàg. 28-29, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-35>), Carmen Caza-lla Ocaña i Aina Mercader Sbert («Bon Pastor, patrimoni viscut», *MUHBA Butlletí*, 34 [2018], pàg. 25, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-34>), Jordi Ramos («Arqueologia contemporània del Bon Pastor», *MUHBA Butlletí*, 35 [2019], pàg. 13, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-35>) i Paolo Sustersic («Mobles i interiors domèstics al Bon Pastor», *MUHBA Butlletí*, 36 [2020], pàg. 26, accessible a: <https://www.barcelona.cat/museuhistoria/ca/formats-i-activitats/butlletins/butlleti-muhba-numero-36>).

Com a resultat de la recerca i de les activitats i els textos esmentats, el Museu també ha anat fent difusió del projecte amb la publicació d'articles en revistes i llibres especialitzats, per donar valor a les diferents disciplines i perspectives que l'integren. A banda dels dos llibrets vinculats amb el MUHBA Bon Pastor (*Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010* i *Viure a les cases barates. Bon Pastor, 1929-2010*), en són un bon exemple les referències següents:

Portada del llibret
La ciutat dels polígons.
Un itinerari pel Besòs,
MUHBA, 2020

• Elena Pérez Rubiales i The MUHBA Team, «At Home. Worker Housing as a Participative New Branch of Barcelona City Museum», dins Jelena Savic (ed.), *The Future of Museums of Cities*. Conferència anual del CAMOC,

Frankfurt, 2018, ICOM-CAMOC, 2019, pàg. 106-flyer115. Accessible a: https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2020/04/FRANKFURT_CONFERENCE_-_BOOK_OF_PROCEEDINGS_Final_LR_2_.pdf

• Joan Roca, «City Museums and Urban Strategies», dins *The Right to the City*. Conferència anual del CAMOC, Cracòvia, 2020, ICOM-CAMOC, 2021, pàg. 22-35. Accessible a: <https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2022/06/KRAKOW-CONFERENCE-BOOK-OF-PROCEEDINGS-for-website.pdf>

• Joan Roca i Carme Turégano, «La gestió participativa i el museu de la ciutat. Patrimoni, ciutadania i nodes culturals als barris de Barcelona», *Diferents. Revista de Museus*, 5 (2020), pàg. 18-35. Accessible a: <https://doi.org/10.6035/Diferents.2020.5.2>

• Paolo Sustersic, Joan Roca i The MUHBA Team, «Habitar Barcelona. La restitución y museización de las 'Casas Barates del Bon Pastor'», *Res Mobilis: Revista internacional de investigación en mobiliario y objetos decorativos / International Research Journal of Furniture and Decorative Objects*, vol. 10, núm. 13-2 (2021), pàg. 328-361. Accessible a: <https://reunido.uniovi.es/index.php/RM/issue/view/1227>

• Andrea Delaplace, «Immigration, Housing and the Right to the City: Life in the HLMs of Paris and in the Industrial Estates of Barcelona and their Presentation in the Museum», dins Jelena Savic (ed.), *CAMOC Museums of Cities Review*, 1 (2022), pàg. 18-21. Accessible a: <https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2022/06/CAMOCReview-No.1-2022-for-wbsite.pdf>

• Carme Turégano, «City Museums: locally rooted and managed global perspectives», dins Jelena Savic (ed.), *Connecting Cities, connecting citizens: towards a shared sustainability*. Conferència anual del CAMOC, Barcelona, 2021, ICOM-CAMOC, 2022, pàg. 134-138. Accessible a:

<https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2023/04/CAMOC-CONFERENCE-2021-BARCELONA-BOOK-OF-PROCEEDINGS-website.pdf>

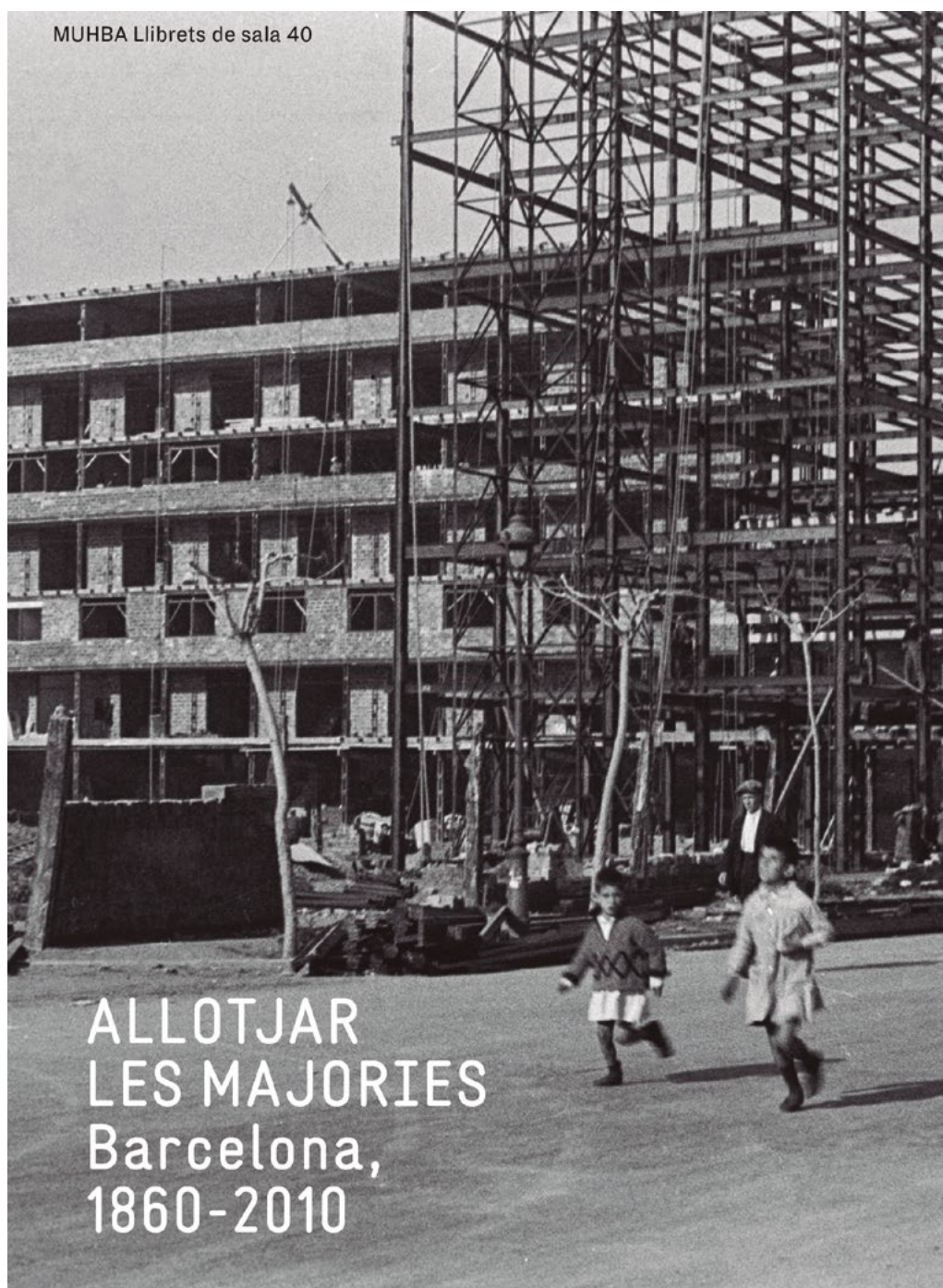
• Paolo Sustersic, «MUHBA Bon Pastor: A new museum site for the history of housing in Barcelona», dins Andrea Delaplace (ed.), *CAMOC Museums of Cities Review*, estiu-tardor de 2024, pàg. 12-18. Accessible a: https://camoc.mini.icom.museum/wp-content/uploads/sites/4/2024/09/CAMOC-Review-Summer-Fall-2024-F-web-1_compressed-1.pdf

El llibret *La ciutat dels polígons. Un itinerari pel Besòs* (2020) és part del projecte «Habitar Barcelona», que el Museu va impulsar a l'espai laboratori urbà del MUHBA Oliva Artés amb l'exposició «Habitar Barcelona. Reptes, combats i polítiques al segle xx» (2022), que incloïa la publicació *Diari de l'habitatge. Barcelona, segle xx i la producció de l'audiovisual Els reptes de l'habitatge al segle xx a Barcelona*, i a l'espai patrimonial del MUHBA Bon Pastor, resseguint l'Eix Patrimonial i Museístic del Besòs. La publicació és, per tant, un precedent destacat que al MUHBA Bon Pastor agafa noves derivades amb *Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010*.

A més, la multiescalaritat del projecte ha permès situar el MUHBA Bon Pastor en contextos amplis, de projecció internacional notable, com la participació del Museu en congressos i taules rodones compartides amb representants del món museístic i acadèmic d'arreu. En destaquen especialment:

• Comunicació *At Home. Worker Housing as a Participative New Branch of Barcelona City Museum*, en el marc de la Conferència anual del CAMOC: *The Future of Museums of Cities*, Frankfurt, 2018.

Portada del llibret
Allotjar les majories.
Barcelona, 1860-2010,
MUHBA, 2023

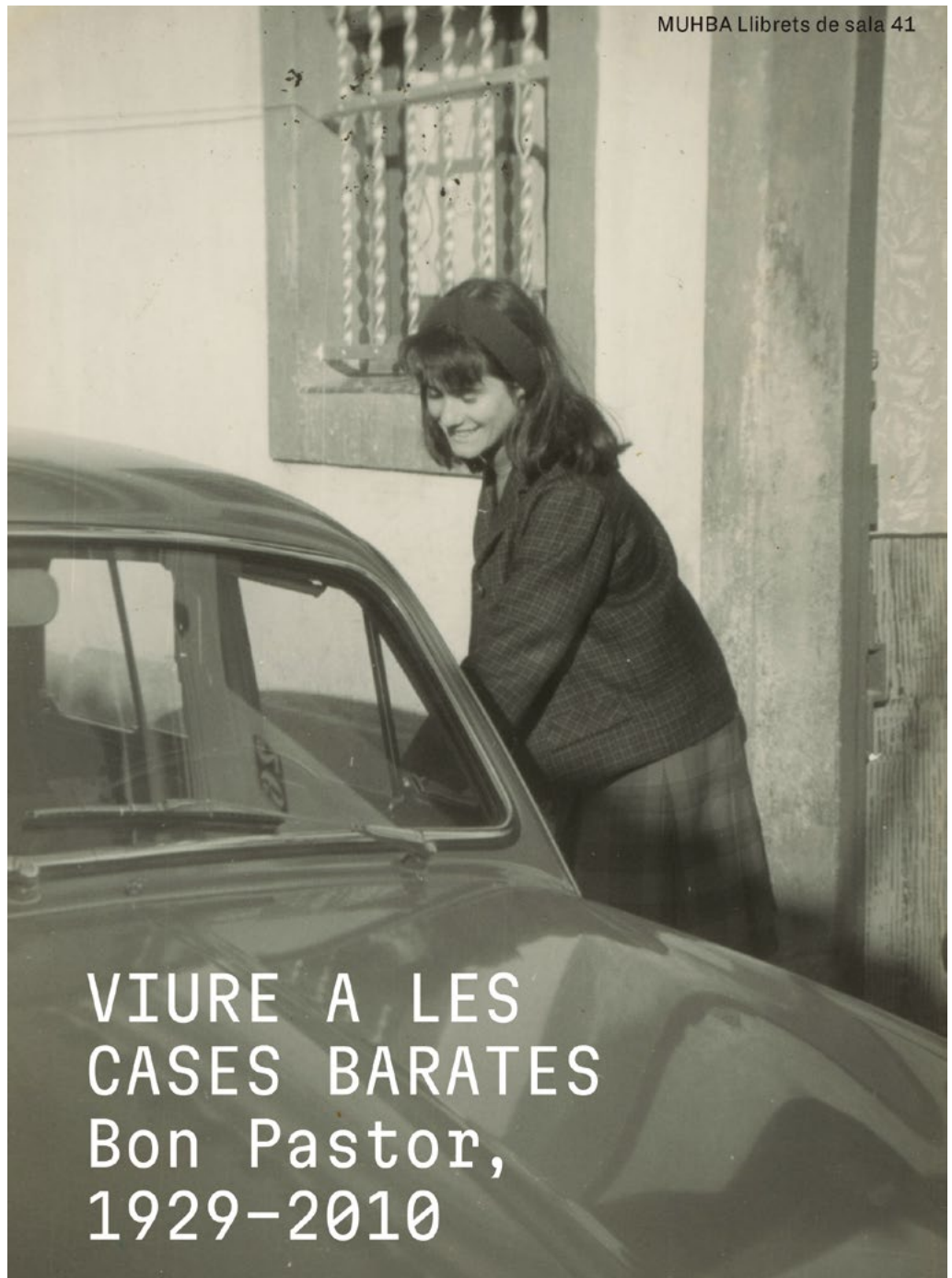

- Comunicació *Changing the city museum: About process and method* i participació en la taula rodona *Migration and social housing: creating participatory projects with communities*, dins la Conferència anual del CAMOC: *Changing Cities, Changing Museums*, Nova York, 2023.

- Comunicació *La incorporación de la Barcelona contemporánea y el*

patrimonio industrial en el relato del Museo de Historia de Barcelona, en el marc de les XXV Jornades de Patrimoni Industrial INCUNA, 2023.

- Participació en la taula rodona *Museums, Housing and the City: International perspectives and challenge*, organitzada per l'ICOM-CAMOC, 2024.

L'equipament patrimonial i museístic del MUHBA Bon Pastor es va inaugurar l'11 de març de 2023 i, des d'un primer moment, es va integrar en la programació continuada del Centre de Recerca, Documentació i Debat (CREDD) del Museu. El nou espai disposa d'una sala per a activitats en la qual es fan conferències, diàlegs, seminaris i jornades relacionades amb el

món de l'habitatge a Barcelona, tenint en compte el barri, el conjunt urbà i les comparatives amb altres ciutats internacionals. Una programació que es nodreix de manera continuada també gràcies a les iniciatives del Centre d'Estudis – Arxiu Vilabesòs.

El MUHBA Bon Pastor forma part, així, de l'extensió temàtica i territorial del Museu per la ciutat.

5.4. MUHBA BON PASTOR VIRTUAL

Daniel Alcubierre

Un objectiu prioritari del MUHBA és la reducció de barreres per accedir als resultats dels seus projectes i recerques. Per assolir-ho, ja fa temps que ofereix de manera oberta al seu web totes les seves publicacions, els vídeos de seminaris i conferències resultants de l'activitat del Centre de Recerca, Documentació i Debat i les col·leccions en línia, i inclourà pròximament un conjunt de recursos educatius a través del projecte d'Aula Digital. Un pas clau per completar aquesta accessibilitat global és apropar la proposta museogràfica dels seus espais patrimonials a tothom que no pugui accedir-hi presencialment o que vulgui tenir un contacte previ o una experiència postvisita. Amb aquest objectiu, des del 2012 el MUHBA explora, en col·laboració amb la Universitat Politècnica de Catalunya – VIMAC i diverses empreses especialitzades, les possibilitats que ofereixen les tecnologies digitals de representació d'espais tant per fer possible aquest acostament com per aprofundir en el coneixement¹ dels espais patrimonials i per generar recursos interpretatius més efectius.² Amb l'experiència assolida, avui s'encara l'etapa final per reproduir de la manera més fidedigna possible l'experiència de visitar el museu real, centrada

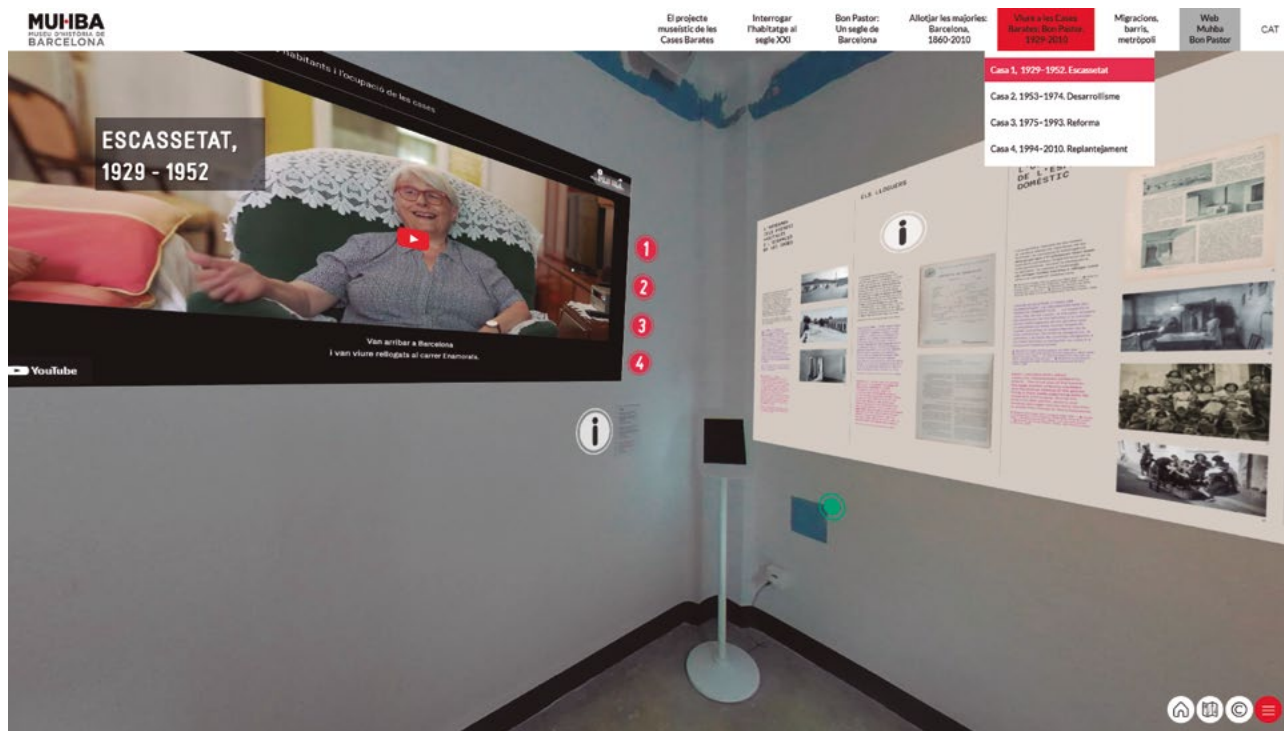
a desenvolupar les representacions de tots els espais del museu i vincular-les amb la resta de continguts en línia, per crear un MUHBA Virtual.

Cal assenyalar que el concepte de museu virtual —juntament amb els potencials d'aquestes construccions digitals i el seu encaix amb les entitats físiques d'on emanen— ha estat un tema recurrent de debat des que va aparèixer a principis dels anys noranta amb les primeres aplicacions multimèdia fora de línia. Actualment, continua essent un concepte en procés de definició,³ que encara nous reptes derivats de la creixent digitalització i hiperconnectivitat de part de la societat i de la democratització de la capacitat de fer produccions digitals.

1. Vegeu la utilització dels aixecaments tridimensionals del Palau Major a: Ramon J. PUJADES I BATALLER, *Pedra i poder. El Palau Major de Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu d'Història de Barcelona, 2023. Disponible en línia al web del Museu.

2. Vegeu el projecte de documentació de la sala de calderes de la Fabra i Coats a: https://vimac.upc.edu/ca/projectes/complets/fabra_coats

3. Werner SCHWEIBENZ, «The virtual museum: an overview of its origins, concepts, and terminology», *The Museum Review*, vol. 4, núm. 1 (2019). Disponible en línia.

Les versions virtuals de les sales museogràfiques permeten consultar tots els continguts textuais, gràfics i audiovisuals, així com els testimonis arqueològics preservats.

Per tractar aquestes qüestions i començar la recerca sobre aquests entorns, han sorgit diverses iniciatives com la Virtual Museum Transnational Network (V-MUST.net) i la xarxa Virtual Multimodal Museum (Vi-MM.eu), amb una comissió específica de l'ICOM, l'AVICOM,⁴ en què l'abast de continguts que cal incloure en els projectes digitals i la idoneïtat dels diversos formats disponibles són temes de debat recurrents.⁵ Malgrat el que pugui semblar, doncs, avui dia la construcció de museus virtuals continua essent una tasca experimental i canviant, sotmesa a l'aparició i la desaparició recurrent de noves tecnologies, fet que provoca que els projectes estiguin exposats a un risc d'obsolescència molt elevat que pot fer malbaratar les inversions que s'hi dediquin.

4. <https://avicom.mini.icom.museum/successful-the-avicom-conference-the-virtual-museum/>

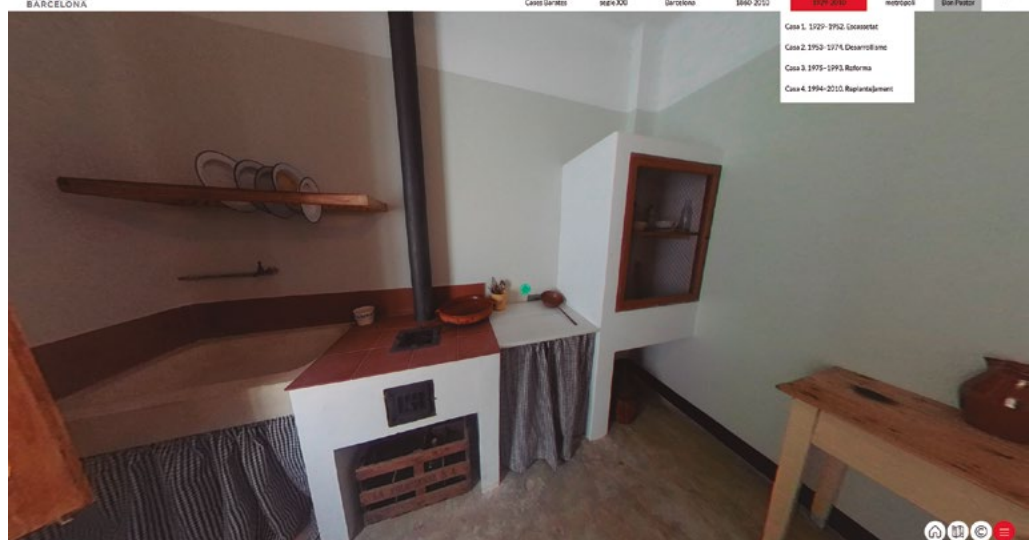
5. Sofia PISCARIN, «Museums and Virtual Museums in Europe: Reaching expectations», *SCIRES-IT: SCIENTIFIC RESEARCH and INFORMATION Technology*, núm. 4 (2014). Doi: 10.2423/i22394303v4n1p131. Disponible en línia.

Davant les incerteses i els riscos que genera aquest ecosistema naixent, el MUHBA ha optat per plantejar la seva versió virtual com una estructura flexible, que redueixi el risc de perdre una inversió forta en sistemes no consolidats. Amb aquesta idea, en comptes d'apostar per una iniciativa que vulgui encapsular tot d'una el conjunt del MUHBA, s'està desenvolupant una estructura modular, una concatenació de recorreguts independents per cada un dels espais patrimonials i exposicions temporals que pugui oferir en conjunt una lectura completa de la ciutat i que reflecteixi en certa manera la mateixa estructura del Museu, multiescalar i policèntrica. Aquest sistema, a més, possibilita combinar diverses solucions tecnològiques, escollides segons les necessitats de cada espai, i ofereix la flexibilitat necessària per créixer tot integrant les digitalitzacions d'exposicions futures com a elements permanents que enriqueixin el relat urbà. Així doncs, seguint aquest plantejament, l'any 2023 es va incorporar al Museu Virtual, entre altres projectes, el recorregut virtual de «Les Cases Barates del Bon Pastor

porar les gràfiques originals dels continguts museogràfics. Això va permetre que tinguessin una resolució molt superior a la de les fotos dels espais, en què aquest requisit no era tan necessari, i facilitar així la visualització dels textos, les fotografies i els documents històrics amb un detall i una qualitat equiparables als de l'espai físic. Aquest sistema de representació permet replicar l'experiència de la visita física i fer un recorregut lineal i intuïtiu de l'espai. Alternativament, permet una navegació directa entre els espais, seleccionant qualsevol dels trams del recorregut des del menú superior, o accedir a qualsevol punt concret del contingut des del plànol de l'equipament.

Al recorregut virtual s'hi han incorporat tots els continguts presents en l'exposició física i tant els continguts museogràfics com les eines de navegació s'ofereixen en català, castellà i anglès. La immersió en l'espai s'inicia ja des de l'exterior: es poden visitar les façanes dels carrers de Bellmunt i Barnola, que presenten l'aspecte inicial del conjunt l'any 1929 i final l'any 2023, respectivament. S'inclouen els espais de recepció, amb la descripció del projecte i del procés de creació d'aquest equipament, les sales comunitàries on es presenta part de la col·lecció de vídeos i amb museografies plenament consultables i interactives, tot el contingut de les exposicions «Allotjar les majories. Barcelona, 1860-2010»

El prototip virtual desenvolupat per l'equip del Museu a partir de la planimetria dels espais va permetre previsualitzar la proposta de continguts abans de l'execució de les obres a les cases del Bon Pastor.

Detall d'una de les evidències arqueològiques incorporades al recorregut virtual.

i «Viure a les Cases Barates. El Bon Pastor, 1929-2010», ubicada al conjunt de les quatre cases museïtzades. A aquest contingut s'hi suma una capa afegida d'informació, ja que en tots els espais s'hi han incorporat punts interactius referents a les evidències arqueològiques documentades i conservades i el procés d'adequació dels espais, que mostren l'evolució de les tècniques i els estils decoratius emprats a les cases. Cal destacar la inclusió en el recorregut virtual de tot el contingut audiovisual propi de l'exposició, amb vint vídeos que sumen dues hores de contingut i una col·lecció de prop de 200 fotografies, contextualitzades dins de la casa, on s'explica el període en què van ser fetes. Alguns elements de la museografia, com les línies cronològiques i els conjunts de fotografies, es van redissenyar perquè s'adaptessin millor a la consulta telemàtica i al format de navegació usat. De la mateixa manera, es va incorporar un conjunt de 35 planimetries vinculades al projecte urbanístic del Bon Pastor, que en aquesta versió digital s'han pogut enriquir amb textos explicatius no presents a l'exposició física.

En relació amb la natura experimental dels museus virtuals, cal assenyalar que en un moment inicial es va plantejar la possibilitat d'integrar directament al recorregut una part de les fonts documentals emprades en la recerca vinculada al projecte, que, per les

limitacions d'espai físic, havien quedat fora de l'exposició presencial. Durant el desenvolupament del procés, però, es va fer evident que la incorporació d'aquesta nova documentació, tot i que certament enriqueix l'oferta digital, trencava el ritme de l'experiència de la visita que s'intentava reproduir. D'altra banda, pel tipus de consulta de què aquest material podia ser objecte, més orientada a la recerca que no pas a la difusió, seria més còmode i útil presentar-la en format de base de dades, una transformació que requeria un tractament extra que quedava fora de l'abast d'aquesta fase del projecte. Malgrat això, per facilitar l'ampliació de continguts, es va obrir un enllaç cap al web del Museu, que podrà incorporar aquesta segona part del projecte un cop desenvolupada. Seguint aquest model, un cop completat el projecte MUHBA Virtual, les pàgines web dels espais patrimonials funcionaran com a node entre la visita virtual i la resta de continguts digitals.

CRÈDITS DE LA PUBLICACIÓ

Edita

Ajuntament de Barcelona

Consell d'Edicions i Publicacions de l'Ajuntament de Barcelona

Xavier Marcé Carol, Gemma Arau Ceballos, Maria Buhigas San José, Ferran Burguillos Martínez, Núria Costa Galobart, Mireia Escobar Costa, Sonia Fuertes Ledesma, David Lizoain Bennett, Oriol Martí Sambola, Lluís Mauri Roldán, Àlex Montes Flotats, Jaume Muñoz Jofre, Joan Ramon Riera Alemany, Pilar Roca i Viola, Miquel Rodríguez Planas, Edgar Rovira Sebastià, Montserrat Surroca Comas i Anna Giralt Brunet.

Directora de Comunicació

Pilar Roca i Viola

Directora de Serveis Editorials

Núria Costa Galobart

COLLECCIÓ MUHBA DOCUMENTS

Edició

Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura de Barcelona, Museu d'Història de Barcelona (MUHBA)

MUHBA Direcció

Joan Roca i Albert

Les Cases Barates del MUHBA Bon Pastor.

Història urbana i patrimoni ciutadà al Besòs

Aina Mercader Sbert (ed.), Daniel Alcubierre, Carmen Cazalla Ocaña, Marta Delclòs, Aurora Fernández, Toni Fernández, Manel Guàrdia, Natàlia Hervás, Jaime Irigoyen, Andrea Manenti, Aina Mercader Sbert, Ricard Mercadé, Elena Pérez Rubiales, Sonia Pons, Ramon Pujades i Bataller, Joan Roca i Albert, Josep M. Romero, Maribel Rosselló, Edgar Straehle, Paolo Sustersic, Carme Turégano, Paula Ustarroz

Coordinació editorial

Jaume Capsada, Carmen Cazalla Ocaña i Aina Mercader Sbert

Documentació gràfica

Marta Delclòs

Revisió lingüística

Joan Lluís Quilis Sarsanedas

Disseny gràfic i maquetació

WIN&KEN, S.A.

Impressió i enquadernació

Ediciones Gráficas Rey

Primera edició: novembre de 2024

© de l'edició: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura,

Museu d'Història de Barcelona

© dels textos: els seus autors

© de les imatges:

Arxius: Arxiu d'imatges del Museu Torre Balldovina (MTB), Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Arxiu fotogràfic de Barcelona (AFB), Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (COAC), Arxiu de l'Institut Municipal d'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB), Arxiu Històric IMHAB Baró de Viver, Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet (AMSCG), Arxiu Municipal del Districte de Les Corts (AMDC), Arxiu Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona (ETSAB), Associació per la Recerca i la Divulgació de la Memòria Històrica de Trinitat Vella (ATV), Arxiu de Bürgervereinen Hansaviertel Berlin, Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris (AHRNB), Arxiu Municipal de L'Hospitalet (AMLH), Arxiu Alamy, Photoaisa, Arxiu Photoaisa, Arxiu La Vanguardia, Biblioteca Nacional de España (BNE), Centre Documental de la Memòria Històrica, Camoc, Col·lecció particular Carles Cardoner (CPCC), Col·lecció particular Francesc Cano (CPFC), Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (IEFC), Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), Arxiu Getty Images, London Metropolitan Archives.

Fons familiars: Família d'Amparo Asensio, Família de Cristóbal Baños, Família de Teresa Bullich-Fradera, Família de Santiago Cordero, Família de Paquita Delgado, Família de Manolita Fraile, Família de Lola Garcia, Família d'Àngels Janer, Família d'Àngel López Redondo, Família de Rosa Martín, Família de Joana Melenchón, Família de Maite Sánchez, Família de Juanjo Sánchez, Fons de Ferran Blaya, Fons de Josep Maria Romero.

Autors dels arxius: Dominique Barrier, Brangulí, A.F. Calahorra, Georges Candiles, Gabriel Casas i Galobardes, Agustí Centelles, Ginés Cuesta, Josep Domínguez, Albert García, Josep Gaspar Serra, Pau Guinart Serra, Alexis Josic i Shadrach, Josep Maria Sagarra i Plana, Joan Martí, Leopoldo Plasencia, F. Ribera, Pérez de Rozas, Marta Sala, Hermenter Serra de Bulladés, Félix Sandoval Candelas, Josep Torres Clavé, Mariano Velasco, Foto Víctor, Col·lecció Miquel Arnau - AMTB, Fons Taff-Helicòpters – ANC.

Autors de l'equip del MUHBA: Manuel Cohen, Andréa Delaplace, Marta Delclòs, Marta García Hoyos, Toni Fernández, Natàlia Hervás, Andrea Manenti, Mónica Martínez Bajo, Aina Mercader Sbert, Jordi Mota, Elena Pérez Rubiales, Sonia Pons, Josep Maria Romero, Alberto Ruiz Muñoz, Stanislav Lluís Biel Lorente, Juliotavolo, Carmen Turégano, Newdivision.

Imatge de coberta: Vista de la Casa 2 [BARNOLA 18].

Fotografia de Marta García Hoyos

ISSN: 2014-3532

Dipòsit legal: B-39502-2009

En queda prohibida la reproducció total o parcial sense permís exprés de l'editor en els termes marcats per la llei. S'han fet totes les gestions possibles per identificar els propietaris dels drets de les fotografies. Qualsevol error o ommissió s'ha de notificar per escrit a l'editor i es corregirà en edicions posteriors.

www.bcn.cat/publicacions

www.museuhistoria.bcn.cat

Imprès en paper ecològic

MUHBA 80+
El museu de la ciutadania

Aquesta publicació ha estat possible gràcies al suport i la col·laboració de

B Institut Municipal
de l'Habitatge
i Rehabilitació

CRÈDITS DEL PROJECTE DE MUSEÏTZACIÓ DE LES CASES BARATES DEL BON PASTOR

Cases Barates del Districte de Sant Andreu MUHBA Bon Pastor

El projecte es va iniciar el 2010, per iniciativa de l'Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, que va aconseguir el suport del Districte de Sant Andreu i de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona. La proposta va consolidar-se amb l'aliança amb el MUHBA, que forma part de l'ICUB. Després d'una dècada de treballs, el finançament a través del Pla de barris de Barcelona han fet possible el nou espai museístic. Tot el procés, de la recerca històrica fins a la creació de la col·lecció i la intervenció a les cases, ha estat una tasca conjunta entre MUHBA, entitats veïnals, universitats i altres institucions. El projecte no hauria estat possible sense la col·laboració entusiasta, metòdica i duradora dels veïns i veïnes del Bon Pastor i de l'AVV Bon Pastor.

Ideació i direcció del projecte

Joan Roca i Albert

Rehabilitació i arquitectura

Aurora Fernández i Ricard Mercadé

Comissariat d'espais expositius

Manel Guàrdia, Maribel Rosselló,
Paolo Sustersic

Responsable MUHBA Bon Pastor

Carmen Cazalla Ocaña

Coordinació tècnica

Carmen Cazalla Ocaña, Aina Mercader Sbert,
Marta Iglesias Urbano i Mónica Martínez Bajo

RESTAURACIÓ I REHABILITACIÓ

Promotor i gestor

Barcelona d'Infraestructures Municipals (BIMSA)

Autors del projecte

Aurora Fernández i Ricard Mercadé

Coordinació del projecte

Maria Moles Verhoek

Coordinació d'edificació

Anton Andreu Bruguera

Museografia

Andrea Manenti

Assistència en el projecte arquitectònic

Carol Jerez Castillo, Laia García i González,
Elisabeth Pino, Ariadna Ardèvol

Administració

Marta Anglís i Mera

Càlcul d'estructures

Luís Ignacio Eskubi i Cristina Mas

Estudi geotècnic

Jorge Cabrera. Applus Norcontrol

Amidaments

Raül Cabeza

Fotografia

Julio Mesa Arboleda "Juliotavolo"

Direcció d'obra

Eptisa, enginyeria i serveis, SAU

Direcció d'execució d'obres

Jaume Torras

Assistència tècnica. Direcció d'obres

Ester Lagunas

Projecte i càlcul d'instal·lacions

David Camacho Esquinas

Gestió ICUB del projecte MUHBA Bon Pastor

Carles Vicente, Jaume Muñoz, Marc Aureli Santos, Marc Pinedo, Departament de Producció

Coordinació del projecte MUHBA-Bimsa

Aina Mercader Sbert

Assessorament patrimonial

Joan Roca i Albert

Seguiment MUHBA de l'obra

Maria Dolors Agudé

Cales arqueològiques

Agustín Gamarra Campuzano, Mariona Parera Perelló, Alfonsa Saavedra Rol

Assessorament en conservació-restauració

Natalia Hervás

Gestió de les obres

Natursystem, S.L.

Per part de la UTE

Noelia Almanza Madera, Annabel Blanco Pozo, Carolina Gimeno Ramon, José Miguel Merino Malpartida, David Pérez Planas, Juan José Rodríguez Bujardón, Rubén Arcadi Romero Gracia, José David Salvador Domínguez, Pere Valentí Solé Escolà, Nerea Torrecilla Paul, Muhammad Waris

Coordinació de seguretat i salut

Luz Helena, Sense risc.cat

Han treballat a l'obra, entre d'altres

David Alcántara, Pau Beltran, Abderrahim Benharrak, Joan Castro, Olga Cení García, Manuel de la Orden, Nelson Ferreira, Manuel Flores, Jordi García Camuñas, Daniel Hernández Fernández, Esau Ibáñez Serrat, Moussa Keita, Alfredo López, Enrique López, Juan Francisco López, Jordi Magí Roger, Alberto Martín, Cesáreo Martín, Ladislao Martín Mus, Ismael Martínez, Sabamby Mbayé, Daniel Méndez, Roberto Méndez, César Mercado, Alex Molero, Francisco Javier Moreno, Khalil Mounsi, Adrián Pancorbo Torres, Esther Puigdevall Sayol, Marc Rigol Aguilar, Eliseo Ventura Cruz, Marcos Ventura Cruz, Jordi Torrent, Muhammed Waris

Coordinador dels equips audiovisuals

Roger Esplugas

Assessorament xarxes

ICUB, Daniel Cárceles

Empreses col·laboradores

Audiovisuales Data SL, Inadhoc Habitat, S.L., Natur System, Eptisa, Solvetia, S.L., Taller de Ceràmica SOT

**RESTITUCIÓ PATRIMONIAL
DE QUATRE CASES**

Viure a les Cases Barates.
Bon Pastor, 1929-2010

Organització i producció
Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona

Direcció
Joan Roca i Albert i Carmen Cazalla Ocaña

Comissariat
Paolo Sustersic

Museografia
Andrea Manenti

Coordinació
Carmen Cazalla Ocaña i Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació
Aina Mercader Sbert i Paolo Sustersic

Documentació gràfica
Marta Delclòs Raventós

Documentació de béns mobles
Natalia Hervás i Paolo Sustersic

Seguiment arqueològic
Toni Fernández, Jordi Ramos i Natalia Hervás

Disseny gràfic
Andrea Manenti i Paula Sánchez Martínez

Conservació preventiva i restauració
Natalia Hervás, Ona Curto i Olga Ceni

Gestió d'imatges i documents
Carmen Cazalla Ocaña i Aina Mercader Sbert

Revisió lingüística i traduccions
Addenda

Fotografia de documents
Marta García Hoyos

Maquetes
Taller de maquetes de l'ETSAV-UPC

Producció i muntatge
Croquis, S.A. i Aliance-Brother, S.L.

Transport
Aliance-Brother, S.L.

Assegurances
XL Insurance Company i Marsh S.A.

Audiovisuals
Bon Pastor, un segle de Barcelona

Direcció
Paolo Sustersic i Joan Roca

Guió
Paolo Sustersic

Coordinació
Carmen Cazalla i Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació
Aina Mercader Sbert i Paolo Sustersic

Documentació gràfica
Marta Delclòs

Fotografia plànols
Marta García

Realització i producció
Broadcaster Content Agency

**Bon Pastor. La construcció participativa
d'un museu de l'habitatge**

Direcció
Carmen Cazalla i Joan Roca

Guió
Sonia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Coordinació
Carmen Cazalla i Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació
Aina Mercader Sbert

Documentació gràfica
Marta Delclòs

Realització i producció
Sonia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Bon Pastor. De la casa al pis

Direcció
Carmen Cazalla i Joan Roca

Guió
Sonia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Coordinació
Carmen Cazalla i Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació
Aina Mercader Sbert

Documentació gràfica
Marta Delclòs

Realització i producció
Sonia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Píndoles audiovisuals de les cases museu

Direcció
Carmen Cazalla, Aina Mercader Sbert i Joan Roca

Guió
Paula Ustarroz, Sonia Pons i Paolo Sustersic

Coordinació
Carmen Cazalla i Aina Mercader Sbert

Entrevistes
Sonia Pons i Paula Ustarroz

Recerca i documentació
Aina Mercader Sbert

Recerca i documentació gràfica
Marta Delclòs

Realització i producció
Sonia Pons i Paula Ustarroz (newdivision.es)

Imatges

Carmina Álvarez, Sonia Amable Abellan, Purificación Aparicio, Amparo Asensio, Archivo ABC-Fotos, Arxiu dels Amics de la Fabra i Coats, Arxiu de Betevé, Arquebisbat de Barcelona - Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB), Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu de l'Institut Municipal de l'Habitatge i Rehabilitació de Barcelona (IMHAB), Arxiu Intermedi – Ajuntament de Barcelona, Arxiu Montserrat Tarradellas, Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu (AMDSA), Arxiu Municipal del Districte de Sants Montjuïc (AMDS), Arxiu Municipal de Santa Coloma de Gramenet (AMSCG), Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu Photoaisa, Arxiu de TV3-Televisió de Catalunya, Associació de comunicació social Tortuga Roja, Cristóbal Baños, BCNROC [en línia]: Repositori Obert de Coneixement de l'Ajuntament de Barcelona, Rosa Maria Bayà, Ferran Blaya, Teresa Bullich-Fradera, Biblioteca del Col·legi d'Arquitectes de Barcelona (COAC), Biblioteca Nacional de España (BNE), Biblioteca Virtual de Prensa Histórica (BVPH) Josep Capsir, Santiago Cordero, Paquita Delgado, Pepe Encinas, Chema Fanlo, Antonio Fernández Calahorro, Fons Ferran Blaya, Amador Ferrer, Manolita Fraile, Ginés Gago, Lola García, Hemeroteca de La Vanguardia, Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (ICGC), Àngels Janer, Ángel López, Pepin López, Kim Manresa, Rosa Martín, Joana Melenchón, Museu Torre Balldovina, Arxiu d'Imatges (MTB), Antoni Remesar, Concha Rodríguez, Josep Maria Romero, Antonio Rongera, Juanjo Sánchez, Maite Sánchez, Trencadís-Fons Locals digitalitzats xarxa de biblioteques municipals-Diputació de Barcelona, Montserrat Sitges, Lola Vilaplana.

EXPOSICIÓ

Allotjar les majories. Barcelona 1860-2010

Organització i producció

Museu d'Història de Barcelona, Institut de Cultura, Ajuntament de Barcelona

Comissariat

Manel Guàrdia i Maribel Rosselló, amb la col·laboració d'Amador Ferrer i Paolo Sustersic

Coordinació de l'exposició

Marta Iglesias i Mónica Martínez (Viureart)

Documentació gràfica

Marta Delclòs i Marta Iglesias

Museografia i disseny gràfic

Andrea Manenti

Assessorament

Joan Roca i Albert

Conservació preventiva i restauració

Olga Ceni, Ona Curto, Lúdia Font (coordinació), Natalia Hervás, Anna Lázaro, Núria Miró i Carla Puerto

Gestió d'imatges i documents

Marta Iglesias i Mónica Martínez (Viureart)

Revisió lingüística i traduccions

Addenda

Maquetes

Taller de maquetes de l'ETSAV-UPC

Producció museogràfica i muntatge

Croquis, S.A.

Transport

Aliance-Brother, S.L.

Assegurances

XL Insurance Company i Marsh S.A.

Audiovisuals

Bombolla immobiliària i emergència habitacional

Guió i direcció

Manel Guàrdia i Maribel Rosselló

Coordinació

Marta Iglesias i Mónica Martínez

Revisió

Joan Roca i Albert

Recerca arxivística

Copilotos S.L.

Realització i producció

Alba Aguilar, Mapie García-Santamarina i Jaume Montané [Copilotos S.L.]

L'habitatge social a Europa, 1945-1975

Guió i direcció

Paolo Sustersic

Coordinació

Marta Iglesias i Mónica Martínez.

Recerca i documentació

Cristina Camps i Paolo Sustersic

Realització i producció

Alba Aguilar, Mapie García-Santamarina i Jaume Montané [Copilotos S.L.]

Fragments de la pel·lícula Seré tu tierra, de Llorenç Soler de los Mártires. Barcelona, 1966

Guió i direcció

Manel Guàrdia i Maribel Rosselló

Coordinació

Marta Iglesias i Mónica Martínez

Realització i producció

Alba Aguilar, Mapie García-Santamarina i Jaume Montané [Copilotos S.L.]

Imatges

Archivo General de la Administración (AGA), Arxiu Alamy, Arxiu Diocesà de Barcelona (ADS), Arxiu ETSAV, Arxiu Fotogràfic de Barcelona (AFB), Arxiu Fotogràfic del Museu de Badalona, Arxiu Ginés Cuesta, Arxiu Biblioteca de la Universitat d'Heilderberg, Arxiu Getty Images, Arxiu Hansaviertel Berlin (AHB), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu Històric del Poblenou (AHPN), Arxiu Històric de Roquetes-Nou Barris (AHR-NB), Arxiu Històric del COAC, Arxiu Huertas Clavería, Arxiu Kim Manresa, Arxiu La Vanguardia, Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), Arxiu Municipal del Districte de Ciutat Vella (AMDCV), Arxiu Municipal del Districte de Gràcia AMDG, Arxiu Municipal de l'Hospitalet (AMLH), Arxiu Municipal del Districte

de Les Corts (AMDC), Arxiu Municipal del Districte d'Horta- Guinardó (AMDHG), Arxiu Municipal del Districte de Sant Martí (AMDMS), Arxiu Municipal del Districte de Sants-Montjuïc (AMDS), Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), Arxiu Pepe Encinas, Arxiu Photoaisa, Arxiu PHOTOPQR/Le Progres/ Archives Progres, Arxiu revista El Poblenou, Arxiu TV3, Associació per la Recerca i la Divulgació de la Memòria Històrica de Trinitat Vella (ATV), Biblioteca de Catalunya (BC), Biblioteca Nacional de España (BNE), Bibliothèque Nationale de France (BNF), Col·lecció particular Carles Cardoner (CPCC), Col·lecció particular família Sánchez Martínez (CPSM), Col·lecció particular Francesc Cano (CPFC), Col·lecció particular Mercè Tatjer (CPMT), Federació d'Associació de Veïns de Barcelona FAVB, Fons Familiar Teresa Bullich, Fons fotogràfic de 'Finestres de la memòria', projecte impulsat pel Centre Cultural La Casa Elizalde, Institut Català del Sòl INCASOL, Institut d'Estudis Fotogràfics de Catalunya (IEFC), London Metropolitan Archives (LPA), Museu d'Història de la Immigració de Catalunya (MhiC), Museum Fine Arts, Boston (MFA)

MUSEU ESCOLA

Juguem a cases... i a fer ciutat

Ideació

Oriol Ripoll

Agraïments

Sergi Alcalde, Luisa Algans, Carmina Álvarez, Sonia Amable Abellán, Purificación Aparicio, Amparo Asensio, David Bachiller, Cristóbal Baños, Imma Boj, Cristina Borderias, Jorge Bueno, Teresa Bullich-Fradera, Anna Butí, Abelardo Campos, Josep Capsir i Maiz, Josepita Claramonte (†), Santiago Cordero Fresneda, Ona Coch, Felisa de Blas, Andréa Delaplace, Chema Fanlo, Antonio Fernández Calahorro, María Dolores Ferreiro, Amador Ferrer, Manolita Fraile, Rita Francisco, Javier Fresno, Ginés Gago Navarro, Lola García Asensio, Glòria González, Natalia Hervás, Àngels Janer Munuera, Jenny Jiménez, Antonio Fernández Calahorro, Juan Carlos Llanos, Montserrat López Ariza, Àngel López Redondo, Rosa Martín (†), Rosa Martínez, Mònica Martínez, Purificación Martínez Aparicio, Alberto Martínez Bedmar, Joana Melenchón, Alba Melià, Aina Mercader Sbert, Tiina Merisalo, Àlex Montes, Àngel Navarro, José Luis Oyón, Pepín, Angelillo – Àngel Pérez Moreno, Josep Roca Cladera, Concha Rodríguez, Jordi Romero, Antonio Rongera (†), Pedro Rosa, Juan Sáenz, Juanjo Sánchez, Maite Sánchez Roca, Montserrat Soler i Duch, Joan Carles Soler i Duch, Paolo Sustersic, Carme Trilla, TVClot, Família Vela Colina, Lola Vilaplana Juan, Agnès Urbano, Lola Villegas

Col·laboracions especials

Salvador Angosto, Ferran Blaya, Paquita Delgado, Josep Maria Romero i Carme Turégano

Agraïments institucionals

Ramon Barbet, Rosa Delgado, Aritz García, Sara Gasull, Miquel Àngel Lozano, J.C. Melero, Raimundo, María Roncero, Mireia Rossell, Eva Sánchez, Jordi Sánchez i Mercè Zegrí

Agraïments entitats

Associació de Veïns i Veïnes del Bon Pastor, Biblioteca Bon Pastor, Casal Gent Gran Bon Pastor, Centre Cívic Bon Pastor, Fem Soroll Bon Pastor, Rebost Solidari Bon Pastor - Baró de Viver, Universitat de Barcelona

EQUIP MUHBA

Daniel Alcubierre, Maria Dolors Agudé, M. José Arnal, Pasqual Bayarri, Sergi Benajas, Stanislav Biel, Mònica Blasco, Quim Brugada, Jaume Capsada, Eulàlia Cartró, Carmen Cazalla, Lúcia Font, Carlos Fumanal, Anna García, Marta Iglesias, Jaime Irigoyen, Anna Lázaro, Teresa Macià, Sonia Martínez, Mercè Martínez, Carles Mela, Núria Miró, Elena Pérez, Carla Puerto, Ramon Pujades, Emili Revilla, Elena Rivali, Joan Roca, Judith Samsó, Mònica Sanchez-Migallón, José Manuel Sánchez, Marta Segarra, Teresa Soldino, Xavier Tarraubella, Edgar Straehle, Dolors Xufré

El MUHBA compta amb el suport del Cercle del Museu

www.barcelona.cat/museuhistoria

El projecte museístic de les Cases Barates del Bon Pastor s'insereix en el paradigma d'història urbana que vertebrava el Museu d'Història de Barcelona, amb l'ànim d'impulsar una història pública rigorosa de barri, de ciutat i d'Europa.

Les cases barates, acabades el 1929, van ser el primer model d'habitatge social de Barcelona. La base del projecte de la seva museïtzació ha estat la recerca en història urbana, a partir de fonts escrites, orals, gràfiques, fotogràfiques, fílmiques i arqueològiques, compartida amb un ampli ventall acadèmic, incloent-hi els estudiosos del Bon Pastor. Es tracta d'un projecte de proximitat i de ciutat alhora, en el qual la doble escala esdevé decisiva, amb un enfocament comparatiu de la història de l'habitatge obrer a Europa.

L'estiu de 2024 es va incloure el MUHBA Bon Pastor, inaugurat un any abans, a la xarxa Iconic Houses of the World, al costat de La Pedrera, la Casa Amatller i la Casa Bloc, també a Sant Andreu. Es reconeixia així el seu paper rellevant en la història i el patrimoni de l'habitatge popular a Europa en aquesta aventura de coneixement històric i patrimoni compartits, culturalment i socialment apropiables.

**Ajuntament
de Barcelona**

